

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ UYGUR YAZILI SİVİL BELGELER İLE YARKENT
BELGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMALI İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PINAR ÇALĞIN

KASIM 2022

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ UYGUR YAZILI SİVİL BELGELER İLE YARKENT
BELGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMALI İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PINAR ÇALĞIN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. BETÜL ÖZBAY

KASIM 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Pınar Çalgın

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Doç. Dr. Betül Özbay

ONAY

İMZA SAYFASI

Pınar algın tarafından hazırlanan “Eski Uygur Yazılı Sivil Belgeler İle Yarkent Belgelerinin Karşılaştırılmalı İncelemesi” başlıklı bu yüksek lisans tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Doç. Dr. Betül Özbay]

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

[Prof. Dr. Hanifi Vural]

.....

Kurumu: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

[Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu]

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 25/11/2022

ÖN SÖZ

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri ile Yarkent belgeleri, Eski Türkçeden günümüze kalan ve din dışı konularda yazılmış metinlerdir. Çalışmamızda bu belgeler arasından seçilmiş metinler incelenmiş ve belli ölçütler üzerinden karşılaştırılmıştır. Böylece, söz konusu belgelerin kronoloji araştırmalarına katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisans eğitimim sırasında Eski Uygur yazılı sivil belgeleri bizlere tanıtan, bu belgeleri incelemek istediğimde beni destekleyen ve tez sürecim boyunca değerli yorumları ile bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Betül Özbay'a en içten dileklerle teşekkür ederim.

Derslerine girmeye başladığım ilk günden itibaren kendisinden çok şey öğrendiğim ve üzerimde çok emeği bulunan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hakan Aydemir'e; kıymetli önerilerini benden esirgemeyen, beni cesaretlendiren sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu'ya ve tezimin son hâlini inceleyerek kontrol sürecine katkı sunan Arş. Gör. Dr. Pınar Sel hocama teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte beni yalnız bırakmayan ve desteğini benden esirgemeyen kıymetli arkadaşlarım Neslihan Orhan'a ve Samet Bülbül'e; hayatımın her anında yanımda olarak beni destekleyen, varlıkları ile bana güç veren annem ve babam başta olmak üzere aileme sonsuz teşekkür ederim.

Bu tez çalışması, Türk Dil Kurumu tarafından yüksek lisans bursu ile desteklenmiştir. Kurum Başkanı Prof. Dr. Gürer Gülsevin başta olmak üzere, tüm Kurul üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

Pınar Çalğın, İstanbul 2022

ÖZET

ESKİ UYGUR YAZILI SİVİL BELGELER İLE YARKENT BELGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMALI İNCELEMESİ

Çalgın, Pınar

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Betül Özbay

Kasım, 2022

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri ile Yarkent belgeleri, din dışı konularda düzenlenmiş hukuki metinlerdir. Bunlardan Karahanlı dönemine ait olan Yarkent belgeleri, hem Hicri takvim hem de On İki Hayvanlı Türk takvimi ile tarihlendirilmiş belgelerdir. Böylece metinlerin ait olduğu dönemler ve tarihler kesin bir biçimde tespit edilebilmiştir. Diğer yandan, Eski Uygur yazılı sivil belgeler yalnızca On İki Hayvanlı Türk takvimi ile tarihlendirildiğinden, bu metinlerin ait olduğu dönemin tespiti güçleşmektedir. Bununla birlikte, belgelerin büyük çoğunluğunun Turfan bölgesinde bulunması ve Eski Uygur yazısı ile yazılmış olması, söz konusu metinlerin Eski Türklere ait en eski hukuki metinler olarak görülmesine neden olmuştur. Öte yandan, Eski Uygur yazılı sivil belgelerden daha önce yazılmış olmasına rağmen, Yarkent belgeleri, günümüze kadar gerçekleştirilen araştırma ve incelemelerde, çoğunlukla Eski Türk hukuk belgelerinin dışında tutulmuştur. Bu çalışmada ise Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgeleri çeşitli ölçütler üzerinden yapılan karşılaştırma ve incelemelerle bir arada değerlendirilmiştir. Söz konusu belgelerin bazı yazım özellikleri, söz varlığı ve tarih kayıtları karşılaştırılarak elimizdeki en eski hukuk belgelerinin 11. yüzyılda Karahanlılar döneminde yazılmış, İslam hukukunun esas alındığı belgeler olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, yaklaşık 13.-14. yüzyıllara tarihlendirilen Eski Uygur yazılı sivil belgelerin, Karahanlıların İslam'ı kabulünden daha sonraya denk gelen, ileri bir evreye ait olduğu tartışılmıştır. Bu doğrultuda, çalışmamızda öncelikle Eski Uygurların tarihi ana hatlarıyla aktarılmış; Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgelerine dair bilgiler verilmiştir. Ardından inceleme kısmına geçilmiş, belirli dilsel ve kültürel unsurlar bakımından belgelerin

karşılaştırılması yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Eski Uygur Yazılı Sivil Belgeler, Karahanlıca, Yarkent Belgeleri, Eski Türkçe Sivil Belgelerin Tarihlendirilmesi

ABSTRACT

A COMPARATIVE ANALYSIS OF CIVIL DOCUMENTS IN OLD UYGHUR SCRIPT AND YARKENT DOCUMENTS

Çalğın, Pınar

Master's Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Betül Özbay

November, 2022

The Turfan civil documents in Old Uyghur script and Yarkent documents are legal texts arranged on non-religious subjects. Among them, the Yarkent documents belonging to the Karakhanid period are dated with the Hijri calendar and the Turkish version of Earthly Branches. Thus, the periods and dates to which the texts belong could be determined precisely. On the other hand, since the civil documents in Old Uyghur script are dated only with the Turkish Earthly Branches, it becomes difficult to determine the period to which year these texts belong. However, it was considered these documents are the oldest legal texts belonging to the Old Turks since most of the documents were found in the Turfan region and were written in the Old Uyghur script. On the other hand, although the Yarkent documents were written before the Turfan civil documents in Old Uyghur script, they were mostly excluded from the Old Turkic legal records in the research and examinations carried out. In this study, the civil documents in Old Uyghur script and Yarkent documents were evaluated together with comparisons and examinations made on various criteria. By comparing some spelling features, vocabulary and date records of these documents, it is emphasized that the oldest legal documents are those written at the beginning of the 11th century during the Karakhanid period and based on Islamic law. Moreover, it has been argued that the civil documents in Old Uyghur script dated around the 13th-14th centuries, which coincided much later with the adoption of Islam by the Karakhanids. In this direction, in our study, first of all, the history of the Old Uyghurs was outlined; then, brief information on the civil documents in the Old Uyghur script and Yarkent documents are given. After, the comparative analysis part is presented in terms of certain linguistic

and cultural elements. In the conclusion part, the outcomes of our study are discussed in various aspects.

Keywords: The Civil Documents in Old Uyghur Script, Yarkent Documents, Karakhanid language, Dating the Old Turkic Legal Documents

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	iii
ONAY	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
SİMGELER VE KISALTMALAR	xiii
KULLANILAN HARF VE ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	xv
TABLolar LİSTESİ	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	2
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
BÖLÜM I	4
1. ESKİ UYGURLARIN TARİHİ	4
1.1. Çin Yıllıklarında Uygur Toplumunun Adlandırılması	4
1.2. Orhun Uygur Kağanlığı Öncesi Dönem	4
1.3. Orhun Uygur Kağanlığı Dönemi	5
1.4. Kansu Uygur Devleti Dönemi	7
1.5. Koço (Turfan) Uygur Devleti Dönemi	8
BÖLÜM II	11
2. ESKİ UYGUR YAZILI SİVİL BELGELER	11
2.1. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar	12
2.2. Belgelerin Tarihlendirilmesi Üzerine	17
2.3. Belgelerin Düzenleniş Biçimleri	18
2.3.1. Belgelerde Tarih Kaydının Gösterimi	21
2.3.2. Belgelerde Adları Geçen Şahıslar	23
2.3.3. Sözleşmelerin Hazırlanma Sebepleri	23
2.3.4. Belgelerin Konusu ve Niteliği	23
2.3.5. Geri Ödeme Yöntem ve Şartları	24
2.3.6. Ödemenin Yapılamaması Durumuna Karşı Kefilin Belirtilmesi	24
2.3.7. Anlaşmaların Teminatı ve İtiraz Süreçleri	25

2.3.8. Anlaşmanın Bozulmasına Karşı Uygulanacak Yaptırımlar.....	25
2.3.9. Anlaşma Yapan Taraflar, Tanıklar ve Metni Yazan Kişilerin Belirtilmesi	26
2.3.10. Anlaşmalarda Kullanılan Damga ve İmzalar	26
2.4. Belgelerin Türleri.....	28
2.4.1. Satış Belgeleri	31
2.4.2. Takas Belgeleri	31
2.4.3. Kiralama Belgeleri	31
2.4.4. Borçlanma Belgeleri.....	32
2.4.5. Evlat Edinme Belgeleri	32
2.4.6. Güvence Belgeleri.....	33
2.4.7. Azatlık Belgeleri	33
2.4.8. Vasiyetnameler	33
2.4.9. Karışık Belgeler	33
2.5. Vergi Belgeleri	34
2.5.1. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerinde Kullanılan Vergi Terimleri	36
2.5.1.1. Alban	36
2.5.1.2. Alım	36
2.5.1.3. Bërim	36
2.5.1.4. Borluk.....	37
2.5.1.5. Kalan	37
2.5.1.6. Kupçır ~ Kupçur	37
2.5.1.7. Salık.....	38
2.5.1.8. Tütün.....	38
2.5.1.9. Yasak.....	38
2.5.1.10. Koluş.....	39
BÖLÜM III.....	40
3. KARAHAHLI HUKUK BELGELERİ	40
3.1. Karahanlıların Tarihi.....	41
3.2. Yarkent Belgeleri	42
3.2.1. Yarkent Belgelerinin Düzenleniş Biçimleri	46
BÖLÜM IV	48
4. ESKİ UYGUR YAZILI SİVİL BELGELER İLE YARKENT BELGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	48
4.1. Karşılaştırma İçin Seçilen Örnek Belgeler	48

4.1.1. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerden Seçilen Metinler.....	49
4.1.1.1. U 5296.....	49
4.1.1.2. U 5299.....	51
4.1.1.3. U 5303.....	55
4.1.1.4. U 5327.....	57
4.1.1.5. U 5330.....	59
4.1.2. Yarkent Belgeleri	65
4.1.2.1. Türki 1.....	65
4.1.2.2. Türki 3.....	67
4.1.2.3. Türki 4+5	69
4.1.2.4. Türki 6.....	73
4.1.2.5. Türki 7.....	75
4.1.2.6. Arap Harfli Türkçe Belge.....	76
4.2. Karşılaştırmada Kullanılan Dil Özellikleri	78
4.2.1. Yazıma İlişkin Özellikler	78
4.2.1.1. Şart Ekinin Yazımı.....	79
4.2.1.2. İlgi Ekinin Yazımı	79
4.2.1.3. Söz İçinde Ayrı Yazım	80
4.2.1.4. /ş/ Ünsüzünün Yazımı	80
4.2.1.5. /n/ Ünsüzünün Yazımı	81
4.2.1.6. /d/ ve /t/ Ünsüzlerinin Yazımındaki Düzensizlik	82
4.2.1.7. /s/ ve /z/ Ünsüzlerinin Yazımındaki Düzensizlik	83
4.3. Belgelerde Geçen Alıntı Sözcükler	84
4.4. Belgelerde Geçen Tarih Kayıtları.....	88
4.5. Belgelerde Geçen Kişi Adları.....	91
SONUÇ	98
DİZİN	102
A. ESKİ UYGUR YAZILI SİVİL BELGELER	102
B. YARKENT BELGELERİ	111
KAYNAKÇA.....	119
TIPKIBASIM	124

SİMGELER VE KISALTMALAR

+: isme gelen ek

-: fiile gelen ek

///: metinde tahrip olmuş kısımları gösterir

(...): metinde olmayan harfleri gösterir

(): yazılmayan ünlüler

[]: metinde olmayan ve tamamlanan kısımlar

{ }: fazladan yazılan kısımlar

~: varyant işareti

(?): doğruluğu net olmayan okuma

a.g.e.: adı geçen eser

akt.: aktaran

Ar.: Arapça

Ar. Har.: Arap harfli Türkçe belge

Bk.: bakınız

Çev.: çeviren

Çin.: Çince

Far.: Farsça

H.: Hicri

haz.: hazırlayan

M.: Miladi

Mo.: Moğolca

Or. Far.: Orta Farsça

s.: sayfa

Skt.: Sanskritçe

Soğd.: Soğdca

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

KULLANILAN HARF VE ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

Tablo 1. Eski Uygur Yazılı Metinlerde Kullanılan Harf ve Çeviri Yazı İşaretleri¹

Yazı Çevirisi (Transkripsiyon)	Harf Çevirisi (Transliterasyon)		
	Başta	Ortada	Sonda
a	' ' ' (seyrek)	'	'
e	'	'	'
ê, ı, i	'y / 'yy (seyrek)	y	y / yy (seyrek)
o, u	'w	w	w
ö, ü	'wy	wy	wy
b	p	p	p
ç	ç	ç	ç
d, ð	d / t	d / t	d / t
f	p / v	p / v	p / v
g	k	k	k
g (ɣ)	q	q	q
h (ħ, x)	q	q	q
j	z, ž	z, ž	z, ž
k	k	k	k
k (q)	q	q	q
l	l	l	l
m	m	m	m
n	n	n	n
ŋ	nk	nk	nk
ń	ny	ny	ny
p	p	p	p
r	r	r	r
s, š	s / z	s / z	s / z
t, ð	t / d	t / d	t / d
v	v	v	v
y	y	y	y
z, ž	z	z / s	z / s

¹ B. Özbay, *Huastuanıftı Manıhaıst Uygurların Tövbe Duası* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), s. 18.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Eski Uygur Yazılı Metinlerde Kullanılan Harf ve Çeviri Yazı İşaretleri	xv
Tablo 2. On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre yıl adları	21
Tablo 3. Belgelerde geçen ay adları	22
Tablo 4. U 5296 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı .	50
Tablo 5. U 5299 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı .	51
Tablo 6. U 5303 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı .	56
Tablo 7. U 5327 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı .	57
Tablo 8. U 5330 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı .	60
Tablo 9. Türki 1 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı	66
Tablo 10. Türki 3 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı	68
Tablo 11. Türki 4+5 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı	70
Tablo 12. Türki 6 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı	74
Tablo 13. Türki 7 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı	75
Tablo 14. Arap Harfli Türkçe Belgenin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı	76
Tablo 15: Şart ekinin yazımı	79
Tablo 16: İlgi ekinin yazımı	79
Tablo 17. Üstünde Nokta Olan /n/ Sesinin Bulunduğu Sözcükler	81
Tablo 18. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerde /d/ ve /t/ Düzensizliğinin Olduğu Sözcükler .	82
Tablo 19. Yarkent Belgelerinde /d/ ve /t/ Düzensizliği	83
Tablo 20. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerde /s/ ve /z/ Yazımında Düzensizliğin Görüldüğü Sözcükler	84
Tablo 21. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerde Görülen Alıntı Sözcükler	85
Tablo 22. Yarkent Belgelerinde Yer Alan Alıntı Sözcükler	86
Tablo 23. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerde Görülen Tarih Kayıtları	89
Tablo 24. Yarkent Belgelerinde Görülen Tarih Kayıtları	90
Tablo 25: Eski Uygur yazılı belgelerinde geçen kişi adları	91
Tablo 26: Yarkent hukuk belgelerinde geçen kişi adları	94
Tablo 27. Belgelerde Görülen Yazıma İlişkin Özellikler	98
Tablo 28. Belgelerde Bulunan Tarih Kayıtları	99
Tablo 29. Belgelerde Görülen Kişi Adları	100

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Orhun Uygur Kağanlığının Sınırları (Bregel, 2003: 21).....	5
Şekil 2. Kansu Uygur Devleti	7
Şekil 3. Koço (Turfan) Uygur Devleti (Bregel, 2003: 23)	9
Şekil 4. Arat’a göre yalnızca bir imzanın atıldığı örnek belge	27
Şekil 5. Birden fazla damganın kullanıldığı örnek belge	27
Şekil 6. Karahanlı Devletinin Sınırları (Bregel, 2003: 27)	41

GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında Türkistan'ın doğusuna yapılan araştırma gezileri ile elde edilen Eski Uygur yazılı sivil belgelerin büyük bir çoğunluğu, Kuzey Tarım Havzasındaki Turfan ve civar bölgelerde bulunmuştur. Alım satım, kiralama, borçlanma, evlatlık verme, ödenecek vergiler gibi çeşitli konularda düzenlenen bu belgeler, Eski Türkçeden günümüze kalan hukuki metindir. Metinlerde yer alan tarih kayıtları, On İki Hayvanlı Türk takvimi ile ifade edilmiştir. Bu takvimin tarih belirlemedeki bazı tutarsızlıkları nedeniyle Eski Uygur yazılı sivil belgelerin ait olduğu kesin tarihler henüz tespit edilemese de yazım özellikleri, metinlerde geçen yönetici ya da komutan isimleri ya da bazı yer adlarının belirli yazımları gibi destekleyici bilgilerle metinlerin büyük çoğunluğunun 13.-14. yüzyıllarda yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, yukarıda da bahsedildiği gibi belgelerin Turfan bölgesinde bulunması ve Eski Uygur yazısı ile yazılması, metinlerin Eski Uygurlarda ait en eski hukuki belgeleri olarak nitelendirilmesine yol açmıştır.

Karahanlıca yazılmış Yarkent belgeleri ise 20. yüzyılın başlarında Yarkent bölgesi yakınlarında bulunmuştur. İpek Yolu üzerinde bulunan Yarkent, 10. yüzyılda Karahanlılar tarafından fethedilmiş, bu tarihten itibaren bölgede İslam dini yayılmıştır. Eski Uygur yazılı sivil belgelerinden farklı olarak Yarkent belgeleri, Eski Uygur yazısı veya Arap yazısı ile Türkçe; Arap yazısıyla Arapça olarak karışık yazılmış metinlerdir. Söz konusu metinler arsa alım satımı, tanık adlarının bulunduğu metinler ile miras paylaşımı gibi konularda yazılmış hukuk belgeleridir. Karahanlı döneminden kalan Yarkent belgelerinde, belgelerin yazıldığı tarih On İki Hayvanlı Türk takviminin yanı sıra Hicri takvimle de belirtilmektedir. Bu metinlerin 11.-12. yüzyıllarda düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerden özellikle vergi belgeleri ile Yarkent belgelerinin karşılaştırıldığı bu çalışmada, söz konusu belgeler belirli dilsel ve kültürel ölçütler bakımından incelenmiş ve Eski Türkçenin tarihsel süreci içindeki yerleri ele alınarak belgelerin tarihsel durumu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Zaman sınırlılığı sebebiyle Eski Uygur yazılı metinlerin tamamı çalışmaya dâhil edilememiştir. Eski Türk hukuk belgelerinin kronolojik bilgilerini içeren incelememiz için yaklaşık 150 kadar Eski Uygur yazılı belge arasından vergi belgeleri olarak tasnif edilen belgeler

seçilmiştir. Karahanlıca hukuk belgelerinin sayısı daha az olduğu için tümünün yazı ile Türkiye Türkçesine aktarımına yer verilmiştir. Genel olarak, çalışmamızın başında Eski Uygurların tarihine değinilmiş, devamında ise Eski Uygur yazılı sivil belgeler ele alınarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Daha sonra, Yarkent belgelerinin yazılmış olduğu Karahanlı dönemi ile Yarkent belgelerine dair bilgiler verilmiş; ardından inceleme ve karşılaştırma bölümüne geçilmiştir.

“Eski Uygur Yazılı Sivil Belgeler İle Yarkent Belgelerinin Karşılaştırılması” adlı bölümde, söz konusu belgeler çeşitli ölçütler bakımından değerlendirilmiş, sonuç bölümünde ise eldeki veriler karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Böylece, belgelerde karşılaşılan dilsel ve kültürel özelliklere göre Yarkent belgelerinin 11.-12. yüzyıla; Eski Uygur yazılı sivil belgelerin ise 12. yüzyıl sonu ile 13.-14. yüzyıllara ait metinler olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, Eski Uygur yazılı sivil belgelerin Eski Uygurların siyasi olarak tarih sahnesinden çekildiği dönemde, Moğol yönetimi altındayken yazıldığını ortaya koymakta ve Eski Türklerden kalan en eski hukuk belgelerinin Yarkent belgeleri olduğu görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu çalışma, Turfan’da bulunan Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile İslami dönemde Karahanlılar tarafından günümüze kalan Yarkent belgelerini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Eski Uygur yazısı ile yazılmış Eski Uygur yazılı sivil belgeleri alım satım, kiralama, borçlanma, evlatlık verme, ödenecek vergiler gibi çeşitli içeriklerden oluşan din dışı konularda yazılmış belgelerdir. Yarkent belgeleri ise Eski Uygur ve Arap yazılarıyla Türkçe ve Arapça olarak karışık yazılmış; arsa alım satımı, tanık adlarının belirtildiği ve miras paylaşımı gibi konuların yer aldığı hukuk belgeleridir. Eski Uygur yazılı sivil belgeleri On İki Hayvanlı Türk takvimi ile tarihlendirilmiştir, bundan dolayı belgelerin kesin tarihini tespit etmek güçleşmektedir. Hicri takvime göre de tarih kaydı düşülen Yarkent belgelerinde ise metinlerin yazıldığı tarih, sayfada hasar yoksa kolaylıkla saptanabilmektedir.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin yazıldığı tarihin net olmaması, öte yandan Eski Uygur yazısı ile yazılıp Turfan bölgesinde muhafaza edilmesi, metinlerin Eski Uygurlardan kalan ve Türkçe yazılan en eski hukuki belgeler olarak düşünülmesine

neden olmuştur. Bu çalışmada ise en eski hukuk belgelerinin Karahanlı Döneminden kalma İslam hukuku çerçevesinde yazılmış kayıtlar olduğu önermesi işlenmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma hazırlanırken ilk olarak Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgeleri üzerine literatür çalışması yapılmış, ardından karşılaştırma için Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgeleri incelenmiştir. Eski Uygur yazılı sivil belgelerden örneklem için beş metin seçilmiş, söz konusu metinlerin seçimi yapılırken taraflardan birinin yönetici zümre ya da devlet olması sebebiyle özellikle vergi belgeleri tercih edilmiştir. Bu metinlerde geçen vergi terimleri, vergileri toplayan devlet görevlileri ile tarihî şahsiyetlerin daha sık zikredilmesi sayesinde dönemin tarihinin daha iyi belirlenebileceği düşünülmüştür.

Çalışmamızda az sayıdaki Yarkent belgelerinin tamamı değerlendirilmiştir. Öncelikle seçilen belgelerin yazı çevrisi ile Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmış, bu süre zarfında daha önceki okumalar da incelenmiştir. Ardından belgeler, karşılaştırılmış ve birtakım dil ölçütleri ile kültürel unsurlar bakımından incelenmiştir.

BÖLÜM I

1. ESKİ UYGURLARIN TARİHİ

1.1. Çin Yıllıklarında Uygur Toplumunun Adlandırılması

Eski Türk toplumları içinde oldukça mühim bir yere sahip olan Uygurlarla ilgili bilgilerin büyük çoğunluğu, tarihî Çin yıllıklarından elde edilmektedir. Eski Türkçede *Uygur* şeklinde yazılan Uygur adının Çin yıllıklarında farklı dönemlerde, farklı biçimlerde kaydedildiği ve Uygur adının en eski Çince çevirisinin ise *Yuanhe* sözcüğü ile ifade edildiği görülmektedir (Shou 1974: 550-577 akt. Tang 2005: 5-6).

Tarihî Çin yıllıklarında Uygur adı ile ilgili daha sonra kullanılan Çince adlandırmalar ise kısaca şöyledir: *Huei-ho*, *Wei-ho*, *Huei-hu*, *Wei-wu-er*. Bunlardan sonuncusu *Wei-wu-er*, Uygur adının Çince karşılığı olarak belirlenmiştir (Taşağıl 2022: 25).

1.2. Orhun Uygur Kağanlığı Öncesi Dönem

II. Köktürk Devleti'nin yıkılması ile kendi kağanlıklarını kuran Uygurların, 4. ve 5. yüzyıllarda Kao-ch'e (Kanglı) boyları; daha sonra ise Töles boyları arasında yaşadığı bilinmektedir (Taşağıl 2022: 25). MS 7. yüzyılda Çin, I. Köktürk Devleti'ne son vermiş ve Töles birliklerini dağıtarak bu birlik içindeki boyları kendi hâkimiyeti altına almıştır. Çin yönetimi altına giren bu boylar arasında Uygurlar da bulunmaktadır. II. Köktürk Devleti kuruluncaya dek Çin yönetimi altında kalan Uygurlar, daha sonra Köktürklerin hâkimiyeti altına girmişlerdir (Çandarlıoğlu 2013: 335-336).

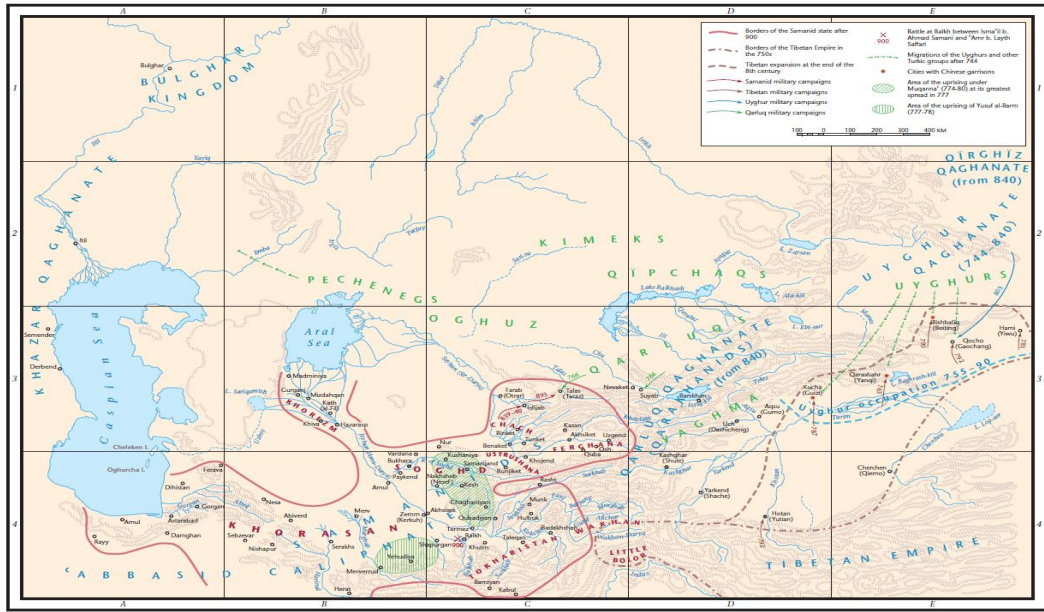
Kaynaklara göre Uygurlar, çeşitli boylardan oluşan bir ulustur. Bu boylar arasındaki bağlar akrabalık bağıyla olduğu kadar politik ve askerî bağlarla da birbirine bağlıdır. Uygurların bağlı olduğu birlik dokuz boydan oluşmaktadır. Bu nedenle, bu birlik kaynaklarda “Tokuz-Oguz” olarak geçmektedir. Ayrıca Uygurlar, çoğunluğunu Basmıl ve Karlukların oluşturduğu sekiz boy ile de askerî ve politik ilişkiler içindedirler (Tang 2005: 9).

II. Köktürk Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesinde Çin ile ittifak içinde olan Uygurlar, zaman içinde bölgedeki etkinliklerini artırmış ve güçlü bir ulus hâline gelmişlerdir. Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak 744 yılında Karluk ve Basmların da yardımıyla Orhun Nehri bölgesindeki Köktürkler, Uygurlar tarafından yenilgiye

uğrartılmış ve II. Köktürk Devleti ortadan kaldırılmıştır. Böylece eski Köktürk Devleti topraklarında Orhun Uygur Kağanlığı kurulmuştur (Tang 2005: 9).

1.3. Orhun Uygur Kağanlığı Dönemi

744 yılında kurulan Orhun Uygur Kağanlığının başında Kutlug Bilge Kül Kağan bulunmaktadır. Kağanlığın ilk hükümdarı ile ilgili bilgiler az olmakla birlikte, Kutlug Bilge Kül Kağan zamanında, Kağanlığın sınırlarının Altay Dağları ile Baykal Gölü arasında uzandığı ve başkent olarak da Orhun Nehri üzerinde bulunan Ordu Balık (Karabalgasun) şehrinin seçildiği kayıtlar arasında yer almaktadır (İzgi 1986: 15-16).

Şekil 1. Orhun Uygur Kağanlığının Sınırları (Bregel, 2003: 21)

747 yılında Kutlug Bilge Kül Kağan vefat ettikten sonra, yerine oğlu ve vârisi Moyun Çur Kağan geçmiştir (İzgi 1986: 17-18). 759 senesinde Moyun Çur vefat etmiş ve yerine Tengride Kut Bolmış El Tutmuş El Külüg Bilge Kağan unvanı ile oğlu Böğü Kağan geçmiştir. Bu dönemde Çin, içerideki isyanları bastırmak için Böğü Kağan'dan yardım istemiş ve Böğü Kağan liderliğinde Uygurlar Çin'e yardım için seferler düzenlemiştir. 779 yılına gelindiğinde Uygur Kağanlığında yaşanan iç çekişmeler sonucunda Tun Baga Tarkan, Böğü Kağan'ı öldürülmesine vesile olmuş ve tahta geçmiştir (Taşağıl 2022: 84-105).

795 yılındaki Uygur Kağanı, vârisi olmadan vefat edince yerine Kutlug Bilge Kağan geçmiştir. Kutlug Bilge Kağan dönemi, Uygurların en parlak dönemlerinden biridir. Bu dönemden sonra, 820’lerde Kağanlık gücünü yitirmeye başlamış ve özellikle Hazar Kağan döneminde yönetimde önemli siyasi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine Kağan ile yakın çevresi öldürülmüş, 832 yılında Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Külüg Bilge Kağan unvanı ile Hu Tegin tahta geçirilmiştir. İç karışıklıkların devam ettiği Kağanlıkta, bu dönemden itibaren tahta geçen kağanların sık sık değiştiği görülmektedir (Çandarlıoğlu 2013: 193-214).

Orhun Uygur Kağanlığının son yirmi yılının iç kargaşalarla geçtiği ve dolayısıyla ülkede istikrarsızlığın yaşandığı görülür. Sık sık kağanların değişmesi, taht mücadeleleri, ülkede ardı ardına çıkan isyanlar Kağanlığı hızla çöküşe doğru götürmüştür. İçerideki bu çatışmaların yanı sıra Çin’in olumsuz etkileri, ülkede yaşanan salgınlar, kıtlık ve 839 yılı kışının çok sert geçmesinin sonucunda hayvanların telef olması da yine Kağanlığı zora düşüren başlıca sebeplerdendir. Tüm bu gelişmelerin üzerine Kırgızlarla yaşanan savaşlar şiddetini arttırmış, 840 yılında Uygur Kağanlığının merkezi Kırgızlar tarafından ele geçirilmiş ve son liderleri öldürülmüş, böylece Orhun Uygur Kağanlığının siyasi tarihi sona ermiştir (Mackerras 2019: 428-429).

840 yılında Orhun Uygur Kağanlığının yıkılması ve Kırgızlar tarafından işgal edilmesi ile Uygurlar ülkelerini terk etmiş, güney ve batı bölgelerine doğru gruplar halinde göç etmişlerdir. Bunlardan on üç boy güneye doğru giderek bugünkü İç Moğolistan’a ulaşmıştır. Uygurların büyük bir çoğunluğu batıya doğru kaçmış, Tanrı Dağları’nın güney ve kuzey bölgeleri ile ayrıca Kansu bölgesine yerleşmiş, ardından da ayrı üç yöne doğru göçmüşlerdir. İlk grup on beş boydan oluşmaktadır; bunlar Pamir Yaylası’na göç etmiş ve bir süre sonra da burada Karluklara katılmışlardır. Karluklarla karışan bu grup daha sonra Karahanlı Devleti’ni kurmuştur. Bir diğer grup Hexi Koridoru’na, yani bugünkü Kansu bölgesine yerleşmiş ve burada Kansu Uygur Devleti’ni kurmuştur. Bu Uygurlar kaynaklarda Kansu Uygurları ya da Sarı Uygurlar olarak da geçmektedir. Üçüncü grup ise günümüzdeki Turfan bölgesine göç etmiştir. Koço Uygurları olarak anılan bu Uygurlar, bu bölgede 9. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar sürecek olan Batı Uygur Kağanlığı diye de tanınan Koço Uygur Devleti’ni kurmuşlar

ve bu devlet 13. yüzyılda Moğol Hanedanlığının bu bölgelerdeki hâkimiyetine kadar varlığını sürdürmüştür (Tang 2005: 10-11).

1.4. Kansu Uygur Devleti Dönemi

Kağanlıklarının yıkılmasından sonra Uygurların göç ettiği yerlerden biri, tarihî Hexi koridoru yani bugünkü Kansu bölgesidir. Kansu bölgesi, uzun süre Çin ile Tibet arasında bir mücadele bölgesi olmuş, 851’de Çin yönetimine geçen Kansu’ya Uygurlar yerleşmeye başlamıştı. Bir süre sonra göçtükleri bu yeni yerlerde birlik oluşturarak siyasi ve askerî olarak güçlerini toplayan Uygurlar, 910 yılında doğuda Lingzhou’dan batıda Yumen ve Anxi’ye kadar olan bölgede Kansu Uygur Devleti’ni kurmuşlardır (Tang 2005: 35-36).

Bu dönemde Kansu bölgesi ticaret yolları üzerinde bulunmaktaydı, Çinlilerin batıya göç etmesiyle Uygurlar buradaki ticaret yollarını ele geçirmiş ve Orhun Uygur Kağanlığı döneminden beri devam ettirdikleri gelenekleri sürdürerek Çinliler ile iyi ilişkiler inşa etmeye özen göstermişlerdir (Golden 2020: 177-178).

Şekil 2. Kansu Uygur Devleti²

Bu bölgenin önemli özelliklerinden biri, Budizm’in en fazla yayıldığı bölgelerden biri olması ve Dun-huang (Bin Buda) mağaralarının burada bulunmasıdır. Sarı Uygurlarla ilgili ilk askerî olay, Çin kaynaklarının aktardıklarına göre 911 yılında gerçekleşmiş

² G. Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2013), s. 125.

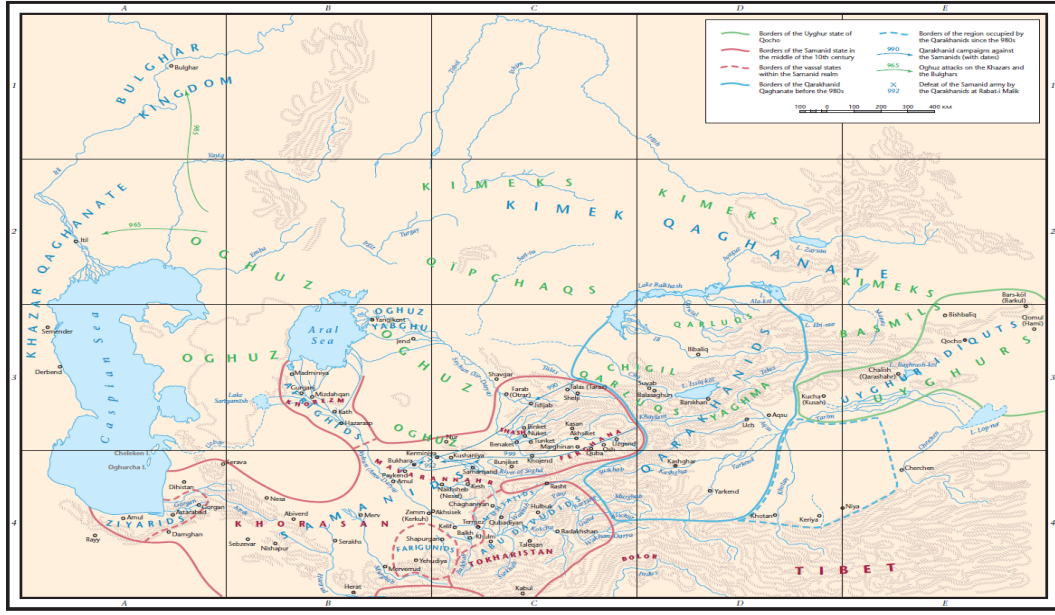
ve bu tarihte meşhur mağaraların bulunduğu Dun-huang (Bin Buda) şehri Uygurlar tarafından kuşatılmıştır. (İzgi 1986: 47-49).

Kansu Uygur Devleti döneminde Çin'in kuzeybatı bölgesinde yeni bir güç olarak Tangutların³ yükseldiği ve bu yeni devletin Kansu Uygurlarına saldırdığı görülür. Tangutların kendi devletlerini kurması ve yayılmacı bir politika izlemesi Uygurları zor duruma düşürmüştü ve 1028'de Tangutlar tarafından Kansu bölgesi ele geçirilmiştir. Hexi Koridoru'ndaki diğer Uygurlardan Shazhou'daki Uygurlar, bu dönemde Shazhou'da yeni bir devlet kurmuşlarsa da kısa bir süre sonra onlar da Tangutların hâkimiyeti altına girmişlerdi. Böylece Kansu Uygur Devleti 11. yüzyılda yıkılmış ve Sarı Uygurlar bağımsızlıklarını yeniden kaybetmişlerdir. Günümüzde Çin'e bağlı olarak yaşayan Sarı Uygurlar, ülkenin kuzey bölgelerinde yaşamaya devam etmektedir (Tang 2005: 36-37).

1.5. Koço (Turfan) Uygur Devleti Dönemi

840 yılında Kırgızlar tarafından ele geçirilen Orhun Uygur Kağanlığından diğer bölgelere yapılan göçlerle birçok yeni siyasi yapı meydana gelmiş, gruplar hâlinde göç eden Uygurlar gittikleri yerlerde yeni devletler kurmuşlardı. Uygurların göç sonrası yerleştikleri yerlerden biri de günümüzdeki Turfan bölgesidir. Çince adı Kao-ch'ang olan Koço (Turfan), 640 yılından beri Çin hâkimiyetindeyken 7. ve 8. yüzyıllarda Tibetlilerin Tarım Havzasını işgali ile bölge Tibetlilerin eline geçmiş ve bu tarihten sonra bölgede Tibet etkisi hüküm sürmüştür. Daha sonra bölgeye Uygur göçleri olmuş ve Tibetlilerle Uygurlar arasında yaşanan mücadeleler sonucunda Tibetliler Beşbalık'ta Uygurlara yenik düşmüş ve Tarım Havzasındaki şehirler Uygurlar tarafından işgal edilmiş ve böylece Koço Uygur Devleti kurulmuştur (Tang 2005: 23).

³ 1032'de Çin'de kurulmuş olan Tangut İmparatorluğu, 1227'de Moğol saldırıları ile yıkılmıştır. G. Driem, "Tangut Verbal Agreement and the Patient Category in Tibeto-Burman", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 54-3: (1991) 520.

Şekil 3. Koço (Turfan) Uyğur Devleti (Bregel, 2003: 23)

Bu dönemde Uygurların kültürel olarak çok geliştiği, Orta Asya’da Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlık gibi dinlerin bir arada yaşadığı bir toplum oldukları görülmektedir. Soğdlularla olan yoğun ilişkiler sonrasında Soğd alfabesini kendi dillerine uyarlayan Uygurlar, bu yeni alfabe ile Eski Türk dili ve kültürüne ait sayısız eser meydana getirmiş ve bu eserler aracılığıyla dönemin dili ve kültürü ile ilgili günümüze pek çok kaynak bırakmışlardır. Uygur alfabesi, Uygurların Moğol hâkimiyeti altına girmesinden sonra da kullanılmaya devam etmiş ve Moğollar tarafında da kullanılmıştır (Golden 2018: 83).

Turfan Uygurları ile ilgili Çin kaynaklarında geçen bilgiler çoğunlukla Çinliler ile Uygurlar arasındaki ticari ilişkiler ve devletler arası ziyaretler üzerinedir. Bu yüzyılda Çin elçisi Wang Yen-te’nin⁴ Turfan Uygurlarına yaptığı ziyaretini anlattığı belgeler, eski Uygurların kültürü, yaşayışı ve dünya görüşü ile ilgili önemli bilgileri bizlere aktarmaktadır (Ligeti 1986: 247).

1130’ların başlarında Uygurlar, Karahitayların⁵ hâkimiyeti altına girmiştir. 13. yüzyılın başlarına kadar Karahitaylara bağlı kalan Uygurların başında İdikut Barçuk Tegin bulunmaktaydı. 1209 yılında İdikut Barçuk Tegin ve danışmanları Karahitaylı

⁴ Konuyla ilgili bkz. Ö. İzgi (1989). “Çin Elçisi Wang Yen-te’nin Uygur Seyahatnamesi”.

⁵ Moğol asıllı Hitaylar (Kıtaylar-K’i-tan) tarafından 10. yüzyılın başlarında Orta Asya’da kurulan Moğol devleti. (Taşağıl, 2001: 415).

bir görevliyi öldürmüş ve bu dönemde hızla büyümekte olan Cengiz Han'ın birliklerine katılmışlardır (Golden 2020: 180-181).

Turfan Uygurları, Çağatay Han'ı Tugluk Temür'den (1346-63) Vais Han'a (1417-32) kadar Çağatay hâkimiyeti altında kalmış, ardından Çağatayların zayıfladığı dönemde Emil Hoca ve Sultan Ali adlı iki kişi tarafından yönetilmiştir. Uygurlarda bir süre boyunca yöneticiler Arslan unvanını almış ve Çin kaynaklarına Arslan Han Uygurları olarak kaydedilmişlerdir. Bu durum, Moğol yönetimi sonrasında, İdikut unvanlı kişilerce yönetilmesi ile değişmiş, Uygurlar İdikut Uygurları olarak kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Böylece, 840 yılında Uygur Kağanlığının yıkılması ile güneye yerleşen Uygurların, farklı zamanlarda, farklı isimler altında varlıklarını sürdürdükleri, bununla birlikte başka adlarla anılmalarına rağmen bu adlar altında yaşayan halkın aynı toplum olduğu, yalnızca adlandırmaların değiştiği görülmektedir (İzgi 1986: 52-54).

BÖLÜM II

2. ESKİ UYGUR YAZILI SİVİL BELGELER

Eski Uygur yazılı sivil belgeler; alım satım, kiralama, borçlanma, evlatlık verme, ödenecek vergiler gibi çeşitli içeriklere sahip belgelerdir. Eski Uygur yazısı ile yazılan bu belgeler, kimi zaman iki ya da daha fazla kişi arasında, kimi zaman da bir kişi ya da kişiler ile devlet arasında düzenlenmiş metinlerdir (Arat 1987: 518).

20. yüzyılın başlarında Doğu Türkistan’a yapılan araştırma gezilerinin sonucunda elde edilen Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin önemli bir çoğunluğu Kuzey Tarım Havzasındaki İdikut (Koço) şehri ile Urumçi bölgesinden elde edilmiş; diğer bir kısmı ise Turfan şehri etrafındaki Astan, Bezeklik, Bulayık, Çigtim, Murtuk, Sengim, Toyok, ve Yar-khoto bölgelerinden çıkarılmıştır. Ayrıca bunların dışında hangi bölgeden elde edildiği bilinmeyen Eski Uygur yazılı sivil belgeleri de mevcuttur. Belgelerin günümüzdeki koleksiyonları Berlin, Leningrad, Kyoto, Londra, İstanbul, Helsinki, Çin ve Paris’te bulunmaktadır (Clark 1975: 52-64).

Eski Uygur Sivil Belgeleri olarak bilinen bu arşiv, temel olarak Batı Uygur Kağanlığının yıkılmasının ardından 13. yüzyıl ve sonrasında oluşturulmuştur (Erdal, 1984: 260; Matsui, 2014: 611-612).⁶ Belgeler üzerine Türkiye’deki en kapsamlı ilk çalışmayı yapan R. R. Arat bu arşive yer verdiği yayımının başlığını “Eski Türk Hukuk Vesikaları” olarak vermiştir. Ancak Arat’ın makalesini yayımladığı 1964 yılında henüz Karahanlı Döneminden kalan Yarkent hukuk belgeleri bulunmadığı için o dönemde bu adlandırma uygun olsa da artık anlam karışıklığına sebebiyet vermesi dolayısıyla Karahanlı ve Turfan Bölgelerinde bulunan metin gruplarının adlandırmasını ayrı yapma ihtiyacı bulunmaktadır. Bu tezde ele aldığımız belgeler için kullandığımız “sivil belge” ifadesi, esas olarak hukuk belgeleri içinde sayabileceğimiz miras, alım-satım, vergi belgeleri vb. içermektedir. Diğer yandan belgelerin büyük çoğunluğu resmî makamlarda veya devlet mahkemesinde oluşturulmuş görünmediğinden “hukuk belgesi” ifadesi tercih edilmemiştir.

⁶ Krş. (Erdal 1984: 260); (Matsui 2014: 611-612).

Japon Türkolog D. Matsui son yıllarda Turfan Bölgesinde bulunan Eski Uygur Yazılı Sivil belgelerin tarihlendirmesi üzerine oldukça ayrıntılı çeşitli analizler yayımlamıştır. Genel olarak, bu belgeleri, özellikle vergi kayıtlarından hareketle Moğol Öncesi Dönem; Erken Moğol Dönemi; Moğol Yüen Dönemi ve Çağatay Dönemi olarak tasnif etmektedir. 9-12. yüzyıllara tarihlendirdiği Moğol öncesi dönemi, Batı Uygur Kağanlığı Dönemi olarak da adlandırmaktadır (Matsui, 2014: 611-612). Metinlerin tasnifinde dikkat ettiği unsurlar arasında, tarihlendirme; önemli kişiler; damgalama yöntemlerindeki farklılıklar; yazı karakteristiği vb. bulunur. Araştırmaları neticesinde Matsui, yaklaşık 150-200 arası fragman arasından üç tanesinin Batı Uygur Kağanlığı döneminde yazılmış olduğunu ileri sürmektedir (Matsui, 2010: 25).

Danışman Hocam B. Özbay’a göre, bu belgelerin büyük çoğunluğu 13. yüzyıldan sonra, Moğol Dönemi’nde yazıldığı için bu belgeleri Eski Uygur belgeleri olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Bununla birlikte, Yarkent Belgelerine benzer biçimde bu kayıtları da bulunduğu bölgeye göre adlandırmak ayırt edici nitelikte olacaktır. Dolayısıyla, bu külliyat için “Turfan Sivil Belgeleri” ya da “Turfan Hukuk Belgeleri” isimlerinden birini kullanmak, ortaya çıkabilecek yanlış anlaşılmanın önüne geçerek Eski Uygur Devletleri döneminde üretilmiş diğer yazmalarla karışıklık yaşanmasını engelleyecektir. Diğer yandan, bugüne kadar bu belgeler yaygın olarak Eski Uygur belgeleri diye tanımlandığı için tezimizin başlığında da dolaylı olarak Eski Uygur ismi kullanılmıştır. ⁷ Çalışmamız aynı zamanda dönemsel bir karşılaştırma olduğu için belgelerin tarihlendirilmesi çalışmalarında ele alınan belgeler çoğunlukla vergi belgeleri arasından seçilmiştir.

2.1. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri üzerine yapılan çalışmaların tarihi 19. yüzyıla kadar uzanmakta, bugüne kadar konuyla ilgili pek çok çalışmanın kaleme alındığı görülmektedir. Belgeler üzerine yapılan çalışmalarla ilgili bilgilerin verildiği bu bölümde, Radloff tarafından hazırlanan ve kaynak eser niteliği taşıyan *Uigurische Sprachdenkmäler* adlı eserin hazırlanış tarihi olan 1928’den günümüze değin konuyla ilgili yapılan belli başlı çalışmalar kısaca tanıtılmıştır.

⁷ Doç. Dr. B. Özbay, Kişisel görüşme, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Kasım 2022.

Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile ilgili ilk önemli çalışma W. Radloff’a aittir. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler* (1928)⁸ adlı eserinde 128 belgeyi incelemiş, yazarın vefatından sonra eseri öğrencisi S. Malov tarafından yayımlanmıştır. 128 belgenin yer aldığı eserde ilk 46 metnin Uygur harfli tıpkıbasımı, Kiril harfli transkripsiyonu ve Almanca çevirisi bulunmaktadır. Ayrıca, 47. ve 106. metinlerde belgelerin tıpkıbasımı ve Almanca tercümeleri, 107. ve 128. belgelerde ise metinlerin yalnızca Almanca tercümeleri yer almaktadır. Çalışma, Eski Uygur yazılı sivil belgeleri üzerine ilk önemli çalışma olması bakımından kaynak eser niteliği taşımaktadır.

Belgeler üzerine yapılan ilk çalışmalardan bir diğeri de Ahmet Caferoğlu’nun “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları” (1934) adlı makalesidir. Çalışmanın başında yazar belgelerin bulunuşu, belgeler üzerine yapılan ilk çalışmalar, belgelerden hareketle Turfan Uygurlarının medeniyeti, belgelerin konusu ve düzenleniş biçimlerine dair detaylı bilgiler vermiş, ardından sivil belgelerde geçen hukuk ve maliye terimlerini incelemiştir (Caferoğlu, 1934: 1-43).

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri ile ilgili bir başka çalışma ise R. Rahmeti Arat tarafından yapılmıştır. 1964’te hazırladığı “Eski Türk Hukuk Vesikaları”⁹ adlı makalesinde belgelerle ilgili detaylı bilgiler veren yazar, belgelerin bulunuşu, türleri, düzenleniş üzerine açıklamalarda bulunmuş ve makalenin sonunda belgelerden örnekler vererek konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur.

1975’te belgeler üzerine ilk doktora çalışmasının L. V. Clark tarafından hazırlandığı görülmektedir. Yazarın *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)* adlı tez çalışması altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü belgelerin oluşturulduğu dönemin siyasi tarihi, ikinci bölümü sivil belgelerin keşfi ve üzerine yapılan çalışmalar, üçüncü bölümü ise belgelerin tarihi, düzenleniş biçimleri ve dil özellikleri üzerinedir. Clark, çalışmasının dördüncü bölümünde belgeleri şekil özellikleri ile belgelerde yer alan terimler bakımından incelerken beşinci bölümde format açısından değerlendirmiş ve metinleri tarih, tanıklar, mühür

⁸ W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, haz. S. Malov (Leningrad: Verlag der Akademie der Wissenschaften der USSR, 1928).

⁹ Tıpkıbasım: R. R. Arat, “Eski Türk Hukuk Vesikaları”, haz. Osman F. Sertkaya, *Makaleler I* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, 506-572).

ve işaretler gibi yönlerden ele almıştır. Yazar çalışmasının sonunda, yani altıncı bölümde ise belgelerin tanımına ve sınıflandırmasına yer vermiştir.¹⁰

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri üzerine hazırlanmış olan bir diğer eser de tarihçi Özkan İzgi'ye aittir. Yazarın 1987'de hazırladığı *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)* adlı çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Uygurların tarihi üzerinde duran yazar, ikinci bölümde Eski Uygur yazılı sivil belgelerini detaylı bir şekilde ele almakta ve belgelerle ilgili genel bilgiler, metinlerin düzenleniş biçimleri, belgelerin türleri hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. İzgi çalışmasının son bölümünde belgelerdeki vergi terimlerini ele alarak Uygur vergi düzeni üzerinde durmuş ve eserin sonundaki *Ekler* kısmında ise metinlerden örneklere yer vermiştir.¹¹

Belgeler üzerine çalışmış olan alandaki bir diğer önemli isim ise Nobuo Yamada'dır. Yamada'nın konuyla ilgili yapmış olduğu çalışmalar onun ölümünden sonra P. Zieme, J. Oda, H. Umemura ve T. Moriyasu tarafından üç ciltlik eser olarak bir araya getirilmiş ve 1993 yılında *Sammlung Uigurischer Kontrakte* adı ile yayımlanmıştır. Eserin ilk cildi Yamada'nın Eski Uygur yazılı sivil belgeleri ile ilgili yazmış olduğu makalelerden oluşurken ikinci ciltte ele alınan 121 belgenin transkripsiyonlu metni ile Japonca ve Almanca çevirilerine yer verilmiştir. Bu cildin sonunda ayrıca bir de dizin bulunmaktadır. Eserin son, yani üçüncü cildinde ise belgelerin tıpkıbasımı yer almaktadır.¹²

Alana dair çeşitli çalışmalar yapan önemli isimlerden biri de A. M. Özyetgin'dir. 2004 yılında hazırladığı *Eski Türk Vergi Terimleri*¹³ adlı eserinde Eski Uygur yazılı sivil belgeleri ile Altın Ordu tarhanlık yarlıklarındaki vergi terimlerini ele alan yazarın eseri, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eski Türklerin vergi sistemine dair bilgiler verilmiş, ikinci bölümde ele alınan belgelerdeki vergi terimleri incelenmiştir. Son bölümde ise vergilerin tespit edildiği Eski Uygur yazılı sivil belgelerin transliterasyon, transkripsiyon ve Türkiye Türkçesi çevirileri verilmiştir. Yazarın Eski

¹⁰ Ayrıca, krş. L. V. Clark, "Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th CC.)", (Doktora tezi, Indiana University, 1975).

¹¹ Ayrıca, krş. Ö. İzgi, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987).

¹² Ayrıca, bkz. N. Yamada, *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, 1-3, haz. J. Oda, P. Zieme, H. Umemura, T. Moriyasu, (Osaka: Osaka University Press, 1993).

¹³ A. M. Özyetgin, *Eski Türk Vergi Terimleri* (Ankara: Köksav Yayınları, 2004).

Uygur yazılı sivil belgeleri ile ilgili bir diğer çalışması ise *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku* (2014)¹⁴ adlı eseridir. Çalışma, *Uygurlarda Toprak Hukuku*, *Uygurlarda Toprakla İlgili Sözleşmeler* ve *Uygur Sözleşme Metinleri* adlı üç bölümden oluşmaktadır.

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri üzerine 2004 yılında B. Gül tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır. *Eski Türk Tarım Terimleri*¹⁵ adlı bu tez çalışması, *Türklerde Tarım* ve *Türk “Tarım” Terimleri* adlı iki bölümden oluşmaktadır. Yazar çalışmasında Eski Uygur yazılı sivil belgelerinden tespit ettiği tarımla ilgili terimleri detaylı bir şekilde sınıflandırmış ve incelediği sözcüklerin ayrıntılı açıklamalarını yapmıştır.

2004 yılında konuyla ilgili başka bir tez çalışması ise A. Şen tarafından yüksek lisans çalışması olarak hazırlanmıştır. *Uigurische Sprachdenkmäler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri*¹⁶ adlı çalışma, Radloff'un *Uigurische Sprachdenkmäler* adlı eserinden seçilen 103 belgenin transkripsiyonu, çevirisi, imla özellikleri ve fotoğrafları temin edilebilen belgelerin tıpkıbasımlarından oluşmaktadır. Ayrıca tezin sonunda belgelerde geçen isimlerin bir listesi bulunmaktadır.

Alanla ilgili bir diğer terim çalışması da 2013'te Hasan Güzel tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. *Eski Uygur Sivil Belgelerinde İktisat Terimleri*¹⁷ adlı yüksek lisans çalışmasının birinci bölümünde Uygurların tarihi, edebiyatı ve Uygur sivil belgelerine dair bilgiler verilmiş, ikinci bölümde eski Türklerde iktisat alanları ve gelişme aşamaları ele alınmış, üçüncü bölümde ise belgelerde geçen iktisat terimleri sınıflandırılarak incelenmiştir.

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri üzerine önemli çalışmalar yapan bir diğer isim ise Japon araştırmacı D. Matsui'dir. Yazar “Dating of the Old Uighur Administrative Orders from Turfan” (2014) adlı makalesinde belgelerin kronolojisi üzerinde durmuş, metinleri damgalanma metotlarına göre incelemiş ve tarihlendirmeye çalışmıştır.

¹⁴ A. M. Özyetgin, *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014).

¹⁵ B. Gül, “Eski Türk Tarım Terimleri”, (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2004).

¹⁶ A. Şen, “Uigurische Sprachdenkmäler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri”, (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004).

¹⁷ H. Güzel, “Eski Uygur Sivil Belgelerinde İktisat Terimleri”, (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2013).

2014 yılında hazırlanmış olan bir diğer çalışma ise İ. Şirin tarafından yapılan *Uygur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı*¹⁸ adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Tez, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eski Uygurların tarihi ve edebiyatı üzerinde durulmuş, ikinci bölümde ise Uygur yazılı sivil belgelerinin söz varlığı ele alınarak incelenmiştir.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin söz varlığı üzerine hazırlanmış başka bir çalışma ise Özlem Ayazlı'nın 2016'da yayımladığı *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı* adlı eseridir. Çalışma, Uygur sivil belgelerinin de içinde bulunduğu Eski Uygurca din dışı metinler üzerinedir. *Dindışı Eski Uygurca Metinlerin Karşılaştırmalı Sözvarlığı* (2005) adlı yüksek lisans tezini genişleterek kitap hâline dönüştüren yazar,¹⁹ eserinde Eski Uygurca din dışı sözcükleri Çağatay grubu Türk dilleri (Yeni Uygurca, Özbekçe), Sibirya grubu Türk dilleri (Tuvaca, Hakasça, Altayca, Yakutça) ve Sarı Uygurca ile karşılaştırmaktadır.

Konuyla ilgili bir başka tez çalışması 2020'de B. Keskin tarafından doktora çalışması olarak hazırlanmıştır. *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*²⁰ adlı tez çalışması sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Uygurların tarihi, ikinci bölümde ise Uygurların hukuk sistemi üzerinde durulmuş ve belgelerin türleri, ortak unsurları ile içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin çalışılma tarihini inceleyen yazar, dördüncü bölümde uyum tablosunu vermiştir. Beşinci bölümde incelenen belgelerin transkripsiyonu, altıncı bölümde ise Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Yedinci bölümünde belgelerin söz varlığının incelendiği tezin son bölümünde ise dizin çalışması yer almaktadır.

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri ile ilgili yapılan son çalışmalardan biri de 2021'de Y. G. Ceylan tarafından hazırlanan *Eski Uygurcada Medeni Hukuk Terimleri* adlı doktora çalışmasıdır. Tez, *Eski Türklerde Hukuk ve Adalet Anlayışı* ile *Uygur Sivil Belgelerinden Hareketle Eski Uygurcada Medeni Hukuk Terimleri*²¹ başlıklı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde eski Türklerin hukuk ve adalet anlayışı ile ilgili

¹⁸ İ. Şirin, "Uygur Sivil Dökümanlarının Söz Varlığı", (Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2014).

¹⁹ Ö. Ayazlı, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016).

²⁰ B. Keskin, "Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı", (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020).

²¹ Y. G. Ceylan, "Eski Uygurcada Medeni Hukuk Terimleri", (Doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2021).

bilgilere yer veren yazar, ikinci bölümde ise sivil belgelerdeki hukuk terimlerini ele almaktadır.

2.2. Belgelerin Tarihlendirilmesi Üzerine

Araştırmacılar tarafından zaman zaman farklı görüşler bildirilse de On İki Hayvanlı Türk Takvimi ile tarihlendirilen Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin kesin tarihleri açık değildir. Konuyla ilgili kimi araştırmacıların görüş ve değerlendirmelerine aşağıda kısaca yer verilmiştir:

Belgelerle ilgili ilk çalışma yapanlardan biri olan Caferoğlu, bazı (U 5282) belgelerde *Tokluk Temür Han*,²² *Ögeday Han*²³ gibi dönemin yöneticilerinin adlarının geçmesi, metinlerde *borluk* yerine *bağ*, *borlukçu* yerine *bağcı* sözcükleri ile bunun yanı sıra Arapça ve Farsçadan alıntılanan *hak*, *kâğıt* gibi sözcüklerin kullanılması gibi özellikleri nedeniyle Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin 12. ile 14. yüzyıllar arasında yazılmış olabileceğini belirtmiştir (Caferoğlu 1934: 6).

Clark ise hazırlamış olduğu *Introduction to the Uyghur Civil Document of East Turkestan (13th-14th cc.)* adlı doktora tez çalışmasında belgelerin Doğu Türkistan'ın sosyal, ekonomik ve günlük yaşamıyla ilgili önemli bilgileri içerdiğini, metinlerin kapsamlı bir şekilde henüz ele alınıp değerlendirilmemesi nedeniyle kesin olarak net kanıtlar olmasa da belgelerin 13. ile 14. yüzyıllara ait olabileceğini bildirir (Clark 1975: 14).

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin ait olduğu dönemle ilgili bir diğer önemli bilgi Erdal tarafından verilmektedir. Erdal, Yarkent belgeleri üzerine yazdığı “The Turkish Yarkand Documents” adlı makalesinde Yarkent belgelerinin Türkçe yazılmış en eski yasal belgeler olduğunu, Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin en eski tarihlisinin ise 13. yüzyıldan kaldığını belirtmiştir. Böylece yazara göre Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin yazılış tarihleri 13. ile sonrasındaki yüzyıllara dayanmaktadır (Erdal 1984: 260).

²² 1347’de Doğu Çağatay Hanlığının ilk hükümdarı olan Tuğluk Timur, 1363 yılında vefat etmiştir. O. Çinar, “Doğu Çağatay Hanlığının İlk Hükümdarı: Tuğluk Timur Han ve Dönemi Hakkında Bir İnceleme”, (Çinar 2020: 204-206).

²³ Cengiz Han’ın vefatı sonrası tahta geçen Ögedey Han, 1229-1241 yılları arasında Moğol Devleti’ni yönetmiştir. Özgüdenli (2007: 21).

Belgelerin tarihlendirilmesiyle ilgili bir diğer çalışma ise D. Matsui tarafından yapılmıştır. Matsui, “Dating of the Old Uighur Administrative Orders from Turfan” adlı makalesinde incelediği doksan dokuz belgeyi damgalanma yöntemlerine göre incelemiş ve belgelerin ait olduğu dönemleri kronolojik olarak açıklamıştır. Yazara göre belgelerin damgalanma yöntemlerine göre ait olduğu dönemler şöyledir:

“(A)Nos. 1-3 = A1-A3 Batı Uygur dönemi

(B)Nos. 4-11 = B1-B8 Erken Moğol (Yuan öncesi) dönemi

(C)Nos. 12-22 = C1-C11 Erken Moğol-Yuan dönemi

(D)Nos. 23-42 = D1-D20 Yuan Dönemi

(E)Nos. 43-56 = E1-E14 Kersin-Yalın (14. yüzyılın başları)

(F)Nos. 57-66 = F1-F10 Çağatay Hanlığı dönemi (1320’lerin sonundan sonra)

(G)Nos. 67-86 = G1-G20 “Kutlug-mühürleri” emirleri (14. yüzyılın ortalarında)

(H)Nos. 87-99 = H1-H13 Tarihsiz/Fragmanlar.” (Matsui 2014: 616-617).

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin ait olduğu dönemle ilgili son yapılan çalışmalardan biri ise “Uygur Sivil Belgelerinin Moğol Tarihi Araştırmalarındaki Önemi” adlı makalesi ile Bilen Yılmaz’a aittir. Yazar çalışmasında belgelerdeki Moğollar ve Moğol yönetimine ait kimi unsurlardan yola çıkarak Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin büyük çoğunluğunun 13 ile 14. yüzyıllara ait olduğunu belirtmektedir (Yılmaz 2020: 256-259).

Yukarıda daha önce kısaca belirttiğimiz gibi, tarihlendirme üzerine daha önce çeşitli yayımlar yapan araştırmacıların bu tespitleri bizce de doğrudur. Ancak belgelere Eski Uygurca Sivil belgeler demek, kayıtların büyük çoğunluğu Moğol yönetimi altında yazılmış olduğu için karışıklığa sebebiyet vereceği için isabetli olmamaktadır. Yukarıda da zikredildiği üzere bu belgeleri coğrafi bir isimle “Turfan Sivil Belgeleri” olarak adlandırmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

2.3. Belgelerin Düzenleniş Biçimleri

Eski Uygur yazılı sivil belgelerin düzenleniş biçimleri genel olarak benzerlikler gösterir. Özellikle de tarih, kişi adları, tanıklar, damga ya da mühür neredeyse tüm

belgelerde bulunur. Belgeler arasındaki bazı farklılıklar ise genel olarak belge türlerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, borçlanma metninde borç alma sebebi ya da borcu ne zaman geri ödeyeceği gibi açıklamalar bulunurken vergi ile ilgili kayıtlarda bu tür bir açıklama bulunmamaktadır. Yine arazi sınırı ile ilgili bilgilerin yalnızca arazi alım satımı ya da arazi kiralama belgelerinde bulunduğu görülmektedir. Belge türleri arasındaki farklılıkların aksine, türleri aynı olan belgelerin neredeyse birebir aynı belge düzenine sahip olduğu görülmektedir. Belgelerin düzenlenişi ile ilgili ilk önemli sınıflandırma Arat tarafından yapılmıştır. Yazara göre belgelerin düzenlenişi şöyledir:

“1.Tarih

2.Vesikalarda adları geçen şahıslar

3.Mukavele yapılmasının sebepleri

4.Anlaşmanın mevzuu, mahiyeti ve mukabilinde verilen bedelin tespiti.

5.Bedelin ödeme usul ve şartları

6.Borçlu meydana bulunmadığı takdirde, onun yerine geçecek kimselerin tasrihi

7.Mukavele şartlarının korunması ve buna itirazda bulunabilecek kimselerin zikri

8.Anlaşmayı bozmak isteyenlere karşı alınan tedbirler

9.Mukavele yapan taraflar ve şahitlerin zikri

10.Mukavelenin metnini kaleme alan şahsın zikri

11.Vesikalarda imza ve mühürler.” (Arat 1987: 533-534).

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin düzenleniş biçimlerini tarihçi yazar İzgi ise şöyle açıklamaktadır:

“a-Vesikaların tarihlendirilmesi

b-Malını hangi ihtiyaçtan dolayı satan veya kiraya verenin ismi, kime ne mukabilinde borç verdiği, kiraladığı veya sattığı

c-Borç yahut satın alınan veya kiralanan malın karşılığında ödemenin ne zaman ve ne şekilde yapılacağı

d-Malını kiraya veren veya borç veren yahut satan kimse ile borç alan veya kiralayan yahut satın alan kişinin haklarının belirlenmesi ve korunması

e-Şahitler, borç veren veya kiraya veren yahut satıcının imza/mühürü

f-Vesikayı yazan kimsenin ismi.” (İzgi 1987: 57-65).

Belgelerin düzenleniş biçimleriyle ilgili bir diğer sınıflandırma da N. Yamada’ya aittir. Uygur satış belgelerinin düzenleniş biçimlerini sınıflandıran yazara göre Eski Uygur yazılı satış belgelerinin düzenleniş biçimleri şöyledir:

“1.Tarih

2.Mukavelenin konusu: satan, satın alan, satılan mal, fiyat

1.Satan ve satış bedeli

2.Satın alan, satılan mal ve fiyatı

3.Ödemenin tasdiki

4.Toprak hudutları

5.Yeni mal sahibinin haklarının açıklanması

6.Akdin ihlaline karşı teminat ve ceza

1.Teminat

2.Akdin ihlaline karşı ceza

2.1.Akdin ihlal edilmesi hâlinde

2.2.Akdin ihlali hâlinde taraflara verilecek ceza

2.3.Resmî ceza

2.4. Hususî hâller

7.Ek (şahit, imza ve yazan)

1.Şahidin kaydı

2.İmza

2.1.Satanın imzası

2.2.Şahit ve diğer kimselerin nişanı

3.Yazan

8.Ek Beyan.” (Yamada 1993: 196).

2.3.1. Belgelerde Tarih Kaydının Gösterimi

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri bazı istisnalar dışında büyük çoğunlukla tarih kaydı ile başlamaktadır. Bazı belgelerde istisnai olarak tarih kaydının belgenin sonunda ya da hem belgenin başında hem de sonlarına doğru tekrar yer aldığı görülmektedir. Bu belgelerin yapılan antlaşmanın şartları doğrultusunda bu şekilde düzenlendiği ve belgelerdeki tarihlerin genellikle belgenin başında yazıldığı görülmektedir.

Belgeler On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre tarihlendirilmiş ve buna uygun olarak belli bir düzende yıl, ay ve gün olarak verilmiştir. On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre yıl adları şöyledir (Clark 1975: 273):

Tablo 2. On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre yıl adları

1.	küskü	“fare”
2.	ud	“sığır”
3.	bars	“kaplan”
4.	tavışgan	“tavşan”
5.	lu	“ejderha”
6.	yılan	“yılan”
7.	yunt	“at”
8.	koyun	“koyun”

9.	bêçin	“maymun”
10.	takıgu	“tavuk”
11.	ıt	“köpek”
12.	toğuz	“domuz”

Belgelerin tarihlendirilmesinde yıl adlarından sonra gelen ay adları ise şu şekildedir (Clark 1975: 284):

Tablo 3. Belgelerde geçen ay adları

1.	Aram	7.	Yétinç
2.	Èkkinti	8.	Sekizinç
3.	Üçünç	9.	Tokuzunç
4.	Törtünç	10.	Onunç
5.	Bêşinç	11.	Bir yègirmİNç
6.	Altınç	12.	Çağşapat

Kullanılan ay adları içinde yalnızca birinci ve on ikinci ayın kendilerine özgü adlarının olduğu, diğer ay adlarının sıra sayı eklerinin sayı adlarına eklenerek oluşturulduğu görülmektedir.

2.3.2. Belgelerde Adları Geçen Şahıslar

Belgeler incelendiğinde birçok şahıs adı karşımıza çıkmaktadır. Belgelerde geçen kişi adlarının aynı belgede genellikle birden fazla geçirildiği görülür. Bu kişiler genellikle yapılan antlaşmalarda taraf olan, diğer bir deyişle malını satan ya da satın alan, borçlanan ya da borç veren gibi doğrudan belgedeki konularda birinci derecede rol oynayan kişilerdir. Bunların dışında, belgelerde yer alan diğer kişiler ise tanıklar ile metni yazan şahıslardır. Yine bu kişilere ek olarak belgelerde başka şahıs adları da geçmektedir. Bunlar yapılan anlaşmanın ileride bozulması durumunda bu durumun sonuçlarını karşılayacak ya da bundan düşen bir pay varsa miras alacak kişilerdir (Arat 1987: 535).

2.3.3. Sözleşmelerin Hazırlanma Sebepleri

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin neredeyse tamamında yapılan sözleşmelerin nedenleri açıklanmaktadır. Belgelerdeki kişiler hangi ihtiyaçları nedeniyle arazi alım-satımı, kiralaması, çocuklarının evlatlık verilmesi, köle ticareti ya da hayvan kiralaması gibi işlemler yaptıklarını belirtmektedir. Sözleşmelerin nedenleri ile ilgili açıklamalar genel olarak belgelerin türlerine göre değişiklik gösterir. Arazi satışıyla ilgili belgeler incelendiğinde kişilerin bu satışları para, pamuk, pamuklu mal, gümüş gibi çeşitli ihtiyaçları için sattıklarını, arazi kiralaması üzerine hazırlanan sözleşmelerin ise pamuk, darı, üzüm gibi ürünleri ekmek için tarlaya olan ihtiyaç nedeniyle kiralandıkları görülür. Yine bir başka tür olan köle satışı üzerine yapılan sözleşmeler genellikle gümüş ya da pamuklu mal için, hayvan kiralaması ile ilgili belgeler ise hayvanların günlük işlerde kullanılması ya da uzun yolculuklarda ulaşım için kiralandıklarını göstermektedir (Arat 1987: 536-537).

2.3.4. Belgelerin Konusu ve Niteliği

Belgelerin konusu sözleşmelerin hazırlanma nedenlerinin açıklandığı kısım ile yapılan sözleşmenin karşılığı olarak ödenen para, mal ya da devredilen arazi, tarla gibi anlaşma sonucunda meydana gelen yeni durumların belirtildiği kısımlarda açıklanır. Burada gerçekleştirilen antlaşmalarda yapılan ödemeler ve karşılığının alınması ile ilgili bedelin geri ödenirken kime, ne zaman ve ne şekilde yapılacağı detaylı şekilde açıklanmaktadır (Arat 1987: 537).

Hazırlanan belgelerin niteliği belgelerin türlerine göre farklılıklar gösterebilir. Örneğin, arazi alım, satım ya da kiralaması ile ilgili sözleşmelerde tarlalarda üretilen ürünler, pamuk ya da darı gibi bağ, bahçeye özgü sözcükler kullanılmakta, yine bu metinlerde arazilerin sınırları ile ilgili tasvirler bulunmaktadır (U 5238, U 5278). Diğer yandan bir başka sözleşme türü olan evlatlık ile ilgili belgeler incelendiğinde ise evlatlık verilen çocuğun yeni ailesine karşı saygı ve hürmetli olması gibi ifadeler bulunurken aynı metinlerde evlatlık alan aileye çocuğun tüm sorumluluklarının onlara ait olduğu belirtilmektedir. Böylece arazi sözleşmeleri dönemin geçim kaynakları ve ekonomik yapısı ile ilgili bilgi verirken evlatlık belgeleri ise dönemin kültürü ve toplumun sosyal yaşantısına dair bilgileri içermektedir (İzgi 1987: 89-95).

2.3.5. Geri Ödeme Yöntem ve Şartları

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde geri ödeme yöntem ve şartlarının değişkenlik gösterdiği görülür. Yapılan sözleşmelerde kimi zaman hemen, sözleşme anında bedelin ödendiği ve kaydedildiği görülürken kimi anlaşmalarda ise geri ödeme tarihlerinin daha sonraki bir zamanda yapılacağı belirtilmektedir. Borçlanma belgelerinde alınan malın karşılığı daha sonra ödendiği zaman ücret ya da mal faizi ile ödenmektedir. Sivil belgelerde geri ödeme yöntemlerinde olduğu gibi bedelin karşılığı olarak verilen ödeme aracının da değiştiği görülür. Belgelerde kimi zaman geri ödeme aracı olarak para, gümüş kullanılmakta kimi zaman ise geri ödemelerin pamuklu kumaş, şarap gibi çeşitli ürünlerle yapıldığı ya da yapılacağı belirtilmektedir (Arat 1987: 538-539).

2.3.6. Ödemenin Yapılamaması Durumuna Karşı Kefilin Belirtilmesi

Düzenlenen belgelerde alım satım, kiralama, borçlanma gibi durumlarda ödemelerin daha sonra yapılabildiği görülür. Burada genellikle mal sahibine alınan malın karşılığı daha sonra faizi ile ödenmekte ve ödeme araçları olarak da para, gümüş, şarap, ipekli kumaş gibi unsurlar kullanılmaktadır. Belgeler incelendiğinde geri ödeme zamanı olarak çoğu zaman ürünlerin hasat edildiği dönem olan sonbahar mevsiminin tercih edildiği görülmektedir. Belgelerde ödeme zamanında borçlanan kişinin ortadan kaybolması (burada genel olarak ölmesi durumu kastedilir) gibi durumlarda yerine kimin borcu üstleneceği belirtilmektedir. Borcu üstlenen, yani kefil olarak metinlerde belirtilen kişilerin genellikle borçlanan kişi ya da kişilerin yakın akrabalarından

oluştugu gör÷lmektedir. Borçlunun ödemeyi yapmadığı durumlarda borcu üstlenen kişiler olarak belgelerde geçen akraba adları şunlardır: eş, oğul, büyük kardeş, küçük kardeş, evdekiler ya da iki kişi borçlu ise oğulları ya da kardeşleri (Arat 1987: 540).

2.3.7. Anlaşmaların Teminatı ve İtiraz Süreçleri

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde yapılan anlaşmaların korunması için şahitlerin önünde yazıldığı ve damga basıldığı gör÷lmektedir. Fakat bu tanıklar ve damgalar neredeyse her belgede bulunmasına rağmen bazı metinlerde yapılan anlaşmalara birilerinin itiraz edebileceği belirtilmekte ve bu kişilerin daha sonra anlaşmayı bozmaması için açık bir şekilde metin içinde önleyici ifadeler geçirilmektedir. Burada yapılan anlaşmalarla ilgili tanık adları ve damgaların bazı durumlarda ve sonraki zamanlarda anlaşmaya itiraz edilmemesi için yeterli olmadığı gör÷lmektedir. Sözleşmelerde yapılan anlaşmalara itiraz edebilecek kişiler genellikle şöyle açıklanmaktadır: oğullar, büyük ya da küçük kardeşler, yeğen, damat, onbaşı, yüzbaşı, alımcı (alacaklı) ve bərimçi (borçlu) (Arat 1987: 541-543).

2.3.8. Anlaşmanın Bozulmasına Karşı Uygulanacak Yaptırımlar

Anlaşma belgelerinde yapılan anlaşmanın şartları, anlaşma sonrasında taraflara düşen yükümlölükler, anlaşmayı bozmak isteyenlere karşı uygulanacak yaptırımlar açık şekilde belirtilmektedir. Bu açıklamalar sayesinde malın yeni sahibinin haklarının korunması dikkate alınır. Özellikle de yapılan anlaşmanın daha sonra bozulmasına karşı uygulanacak yaptırımlar, malı satanın yeni mal sahibine vermiş olduğu teminatlar olarak gör÷lmektedir. Belgeler incelendiğinde bozmak isteyenlere karşı genelde alınan şeyin ya da borçlanan malın iki mislini ödemesi ve kimi durumlarda ise anlaşmayı bozmak için alınan ya da verilen ürünün iki mislini verse bile anlaşmayı geçersiz kılamayacağı belirtilir. Yine anlaşmayı ihlal etmek isteyenlere karşı uygulanan önlemlerden biri de vergilerdir. Anlaşmaya itiraz etmek isteyenlere ağır yaptırımlar olarak dönemin beylerine, yöneticilerine ya da hazineye yüklü ödemeler yapmaları istenir (Arat 1987: 543-545).

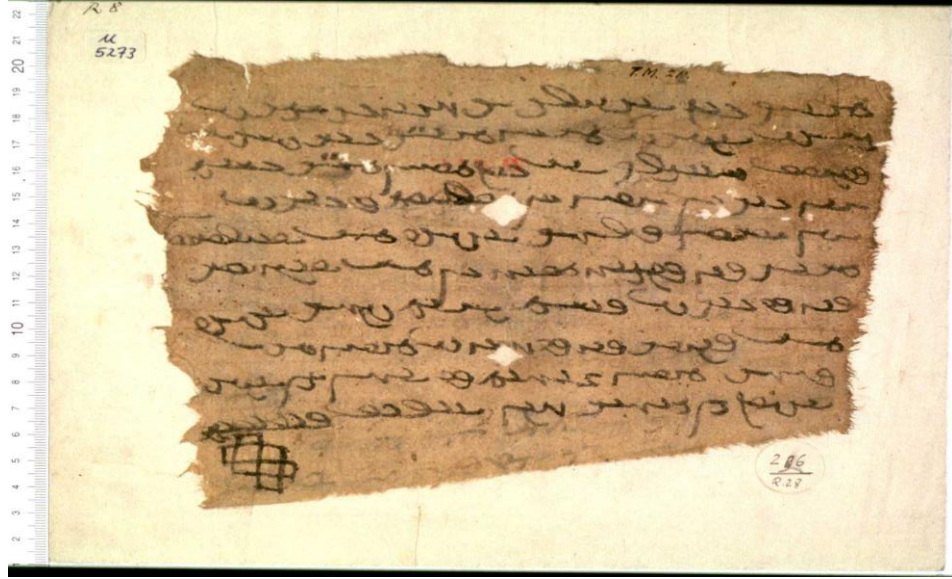
Yapılan anlaşmaları bozmak isteyenlere karşı kimi belgelerde ise cezalar açıklanmaktadır. Arat, eski Uygur yazılı sivil belgelerinde geçen ceza yöntemlerini şöyle bildirmektedir: ölüm cezası, dayak cezası, para cezası, yasa cezası, töre ve yargı cezası (1987: 545-546).

2.3.9. Anlaşma Yapan Taraflar, Tanıklar ve Metni Yazan Kişilerin Belirtilmesi

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde yapılan anlaşma kimler arasında yapılmaktaysa bu şahısların adları açık bir şekilde belirtilmektedir. Anlaşmayı yapan tarafların adı genellikle belgelerde birden fazla geçmekte, metnin başında neden anlaşma yapıldığı açıklanırken geçen kişiler, metnin alt kısmında ise genelde damga basanlardan biri oldukları için ikinci kez belirtilmektedir. Yine neredeyse tüm anlaşma belgelerinde nadiren bir, genelde ise iki ya da daha fazla tanık bulunur. Burada tanık adları açık bir şekilde ifade edilir. Anlaşmayı yapan tarafların adlarında olduğu gibi tanık adları da metin içinde iki kez görülebilir. Bunlar hem tanık olarak hem de kimi belgelerde metne damga basan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde metni yazan kişilerin de kim olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Metni kaleme alan kişilerin bazen anlaşmayı yapan taraflardan biri olduğu, bazen de tanıklardan biri olduğu görülür. Kimi belgelerde ise metnin, anlaşmanın tarafları ya da tanıkları dışında başka bir kâtip tarafından yazıldığı görülmektedir (Arat 1987: 546-549).

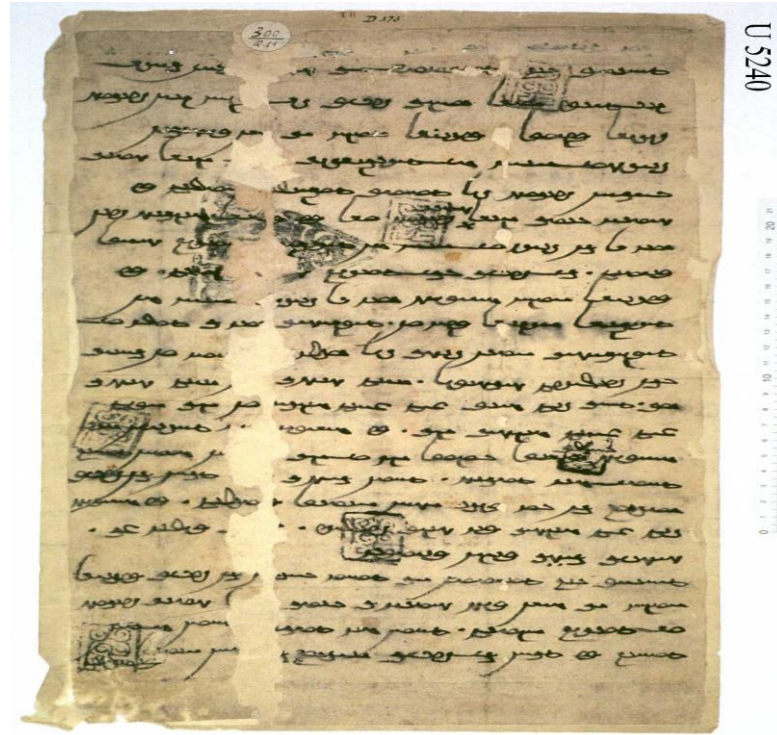
2.3.10. Anlaşmalarda Kullanılan Damga ve İmzalar

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde anlaşmanın resmiyetini göstermek amacıyla belgelere damga basıldığı görülür. Belgelerde yer alan bu işaret ve damgaların şekilleri, sayıları ya da metin içinde nereye atıldığı değişiklik gösterir. Damga şekilleri arasında çeşitli farklar bulunur, bazı metinlerde damgalar yuvarlak, bazılarında kare ya da diğer şekillerde yer alabilmektedir. Yine metinlerde bulunan işaret ve damga sayıları da değişiklik göstermekte, kimi zaman yalnızca bir damga bulunurken kimi zaman daha fazla kullanılmış olduğu görülür. Ayrıca bu işaretlerin bazen metinlerin üstlerinde, bazen de metinlerin alt kısımlarında karşımıza çıkmaktadır. Sivil belgelerde metinlere damga basan kişilerde de farklılıklar bulunabilir. Kimi belgelerde anlaşmanın tarafları, şahitler ya da metni yazan kişiler tarafından toplu damga basılmışken kimi metinlerde ise bu isimlerden sadece biri ya da bir kısmı metinleri mühürlemiş olabilirler (Arat 1987: 549-555).

Şekil 4. Arat'a göre yalnızca bir imzanın atıldığı örnek belge²⁴

Diğer yandan, U 5273 arşiv numaralı bu fragmanda, Arat'ın imza olarak değerlendirdiği işaretin, başka bir örneği şimdilik olmadığı için bir çeşit *tamga* olarak değerlendirmesi de ayrıca mümkündür.

Şekil 5. Birden fazla damganın kullanıldığı örnek belge²⁵

²⁴ (U 5273), <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5273.jpg> [Erişim Tarihi: 16. 01. 2022].

²⁵ (U 5240), <http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5240seite1.jpg> [Erişim Tarihi: 16. 01. 2022].

2.4. Belgelerin Türleri

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri içerikleri bakımından çeşitli türlere ayrılmaktadır. Alım satım, borçlanma, kiralama, evlatlık gibi farklı içeriklerden oluşan belgelerin türleri üzerine Arat (1987: 555-556), Clark (1975: 374-391), İzgi (1987: 56) ve Yamada'nın (1993-II: xiv) sınıflandırmaları bulunmaktadır. Belgelerin türleri ile ilgili ilk sınıflandırma Arat'a (1987: 555-556) aittir. Yazara göre belgelerin türleri şöyledir:

“1. Büyük defter ile ilgili kayıtlar.

2. Devlet teşkilatı ve devlet idaresinde vazifeli kimseler ile ilgili kayıtlar (ıduk-kut ‘rütbe, unvan’, tēgit ‘prens’, beg ‘bey’, elçi ‘elçi’, nöker ‘rehber’, büyük ordu, onbaşı, yüzbaşı, devlet hazinesi, maliye vb.)

3. İçtimai sınıflar ve meslek sahipleri ile ilgili kayıtlar (kul, cariyeye, elçi ‘elçi’, tapıgıcı ‘hizmetçi’, kalançı ‘kalan vergisini toplayan kişi’, bağcı ‘bağcı’, ençü bağcı ‘ençü bağcı’, işçi, ulagçı, alımçı ‘alacak tahsildarı’, bērimçi ‘borçlu’, akrabalar vb.).

4. Dinî müesseseler ve din adamları ile ilgili kayıtlar.

5. Vergiler ile ilgili kayıtlar (a. vergi çeşitleri, b. nakdî ve ayni vergiler, c. iş mükellefiyeti).

6. Vakıf müessesesi ile ilgili kayıtlar.

7. Vasiyetnameler ile ilgili kayıtlar.

8. Evlatlık ve beslenme ile ilgili kayıtlar.

9. Kölelik ile ilgili kayıtlar (a. satış, b. rehin, c. azat edilme, d. evlenme, e. şikayetler).

10. Arazi ile ilgili kayıtlar (tarla: tarıg ‘ekilebilir arazi’ [yür ‘darı’, kebez ‘pamuk tohumu’, arpa vb.], tarıgu yēr, bag ‘bahçe’); (a. vakıf, b. satış, c. kira, d. rehin, e. ortaklık, i. istifade vb.).

11. Para ile ilgili kayıtlar (gümüş, yarmak gümüş ‘gümüş para’, yastuk gümüş ‘para birimi’, yuṇaklıg gümüş ‘kullanıma uygun gümüş, gümüş para’, y. yarmak gümüş ‘gümüş para’, yastuk ‘para birimi’, çaw ‘kâğıt para’, yastuk çav

‘kâğıt para’, yuňaklıg çav ‘kullanıma uygun kâğıt para’, yastuk ‘para birimi’, çoñduy bav çav ‘kâğıt para’ vb.).

12.Ziraat mahsulü ile ilgili kayıtlar (kebez ‘pamuk tohumu’, arpa, bugday ‘buğday’, tüki ‘kabuksuz darı’, tarıg ‘ekilebilir arazi’, üyür ‘darı’, yür ‘darı’, üzüm, susam).

13.Ziraat mahsullerinden elde edilen yiyecek ve içecek maddeler ile ilgili kayıtlar (un, susam yağı, şarap, süçüg ‘üzüm suyu şarabı’, saman, talkan ‘ezilmiş, kavrulmuş tahıl’, tıñçan yağ ‘bir tas yağ’, ot).

14.Ziraat mahsullerinden elde edilen sanayi maddeleri ilgili kayıtlar (kokbu, kidiz ‘keçe’, yirlik, işlenmiş kokbu, yuňaklıg kokbu ‘kullanıma uygun kokbu’, böz ‘pamuklu kumaş’, yuňaklıg böz ‘kullanıma uygun bez’).

15.Hayvanlar ile ilgili kayıtlar (at, ud ‘sığır’, eşek, koyun, eçkü ‘keçi’, teke, oğlak ‘oğlak’, ulag ‘ulak atı’, bogaz at, at hırsızı, at teri, ulag teri, kopar, yük ıñırçak).

16.Hayvanlardan elde edilen maddeler ile ilgili kayıtlar (kidiz ‘keçe’, yağ, et, yuñ ‘yün’, yürün yuñ ‘yün’, yorgut).

17.Ticaret ile ilgili kayıtlar (anlaşmalar, ticaret mektupları, ticaret malı: tavar ‘çiftlik hayvanı’, yuňaklıg tavar ‘kullanıma uygun çiftlik hayvanı’, turku).

18.Kullanma eşyası ile ilgili kayıtlar (ton ‘giyecek, elbise’, iskirti, töşek ‘döşek, örtü, yorgan’, kançuk ulatu, yonak ‘semer yastığı’, işiç, saç, ayak, yıbak, ulpak, kiçir vb.).

19.Mektuplar.”

Belgelerin sınıflandırılması üzerine bir diğer çalışma da Clark’a aittir. Yazar, sivil belgeleri temel olarak üç başlıkta ele almaktadır: resmî belgeler, idari belgeler ve ticari belgeler. Bu üç başlığı ise kendi içinde aşağıdaki gibi alt başlıklara ayırmıştır:

“1. Resmî belgeler: borçlanma sözleşmeleri, hayvan kiralama sözleşmeleri, arazi kiralama sözleşmeleri, arazi satış sözleşmeleri, kölelik ile ilgili sözleşmeler, evlat edinme sözleşmeleri, sözleşmeli kölelik ile ilgili sözleşmeler, vasiyetnameler, karışık sözleşmeler, alındı belgeleri.

2. İdari belgeler: yazılı ifadeler, dilekçeler, çeşitli kararnameler, posta atı kararnameleri, erzak kararnameleri, izleme ve çalışma emirleri.

3. Ticari belgeler: aile hesap defterleri, özel hesap defterleri, vergi kayıtları, çeşitli belgeler.” (Clark 1975: 374-391).

Belgelerin türleri ile ilgili bir başka sınıflandırma çalışması İzgi tarafından yapılmıştır.

Yazara göre belgelerin türleri şöyledir:

“1.Borç alıp-verme vesikaları

a- para, b- mısır, c- buğday, d- şarap, e- pamuk, f- pamuklu kumaş, g- darı

2.Alım-satım vesikaları

a- tarla, b- oğul, c- köle

3.Kiralama vesikaları

a- tarla, b- hayvan

4.Rehin vesikaları

5.Vakıf vesikaları

6.Vasiyetnameler.” (İzgi 1987: 56).

Yamada’nın vefatından sonra J. Oda, P. Zieme, H. Umemura ve T. Moriyasu tarafından hazırlanan *Sammlung Uigurischer Kontrakte 1-3* adlı eserde ise Eski Uygur yazılı sivil belgeleri türleri bakımından şöyle sınıflandırılmıştır:

“1.Satış belgeleri (Sa01-Sa29)

2.Takas belgeleri (Ex01-Ex03)

3.Kiralama belgeleri (RH01-RH14)

4.Borçlanma belgeleri (Lo01-Lo30)

5.Evlat edinme belgeleri (Ad01-Ad03)

6.Güvence belgeleri (Pl01-Pl02)

7.Azatlık belgeleri (Em01)

8.Vasiyetnameler (WP01-WP06)

9.Karışık belgeler (Mi01-Mi33).” (Yamada 1993-II: xiv).

2.4.1. Satış Belgeleri

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri içinde satış belgeleri önemli bir yer kaplamaktadır. Bu belgelerde genel olarak konular kapsamlı ve detaylı bir şekilde açıklanmakta, yükümlülükler açık bir şekilde belirtilmektedir. Satış belgelerinde işlenen konular tarla, köle ve oğul satışı üzerinedir. Tarla satışı üzerine hazırlanan belgelerde tarih, satan ve alanın adı, satış ya da alış nedeni, tarlanın sınırları ve komşu araziler, satış bedeli ile satış sonrasındaki yükümlülükler kadar detaylı açıklamalar bulunmakta ve hem satanın hem de alan kişinin daha sonra mağdur olmamasına özen gösterilmektedir. Satan kişinin genellikle para, gümüş, pamuk ya da kumaş gibi ihtiyaçları nedeniyle arazisini sattığı görülür. Satılan araziler genellikle aile fertleri arasında ortak kullanılmakta ve bölüşülmekte, bu nedenle bazı arazi satışlarının hisse olarak yapıldığı görülmektedir. Ayrıca bu belgelerde ödemelerin belgenin yazıldığı sırada yapıldığı ve bu durumun da hem satan hem de alan kişi tarafından belirtildiği görülmektedir. Köle satışı üzerine hazırlanan belgelerde kölenin genelde ihtiyaç nedeniyle satıldığı belirtilir. Satışa neden olan ihtiyaçlar ise genellikle para ve mal olarak açıklanmıştır. Köle satışlarında kölenin cinsiyeti genellikle belirtilir. Erkek köleler *kul* sözcüğü, kadın köleler ise *künj* sözcüğü ile ifade edilir. Satışın gerçekleşmesi ile satılan kölenin tüm hakları yeni sahibi geçmektedir. Oğul satışı belgeleri ise aslında evlat edinme belgeleridir. Bu belgelerde çocuğun ve evlat eden yeni ailenin birbirlerine karşı sorumlulukları belirtilir ve bunlara uymaları beklenir. Ayrıca metinlerde anlaşmanın bozulması durumuna karşı çeşitli yaptırımlar açıklanmaktadır (İzgi 1987: 83-97).

2.4.2. Takas Belgeleri

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde alım satım ya da borçlanmanın para ile yapılmasının yanı sıra herhangi bir mal ya da eşya ile de yapıldığı görülmektedir. Takas belgeleri bu metinlerden oluşmaktadır. Bu belgelerde çeşitli mal ya da eşyaların değiştirilerek alışveriş yapıldığı görülmektedir (Yamada 1993-II: 64-67).

2.4.3. Kiralama Belgeleri

Kira belgeleri arazi ve hayvan kiralaması üzerine oluşturulan belgelerdir. Arazi kiralaması ile ilgili belgeler arazi satımı üzerine hazırlanan belgelerle neredeyse aynı

düzenleniş biçimine ve açıklamalara sahiptir. Bu belgelerde de kimin, kimden kiraladığı, neden kiraladığı, arazinin sınırları, kiralama bedeli, sonraki sorumluluklar hakkında açıklamalar yer almaktadır. Tarlanın kiralama nedeni genellikle kişinin pamuk, üzüm gibi ürünleri ekip biçmek için araziye ihtiyaç duyması şeklinde açıklanmıştır. Kira bedeli olarak para, mal gibi ödeme araçları kullanılmakta, bunların yanı sıra, kimi belgelerde ise tarladan elde edilecek olan ürünün paylaşıldığı görülmektedir. Hayvan kiralaması için hazırlanan belgelerde de kimin, kimden ve ne için hayvan kiraladığı belirtilmektedir. Burada genellikle uzun yol için hayvanların ulaşım amacıyla kiralandığı görülür. Yolculuk sonrasında kiralanan hayvanın ücreti ile birlikte sahibine teslim edileceği belirtilir. Yine bir aksilik olması durumunda alınan hayvana denk başka bir hayvanın teslim edileceği ifade edilir (İzgi 1987: 78-82).

2.4.4. Borçlanma Belgeleri

Burada ihtiyaç dolayısıyla borçlanmanın yapıldığı görülmektedir. Genellikle borç alınan ürünler kepez ‘pamuk’, böz ‘pamuklu kumaş’, bor ‘üzüm’, kümüş ‘gümüş’ ve bugday ‘hububat’ gibi mallardır. Borçlanma belgelerinde alınan borçlar daha sonra faizi ile ödenmiş ve geri ödeme zamanı olarak da açık bir tarih belirtilmemekle beraber sonbahar mevsimi tercih edilmiştir. Borcu veren kişinin mağdur olmaması için belgelerde çeşitli önleyici ifadelerin yer aldığı görülür. Belgelerde borçlanan kişinin ortadan kaybolması durumunda yerine kimin borcu üstleneceği belirtilmektedir. Borçlunun ödemeyi yapmadığı durumlarda borcu üstlenen kişiler eş, oğul, büyük kardeş, küçük kardeş gibi yakın akrabalar olarak açıklanmaktadır (Arat 1987: 540).

2.4.5. Evlat Edinme Belgeleri

Evlat edinme belgelerinde bir çocuğun başka bir aileye evlat olarak verildiği görülür. Burada hem yeni ailenin hem de verilen çocuğun yeni ailesine karşı sorumlulukları açıkça belirtilmektedir. Evlatlık verilme işleminden sonra, evlatlık olarak verilen çocuğun tüm bakımı ve ihtiyaçları yeni ailesinin yükümlülüğündedir. Yine ailenin çocuk büyüdükten sonra da evlendirilmesi gibi ileriki zamanlardaki gereksinimlerinin de yeni aile tarafından karşılanması beklenir. Diğer yandan, evlatlık olarak verilen çocuğun da ailesine karşı yükümlülükleri belirtilmekte yeni aileye destek olmak, hürmet etmek gibi ifadelerle açıklanmaktadır. Evlat edinme belgelerinde evlatlık

olarak verilen çocukların erkek olduğu görülür, kız çocuklarının evlatlık olarak verilip verilmediği konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır (İzgi 1987: 89-95).

2.4.6. Güvence Belgeleri

Yamada çalışmasında iki adet güvence belgesine yer vermiştir. *Pfand* “güvence, teminat” başlığı altında yer verdiği eski Uygur yazılı sivil belgeleri incelendiğinde buradaki kişilerin para ya da gümüş ihtiyaçları nedeniyle çocuklarını rehin verdikleri görülmektedir. Belgelerde rehin olarak verilen çocuğun hangi şartlarda rehin tutulduğu açıklanmazken rehin veren ve alan kişilerin ileride çocuğun sağlığı ile ilgili yaşanabilecek olumsuz durumlara karşı çeşitli sorumlulukları belirtilmektedir. Yine belgelerde anlaşmanın bozulması durumunda uygulanacak yaptırımlar da açıklanmaktadır (Yamada 1993-II: 124-128).

2.4.7. Azatlık Belgeleri

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde köle alım satımının yapıldığı, toplum içinde çeşitli sınıfların olduğu görülür. Bu belgelerden birinde bir kölenin özgür bırakıldığı görülmektedir. Yine burada da yapılan anlaşmaya uyulmaması ya da itiraz edilmesi gibi durumlarda birtakım yaptırımların uygulanacağı belirtilmektedir (Yamada 1993-II: 130-132).

2.4.8. Vasiyetnameler

Kişilerin ölümünden sonraki mal paylaşımı ile ilgili isteklerinin belirtildiği vasiyetname türündeki metinlere Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde rastlamaktayız. Fakat bu belgeler incelendiğinde sivil belgelerdeki vasiyetnamelerin yalnızca miras bırakma amacıyla yazılmadığı, ölmek üzere olan kişinin ailesi ve yakınlarından öldükten sonraki beklentilerinin de belirtildiği görülmektedir. Kişinin vefatından sonra vasiyetinin uygulanıp uygulanmadığı bilinmemekle beraber, yine bu belgelerde de istenilen vasiyete uyulmaması durumunda cezalandırmaların yapılacağı bildirilmektedir (Yamada 1993-II: 134-144).

2.4.9. Karışık Belgeler

Yamada tarafından 33 Eski Uygur yazılı sivil belge *Verschiedenes* “karışık, çeşitli” başlığı altında sınıflandırılmıştır. Karışık belgeler çeşitli konular üzerine düzenlenmiş ve net bir konu üzerine yazılmamıştır. Diğer belgelerde olduğu gibi tarih kaydı ile

başladığı görülen bu metinler ele alınan konuya göre devam etmektedir (Yamada 1993-II: 146-180).

2.5. Vergi Belgeleri

Vergiler, devletlerin yönettikleri halkları denetlemelerine ve onlar üzerindeki nüfuzlarını sürdürmelerine yardımcı olan unsurların başında gelmektedir. Ayrıca halktan toplanan vergiler, devlet kurumlarının başlıca maddi kaynaklarını oluşturmaktadır (Özyetgin 2004: 25).

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri, dönemin toplumunu sosyal, siyasi, ekonomik, hukuki açılardan yansıtan, arazi alım satımı, kiralama, borçlanma, ödenecek vergiler, vasiyetnameler, evlatlık verme gibi çeşitli içeriklerden oluşan belgelerdir. Zaman zaman bu belgeler içinde, devletle ilgili olan sözleşmelerin nüfus sayımı, ödenen çeşitli vergiler ile dönemin devlet kurumlarındaki iş hizmeti gibi konuları kapsadığı görülmektedir (Arat 1987: 518).

Şahıslarla devlet arasında düzenlenen ve insanların devlete ödediği çeşitli vergilerden oluşan Eski Uygur yazılı vergi belgeleri, içerikleri ve metinlerde geçen vergi terimleri bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle, belgelerin özellikle vergi terimlerinin nitelikleri bakımından birçok araştırmacı tarafından çalışıldığı görülmektedir.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde geçen terimlerle ilgili ilk çalışma Caferoğlu'na aittir. Yazar çalışmasında belgelerde geçen hukuk ve maliye terimlerini incelemiş, vergi çeşitlerini sınıflandırmış ve vergi terimlerini açıklamıştır. Ödenen vergileri on yedi başlıkta ele alan yazara göre, belgelerde geçen vergiler ve vergi terimleri şöyledir:

“alban, alış, basık, yasak, mahsul (yullug bërım), köle (bêrt), kap, arazi (kalan), han, koluş, hayvan (kupçır), kurut, kabın, üzüm bağı (salıg), tesik, mesken (tütün), tüşük.” (Caferoğlu 1934: 35-43).

Arat, “Eski Türk Hukuk Vesikaları” adlı makalesinde belgeleri türlerine göre ayırmış ve tasnifinde *Vergiler ile ilgili kayıtlar* başlığı altında bulunan belgelerdeki vergi ile ilgili kayıtları aşağıdaki üç grupta ele almıştır (Arat 1987: 556):

“a. vergi çeşitleri

b. nakdî ve ayni vergiler

c. iş mükellefiyeti.”

Ayrıca yazar, çalışmasında belgelerde geçen örnek vergi terimlerine de değinmiştir, bunlar şöyledir: “alban, basık, bërım, bèrt, borluk, aş, kap, kabın, kalan, kanlık, kaylalık, aş, kepez, koluş, kupçır, kurut, salık, tarıg, tesik, tüşük, tütün, umtu, yasak, mahsul vergisi vb.” (Arat 1987: 556).

1987’de hazırladığı *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)* adlı çalışmasında *Kao-ch’ang (Turfan) Uygurlarında Vergi* alt başlığında, belgelerden yola çıkarak Uygurlarda vergilendirme sistemini inceleyen İzgi ise belgelerde geçen vergileri şu şekilde tasnif eder:

1.Topraktan alınan vergiler

2.Hayvan vergisi

3.Mesken vergisi şeklinde üç grupta ele almış ve belgelerde geçen *kalan, alban, yasak, salıg, kupçır, bèrt, tütün* gibi bazı vergi terimlerini açıklamıştır (İzgi 1987: 108-113).

Eski Uygur yazılı vergi belgeleri ile ilgili kapsamlı çalışmalardan bir diğeri ise Özyetgin tarafından 2004 yılında hazırlanan *Eski Türk Vergi Terimleri* adlı eserdir. Çalışmasında Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Altın Ordu Tarhanlık yarlıklarındaki vergi terimlerini ele alan yazar, belgelerindeki vergi terimlerini beş başlıkta değerlendirmiştir. Özyetgin’e göre Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde geçen vergi türleri ve terimleri şöyledir:

“1.Genel vergiler: *alban, yasak, kupçır*.

2.Toprak rejimi ile ilgili vergiler: *kalan, salık, bërım alım, basıg, kavlalık, kabın, kodgu, umdu, teşig, borluk, tintsuy, sekin*.

3.Şahsa bağlı vergiler: *tütün, bèrt*.

4.Aynî vergiler: *kavut, tarıg, ür, kepez, kap*.

5.İş ve hizmet yükümlülükleri: *iş küç*.” (Özyetgin 2004: 43-47).

2.5.1. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerinde Kullanılan Vergi Terimleri

Eski Uygur yazılı sivil belgelerde geçen vergi terimlerini ele aldığımız bu bölümde, belgelerde geçen vergi terimlerinden yaygın kullanılanlar ile çalışmamızda işlediğimiz belgelerde karşılaşılan vergi terimleri aşağıda kısaca açıklanmıştır.

2.5.1.1. Alban

Moğollar döneminde toplanmaya başlanan bir vergi çeşidi olan *alban* vergisi, topraktan alınan bir vergi türüdür (İzgi 1987: 111). Caferoğlu çalışmasında, *Alban Vergisi* başlığı altında *alban*'ı değerlendirmiş ve “emlaki hassa hizmeti” olarak açıklayıp “emlaki hassa” adının verilmesinin doğru olacağını ifade etmiştir (Caferoğlu 1934: 35). Clark ise sözcüğün Moğolcadan alıntı bir sözcük olduğunu göstererek bu vergi türünü, “Mo. *alban*. sığır, ürün, koruma ve askerlik hizmetlerinde hükümdara tabi olmanın genel yükümlülükleri, vergi, haraç vb.” şeklinde açıklamıştır (Clark 1975: 146). *Alban* vergisinin *tut-* “tabi tutmak, tabi tutulmak”, *tile-* “istemek”, *al-* “almak” fiilleri ile kullanıldığını belirten Özyetgin ise bu verginin ödenen genel vergilerden biri olduğunu ifade etmiştir (Özyetgin 2004: 51-54).

2.5.1.2. Alım

Özyetgin, bu vergi adının asıl anlamının “alacak, borç” anlamlarının yanı sıra *bèrim alım ~ alım bèrim* kullanımları ile “vergi” anlamında da kullanıldığını ve özellikle de kiralanan arazilerden, yani çiftçi ve bağcılardan alınan bir vergi çeşidi olduğunu belirtir (Özyetgin 2004: 55-56). Sözcüğün Eski Uygur yazılı sivil belgelerde daima *bèrim* sözcüğü ile birlikte kullanıldığını belirten Caferoğlu ise belgelerde “masraf” ve “harç” anlamıyla kullanıldığını da bildirmiştir (Caferoğlu 1934: 26).

2.5.1.3. Bèrim

Sözcük, Eski Uygur sivil belgelerde *bèrim*, *bèrim alım ~ alım bèrim* ya da *yulug bèrim* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Alım* ile kullanıldığında hem ‘borç, verecek’ hem de ‘vergi’ olarak kullanıldığı görülen *bèrim* teriminin kimi belgelerde ise tarlalardan toplanan ürünlerden alınan vergi anlamında kullanılmıştır. Yine arazilerden toplanan *alım bèrim* vergisi ile birlikte *yulug bèrim* vergisinin toplandığı da görülmektedir (Özyetgin 2004: 60-65). Caferoğlu, bir vergi terimi olarak belirttiği

yullug b rim’in niteliğinin net olmadığını belirtmekte ve terimin kullanımından yola çıkarak onu “mahsul vergisi” olarak ifade etmektedir (Caferoğlu 1934: 37-38).

2.5.1.4. Borluk

Özyetgin, sözcüğün Uygur yazılı sivil belgelerinde temel anlamı olan “ arap” anlamının yanı sıra vergi terimi olarak da bir metinde (U 5245) kullanıldığını ve *borluk*’un üzüm bağlarından toplanan vergiler arasında geçtiğini bildirmektedir. Yazar ayrıca bu metinde geçen *borluk ağız* kullanımının ise boş bırakılan bağlardan alınan vergi anlamına gelebileceğini belirtmiştir ( zyetgin 2004: 67-70).

2.5.1.5. Kalan

Caferoğlu, *kalan* vergisini *Arazi Vergisi* başlığı altında ele almıştır (Caferoğlu 1934: 39).  zgi ise bu verginin bütün arazi sahiplerinden alınıp alınmadığını net olmadığını belirtmekle beraber, topraktan alınan en önemli vergilerden biri olduğunu açıklamıştır ( zgi 1987: 110). Clark, “Mo. *kalan*. bir vergi” şeklinde açıklayarak *kalan* vergisini metinlerde geçen bir vergi türü olarak bildirmiştir (Clark 1975: 149). *Kalan* teriminin metinlerde *kalan kes-*, *kalan t  -*, *kalan-ka yad-*, *kalan tut-* ve *kalan kod-* gibi fiillerle kullanıldığını belirten  zyetgin ise topraktan elde edilen vergilerden biri olarak açıklamıştır ( zyetgin 2004: 75-83). Tezimizde ele aldığımız U 5330 numaralı fragmanda bu vergi terimi yer almaktadır.  ncelenen belgede geçen *kalanlı  y r* “kalan vergisi ile yükümlü yer” ifadesinden, *kalan* vergisinin topraktan alınan bir vergi çeşidi olduğu görülmektedir. Metinde terim, *kalançı bodunlar* “kalan vergisi veren halk”, *kalansız kuv(r)ag* “kalan vergisi ödemeyen cemaat” gibi kullanımlarının yanında, *tut-* fiili ile *kalan tut-* şeklinde yer almaktadır.

2.5.1.6. Kupçır ~ Kup ur

Hayvan Vergisi başlığı altında *kupçır*’a yer veren Caferoğlu, bu verginin belgelerde “at” ile ödendiğini, ayrıca *kupçır*’ın karşılığı olarak para, darı ve seyahat amacıyla da atların karşılıksız verildiğinin de görüldüğünü bildirir (Caferoğlu 1934: 40-41). “...hayvanlardan alınan bir vergi türüdür.” şeklinde *kupçır* vergisini tanımlayan  zgi, bu vergi türünün bölgedeki kullanımının zaman içinde değiştiğini ve nüfus vergisi için de kullanıldığını ifade etmektedir ( zgi 1987: 111-112). Clark terimin Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiş ve “bir vergi” ifadesiyle sözcüğün Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde vergi anlamıyla kullanıldığını bildirmiştir (Clark 1975: 151-152).

Özyetgin ise verginin bilhassa hayvanlarla (ulak atı) ilgili bir vergi türü olduğunu belirtmekte ve bunun yanı sıra *kupçır* vergisinin ayrıca genel vergi anlamıyla da kullanıldığını açıklamaktadır (Özyetgin 2004: 86-91). *Kupçır* vergi terimi, incelemiş olduğumuz belgelerden U 5327 numaralı belgede geçmektedir. Metinde kupçır vergisi ile ilgili memurlara yazı gönderildiğinden bahsedilmiştir: *sizler munça kupçırnı sersün tēp tüşümenlerke biñi[g] idmiş siz* “Sizler bu kadar *kupçır* [vergisini] kabullensin[ler] diye memurlara yazı [belge] göndermişsiniz”.

2.5.1.7. Salık

Sözcüğü üzüm bağlarından alınan bir vergi olarak açıklayan Caferoğlu, vergiyi *Üzüm Bağı Vergisi* başlığı altında ele almıştır (Caferoğlu 1934: 41-42). Benzer şekilde İzgi’de bu vergiyi, üzüm bağları ile ilgili toplanan bir vergi olarak ifade etmiştir (İzgi 1987: 111). Özyetgin ise belgelerde geçen *salık*’ın kullanım alanın çok açık olmamakla birlikte, tarlalardan toplanan diğer vergiler arasında geçmesi nedeniyle toprak rejimi ile ilgili vergiler arasında olduğunu belirtmekte ve ayrıca tarla sahiplerine dair bazı yükümlülüklerin de bu terim ile ifade edildiğini bildirmektedir (Özyetgin 2004: 93-101). Çalışmamızda yer verdiğimiz U 5296 numaralı fragmanda *salık* vergisi geçmektedir. Öncesinde bağcılardan bahsedilen metinde bazı kişi adları belirtilerek *salık* vergisinin teslim edilmesi istenmektedir. Ele aldığımız belgeye göre bu verginin arazilerden toplanan vergilerden biri olduğu görülmektedir.

2.5.1.8. Tütün

Caferoğlu, *tütün* vergisini evlerden ya da mesken binalarından alınan bir vergi olarak bildirmekte ve terimi *Mesken Vergisi* başlığı ile açıklamaktadır (Caferoğlu 1934: 42-43). İzgi çalışmasında bu verginin muhtemelen evlerde yaşayan kişi sayına göre toplanan bir vergi olduğunu açıklamıştır (İzgi 1987: 112). Özyetgin ise tütün vergisini, “bir çeşit hane vergisi” olarak belirtmiştir (Özyetgin 2004: 112-120). İncelediğimiz metinlerden U 5299 numaralı belgede *bir ton tütünke bērdim* “bir giysi, tütün [vergisi] ne verdim.” ifadesi ile *tütün* vergisi terimi yer almaktadır. Söz konusu belgeye göre *tütün* vergisinin giysi, kumaş ile ödendiği görülmektedir.

2.5.1.9. Yasak

Caferoğlu sözcüğün *alban* sözcüğü ile birlikte metinde geçtiğini ve bu nedenle *alban* vergisi türünde bir vergi türü olabileceğini belirtmiştir (Caferoğlu 1934: 36-37). İzgi

yalnızca bir iki metinde geçtiğini belirttiği yasak vergisinin Moğollar üzerinden eski Uygurlara geçerek kullanıldığını bildirmiştir (İzgi 1987: 111). Clark ise sözcüğü “Mo. *yasag* (jasag) örf ve adet hukuku” şeklinde tanımlamıştır (Clark 1975: 157). Eski Uygur sivil belgelerinde *yasak*, *yasak tut-* ve *yasak tir-* biçimlerinde *yasak* vergisinin geçtiğini bildiren Özyetgin, belgelerdeki kullanım alanın net olmadığını, fakat *yasak*’ın belgelerdeki kullanımlarından yola çıkarak hem genel vergiler hem de han için toplanan vergilerden biri olabileceğini belirtmiştir (Özyetgin 2004: 122-123).

2.5.1.10. Koluş

Caferoğlu, *Koluş Vergisi* başlığı altında bu terimi açıklamakta ve Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde vergi adı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Görüldüğü belgede vergi içeriğinin açık olmadığını ifade eden yazar, metinde *koluş* vergisinin “at” ile ödendiğini, dolayısıyla da bu vergi türünün hayvanlarla ödenen bir vergi türü olabileceğini bildirir (Caferoğlu 1934: 40). Özyetgin, *koluş*’un eski Uygur yazılı sivil belgeleri içinde tezimizde de ele aldığımız U 5303 numaralı belgede bir kez geçtiğini belirterek kullanımının anlamının zor olduğunu belirtmekte ve belgede *koluş* karşılığında “at” verilmesinden dolayı, ödenmesi gereken yükümlülükler arasında terimin kabul edilebileceğinin ifade etmiştir (Özyetgin 2004: 134-135). *Koluş* vergisi terimi, tezimizde yer verdiğimiz U 5303 numaralı belgede yer almaktadır. Metinde verginin alınma nedeni açık değildir, öte yandan, *koluş* vergisine karşılık olarak ödemenin şarap ile yapıldığı görülmektedir: *koluş bile bērgü bir k(a)p bornı...* “*koluş* [vergisi] ile verilecek bir kap şarabı”... Dolayısıyla, Caferoğlu’ndan farklı olarak *koluş* vergisinin “at” ile ödendiği ile ilgili görüşlerin aksine *koluş* vergisinin *bor* “şarap” ile ödendiği düşünülmektedir.

BÖLÜM III

3. KARAHANLI HUKUK BELGELERİ

Yarkent belgeleri 1911 yılında Yarkent bölgesi yakınlarında bulunan, Eski Uygur ve Arap yazılarıyla Türkçe; Arap yazısıyla Arapça olarak yazılmış olan Karahanlı dönemine ait hukuk belgeleridir (Tekin 1975: 160). Bu belgelerde geçen konular genel olarak arsa alım satımı, miras paylaşımı ve mülkiyet hakkı gibi içeriklerden oluşmaktadır (Gronke 1986: 455).

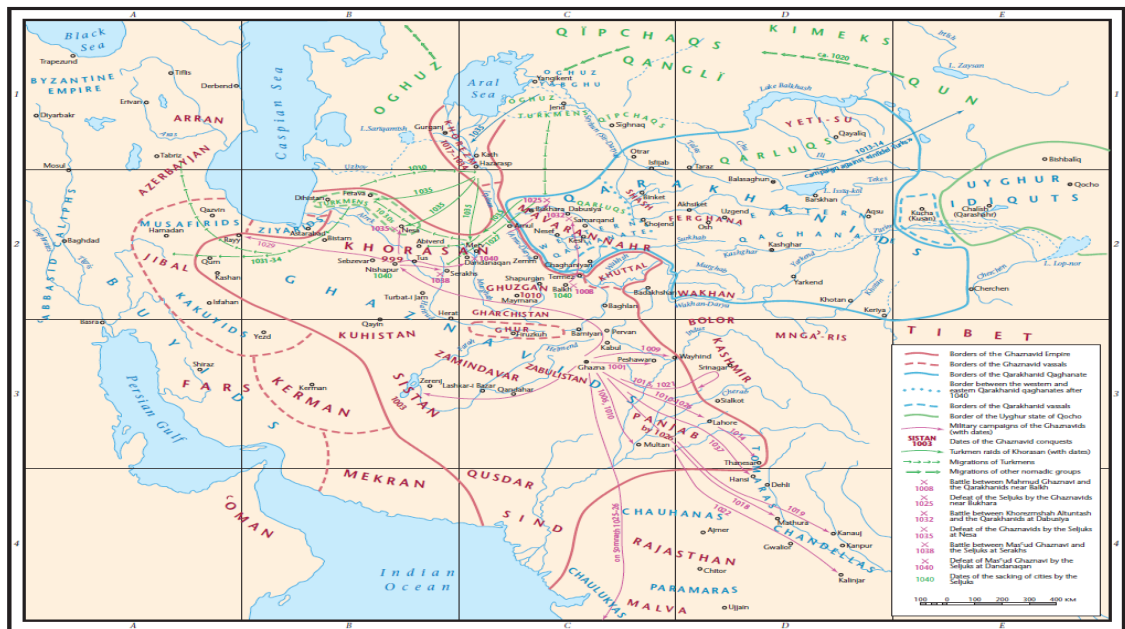
Eski Uygur yazılı sivil belgelerine oranla daha az sayıda olan Yarkent belgelerinin hem Eski Türk dili hem de kültürü için önemli ilkleri barındırdığı bilinmektedir. Bunlar kısaca şöyledir:

1. Karahanlı dönemine ait olan ve en eski tarihli H. 473 (1080) yılına dayanan Yarkent belgelerinin, bilinen en eski İslami dönemden kalan Türkçe metinler olduğu düşünülmektedir (Tekin 1975: 160).
2. Yarkent belgelerinin Türkçe yazılmış en eski hukuki metinler olduğu tahmin edilmektedir (Erdal 1984: 260).
3. Ayrıca yine bu belgelerin, Yarkent Bölgesi ve civarına ait en eski tapular olduğu belirtilmektedir (Gronke 1986: 455-457). Konuyla ilgili detaylı açıklamalar, daha ileride “Yarkent Belgeleri” başlığı altında ele alınmıştır.

Karahanlı döneminden kalan bu hukuk belgeleri, 10. yüzyılın sonlarına doğru İslam’ın etkisini arttırdığı Yarkent bölgesinde yazılmış ve dolayısıyla da bölgede yaşayanların İslamiyet’e geçiş sürecinde tanıklık etmiştir. Bu nedenle Yarkent belgeleri, birçok İslami unsur içermekte ve Yarkent Bölgesinde uygulanan İslami uygulamaları belirli bir ölçüde bizlere sunmaktadır. Bunun yanı sıra, Yarkent belgeleri, hem Eski Uygur yazısıyla hem de Arap yazısıyla yazılmış Türkçe ve Arapça karışık metinlerden oluştuğu için farklı yazıların bir arada kullanıldığı bir döneme de işaret etmektedir (Gronke 1986: 457).

3.1. Karahanlıların Tarihi

840-1212 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan bölgelerinde hâkimiyet kurmuş olan Karahanlı Devleti'nin kurucu boyu kesin olarak bilinmemekle birlikte, kurucu boylar olarak Uygur, Türkmen, Yağma, Karluk, Karluk-Yağma, Çiğil ve T'u-chüe (Tukyu-Köktürk) gibi çeşitli adlar geçmektedir. Karahanlı adlandırılması “kara” sözcüğünün unvan olarak devleti yöneten aile tarafından sıkça kullanılmasıyla ilgili olmalıdır. Buna bağlı olarak ilk kez 1874'te Rus tarihçi Vasilij Vasilevic Grigorev tarafından bu yönetim “Karahanlı Devleti” adı ile ifade edilmiş ve bu tarihten itibaren yaygın olarak Karahanlı Devleti olarak kaynaklarda yer almıştır (Bedirhan 2012: 148-149).

Şekil 6. Karahanlı Devletinin Sınırları (Bregel, 2003: 27)

Karahanlı Devleti'nin bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Bilge Kül Kadir Han'dan sonra tahta oğlu Ogulcuk Kadir Han, daha sonra ise Satuk Bugra Han geçmiştir. Satuk Bugra Han döneminin en önemli özelliklerinden biri, bu dönemde resmî din olarak İslam dinine geçilmesidir. Zaman içinde yönetimde değişimlerin yaşandığı Karahanlı Devleti'nde, Mansur (Arslan İlig) döneminde bazı bölgelere seferler düzenlendiği ve Talas, Şaş, Tunhas, Binhas, Fergana, Özkend, Hocend, Uşrusana, Buhara gibi bazı bölgelerin yönetiminin ele geçildiği bilinmektedir. İlig Mansur'dan Yusuf Kadir Han tahta geçmiş; fakat 1032 yılında Yusuf Kadir Han'ın

vefat etmesi üzerine devletin yönetimi oğulları Süleyman Arslan Han ile Muhammed Bugra Han'a kalmıştır. Ayrıca, zaman içinde yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle Karahanlı Devleti, Yusuf Kadir Han'ın oğulları ile kuzenleri olan İlig Nasr Han'ın oğulları arasında doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Genç 1981: 38-49).

Bunun üzerine, yeni kurulan Batı Karahanlı Devleti I. Muhammed b. Nasr tarafından, bu devlete bağlı olarak Semerkant ise Muhammed b. Nasr adına I. İbrahim b. Nasr tarafından yönetilmiştir. Batı Karahanlı Devleti'nin ilk hükümdarı Muhammed Han'ın vefatı üzerine Semerkant'ı yöneten İbrahim Tamgaç Buğra Kara Hakan, devletin başına geçmiş, böylece devletin merkezi Semerkant olmuştur. Batı Karahanlı Devleti, 1095-1097 yılları arasında Kılıç Tamgaç Han tarafından yönetilmiş, bu dönemden sonra ise ülkede sık sık hükümdar değişiklikleri yaşanmıştır. Zaman içinde istikrarın kaybolduğu Batı Karahanlı Devleti, bir süre sonra Selçuklular²⁶ tarafından ele geçirilmiştir (Genç 1981: 56-59).

Karahanlı Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra kurulan diğer bir yönetim olan Doğu Karahanlı Devleti'nin ilk hükümdarı ise Yusuf Kadir Han'ın oğullarından Süleyman Arslan Han olmuştur. Ancak bir süre sonra Süleyman Arslan Han ile kardeşi Muhammed Han arasında anlaşmazlıklar yaşanmış ve Süleyman Arslan Han, kardeşine esir düşmüştür. Böylece devletin yeni hükümdarı Muhammed Han olmuş, fakat sadece bir yıl kadar, 1057-1058 yılları arasında tahta kalabilmiş ve yerini oğlu Hüseyin Han'a bırakmıştır. 1075-1102/3 yılları arasında Doğu Karahanlı Devleti, Tavgaç Bugra Han tarafından yönetilmiş, Tavgaç Bugra Han'dan sonra yerine oğlu Ahmed Han geçmiştir. Ahmed Han'ın döneminde Karahitaylarla çeşitli mücadeleler yaşanmış, ardından tahta geçen oğlu ve torununun döneminde ise Doğu Karahanlı Devleti Karahitaylar tarafından ele geçirilerek bağımsızlığını kaybetmiştir (Genç 1981: 59-65).

3.2. Yarkent Belgeleri

Konumu itibarıyla İpek Yolu ticaret rotası üzerinde bulunan Yarkent, Tarım Havzasının güneybatısında, aynı adı taşıyan bir nehrin kıyısında verimli bir sahada yer almaktadır. Yarkent'e Hotan'dan, Karghalık üzerinden Taklamakan Çölü'nün güneyi

²⁶ 1040-1308 yılları arasında Türkler tarafından İslami dönemde kurulan hanedanlardan biri. Faruk Sümer, "Selçuklular", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.36 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 392.

ile kuzeybatıda yer alan Kaşgar'dan geçen yol ile ulaşılabilir. Ayrıca Yarkent'in batı kısmında bulunan dağlardan geçilerek Sarıkol'a ve sonrasında Pamir ve Ceyhun (Oxus veya Amuderya) Havzasına ya da İndus Nehri'ne doğru gidilebilir. Yarkent'in bu coğrafi konumu onu İpek Yolu ticareti için vazgeçilmez bir güzergâh yapmış ve ticaret yolu üzerindeki başlıca merkezlerden biri hâline getirmiştir. Tarih boyunca farklı toplulukların yönetimi altına giren Yarkent bölgesinde Karahanlılara kadar Budizm baskın inanç olmuş, 10. yüzyılda Karahanlılar Yarkent'i fethetmiş ve bu tarihten itibaren İslam dini bölgede yayılmıştır. Karahanlılardan sonra bölge önce Karahitayların, ardından Moğollar ve Çağatay'ın yönetimi altına girmiştir. 1514'te Çağatay hanedanı tarafından başkent ilan edilen Yarkent, 1758'de ise Çin İmparatorluğunun yönetime altına girmiş ve bu durum günümüze kadar devam etmektedir.²⁷

Yarkent belgeleri, daha önce de ifade edildiği gibi arsa alım satımı, miras paylaşımı ve mülkiyet hakkı gibi içeriklerden oluşan Karahanlı döneminde üretilmiş hukuk belgeleridir. 1911 yılında Yarkent bölgesi yakınlarında bulunan bu hukuk belgeleri, ilk olarak İngiliz konsolos Sir George Macartney'e, ardından da Hindistan Eski Eserler Genel Müdürlüğüne teslim edilmiştir. Hindistan Eski Eserler Genel Müdürlüğüne teslim edildikten sonra kaybolan ve bir daha ulaşılamayan Yarkent belgelerinin fotoğraflarına daha sonra E. Denison Ross'un girişimleri sonucunda ulaşılabilmiş ve elde edilen bu fotoğraflar, sonrasında Londra'daki Library of the School of Oriental and African Studies adlı kütüphaneye aktarılmıştır (Tekin 1975: 160).

Yarkent belgelerine ait fotoğraflardan beşi Arapça, beşi Uygur harfleriyle Türkçe (I, III, IV (+V), VI ve VII), biri ise Arap ve Uygur harfleriyle karışık metinlerden oluşmaktadır (Tekin 1975: 158). Eski Uygur yazısı ile yazılan Türkçe Yarkent belgeleri, tarla alım satımı üzerine yazılan belgeler ile yalnızca tanık adlarının yer aldığı metinlerden oluşmaktadır. Arapça yazılan belgeler incelendiğinde ise bu belgelerin arsa satış sözleşmeleri, miras paylaşımı ve mülkiyet hakkı gibi konuları içerdiği görülmektedir (Gronke 1986: 455).

²⁷ Pavel Lurje, "Yarkand", *Encyclopædia Iranica*, <https://www.iranicaonline.org/articles/yarkand> [Erişim Tarihi: 22.04.2022].

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin İslam öncesi döneme ait olmasına karşın, Yarkent belgeleri İslami dönemde meydana getirilmiş ve böylece dünya görüşü olarak farklı bir inanç sistemi içindeki Türk toplumu tarafından oluşturulmuştur. Yarkent belgeleri içinde Arap yazısı ile Türkçe yazılan metinler ise Eski Uygur yazısı ve Arapça arasındaki geçiş sürecini temsil etmektedir (Gronke 1986: 457). Müslüman Karahanlı Devleti dönemine ait olan Yarkent belgelerinde çok sayıda İslami unsur yer alır; dolayısıyla, şeri hukuka uygun olarak üretilmiş ilk Türkçe belgeler olduğu söylenebilir.

Yarkent belgelerinin İslami dönemden kalan en eski Türkçe metinler olduğunu ifade eden Tekin, metinlerdeki tarih kayıtlarından yola çıkarak belgelerin en eski tarihlisinin H. 473 (1080) tarihli olduğunu bildirmiştir. Tekin, aslında *Kutadgu Bilig*'in aynı bölgede, Türk-İslam döneminde 1069 yılında yazıldığını, fakat bu eserin elimizdeki en eski nüshalarının 13. yüzyıldan kaldığını, dolayısıyla da Yarkent belgelerinin Karahanlı döneminden kalan, bilinen en eski İslami dönem Türkçe metinler olduğunu belirtmektedir (Tekin 1975: 160). Ayrıca yazar, yine aynı makalesinde Yarkent belgelerinde geçen yer adlarından yola çıkarak olayların hep aynı bölgede, Yarkent yakınlarındaki Rabul kasabasında geçtiğini ve bu nedenle adları farklı belgelerde geçen şahısların aynı kişiler olabileceği üzerinde de durmaktadır (Tekin 1975: 158).

Yarkent belgeleri üzerine hazırlamış olduğu çalışmasında, Tekin gibi Clark da belgeler arasındaki bağlantılar üzerinde durmuş ve bölgede görülen kültür değişimi süreçlerini, metinlerde geçen kişi adları üzerine yapmış olduğu değerlendirmeleri ile ortaya koymuştur (Clark 2018: 23-48).

Yarkent belgelerinin Türkçe yazılmış en eski hukuki metinler olduğunu açıklayarak Eski Uygur yazılı sivil belgelerinden daha eski tarihli olduklarının altını çizen Erdal, Yarkent belgeleriyle ilgili yazmış olduğu “The Turkish Yarkand Documents” adlı makalesinde belgeleri tanıtmıştır. Ayrıca Erdal, Yarkent belgelerinin Türkçe yazılmış bilinen en eski hukuki metinler olduğunu ifade etmektedir (Erdal 1984: 260).

Yarkent belgelerinin Yarkent bölgesine ait en eski tapular olduğunu ifade eden Gronke ise Arapça olarak yazılan Yarkent belgelerini incelediği çalışmasında, bu belgelerin Karahanlı döneminde, Doğu Karahanlı yönetiminin olduğu bölgede yazıldığını saptamıştır. Yarkent bölgesinin 10. yüzyılın sonlarına doğru İslamlaştığını ifade eden

yazar, Yarkent belgelerinin ise bu bölgede İslam dininin kabul edilmesinden yaklaşık seksen-doksan yıl kadar sonra yazıldıklarını, dolayısıyla da bu belgelerin Yarkent’e ait en eski tapular olduğunu bildirmektedir (Gronke 1986: 455-457).

Gronke Arapça yazılan Yarkent belgeleri üzerine hazırlamış olduğu makalesinde Türkçe ve Arapça yazılan arsa satış sözleşmelerini karşılaştırmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazara göre Arapça arsa satış sözleşmelerinin yapısı şöyledir:

- “1. Besmele/dua
2. Açılış kalıbı
3. Tarafların kimliği
4. Mülkiyetin tanımı: konum, sınırlar, ek madde
5. Madeni paraların tanımı ve değeri
6. Devretme koşulları
7. Tarafların ayrımı
8. Teminat
9. Belgenin taraflara okunması
10. Tarafların hukuki ehliyeti
11. Tanıklara atıfta bulunulması
12. Tarih.”

Yazar, Türkçe arsa satış sözleşmelerinin yapısını ise şu şekilde sınıflandırmıştır:

- “1. Besmele/dua (sadece bir örnekte vardır)
2. Tanıklara atıfta bulunulması
3. Satıcının kendi hukuki ehliyetine ve kendisi ile belirtilen alıcı arasındaki devretmeye atıfta bulunan beyan (genellikle akıl sağlığının yerinde olduğunu belirten bir ifade)
4. (a) mülkün tanımı: konum
- (b) özelliğin tanımı: sınırlar (metin VI hariç)

5. Bedel (IV. metin hariç)
6. Devretme şartları
7. Teminat (yalnızca gelecekteki iddiaların reddiyle)
8. Tarih.”

Türkçe yazılan Yarkent belgelerinin sınıflandırmasıyla ilgili beşinci ve yedinci maddelerin yerlerinin değişebileceğinin belirten Gronke, yapmış olduğu karşılaştırma sonucunda Arapça ve Türkçe belgelerle ilgili değerlendirmelerde bulunmakta ve Arapça belgelerin içeriğinin daha kapsamlı ve ayrıntılı hazırlandığını bildirmektedir. Ayrıca, Arapça belgelerin Türkçe metinlerden daha fazla İslam hukukuyla ilgili unsurlar taşıdığını da söyleyen yazar; belgelerde geçen *bay'*, *da'va qıl-*, *ıqrar qıl-*, *tandurust*, *usparala-* gibi Arapça ve Farsça kökenli hukuki terimlerin benimsendiğini ve anlaşmalarda kullanılmak üzere formüle edildiğini belirtmektedir (Gronke 1986: 463).

3.2.1. Yarkent Belgelerinin Düzenleniş Biçimleri

Eski Uygur alfabesi ile yazılan Yarkent belgelerinde kullanılan Eski Uygur harflerinin yazımında Uygur alfabesinde var olmayan bazı farklılıklar görülmektedir. Bu dönemde dinî yönelimler nedeniyle İslam medeniyeti etkisi altına girilmiş ve bunun sonucu olarak da Arap alfabesine ait bazı unsurlar Eski Uygur alfabesini kullanırken de uygulanmıştır. Bu belgelerde görülen ve Eski Uygur harflerinde uygulanan farklılıklar şöyledir:

- 1.Eski Uygur yazısı ile yazılan kimi kelimelerdeki bazı harfler Arap yazısını andırdığı için sözcük bir kez de Arap alfabesi ile yazılmıştır.
- 2.Arap alfabesinde kimi harflerde kullanılan noktalar Uygur harflerine de uygulanmıştır.
- 3.Uygur yazısında kimi harfler birden fazla sese karşılık geldiği için okuma güçlüğüne engellemek amacıyla bu harflerin altına Arap alfabesinde uygulanan işaretler koyulmuştur (Tekin 1975: 160-161).

“Bilinen En Eski İslami Türkçe Metinler: Uygur Harfleriyle Yazılmış Karahanlılar Devrine Ait Tarla Satış Senetleri” adlı çalışmada Tekin, genellikle şahit

listelerinden meydana geldiğini bildirdiği bu belgelerin ağırlıklı olarak tam olmayan metinlerden oluştuğunu belirtmiş ve belgelerin düzenleniş biçimlerini ise aşağıdaki beş maddede açıklamıştır:

1. Senetler tarla satanların ifadelerine göre düzenlenmiştir: “ben.. sattım” vb. “tarla” için *yér* ve bazen de *bük* kullanılmıştır.
2. Satılan tarlanın dört hududu, komşu tarlaların sahiplerinin adıyla belirtilmiştir.
3. *yarmak* ile hesaplanan tarla fiyatının sık sık yarısı kaydedildiğine göre ödemeler taksitle yapılmıştır.
4. şahitler (*tanuk*) ad ve unvanlarıyla senedin sonuna yazılmıştır.
5. Satanın satın alana verdiği teminatın ifade tarzı dikkate değerdir.Örneğin, II. metin 10. satır: “satış tarihini geciktirenin sözü hükümsüzdür” veya IV. metin, 14. satır vd.: “bizden sonra oğlumuza, kızımıza, karımıza, akrabamıza ve herhangi bir kimseye dışarıdan bu şahitleri hayal imiş gibi gösterecek bir tesir bulunursa bu hükümsüzdür, kendi şahitleri de yalandır. (Tekin 1975: 159).

Erdal ise belgeler üzerine hazırladığı makalesinde Yarkent belgelerinin genel yapısını sekiz maddede ifade etmiş:

1. Sonda isimleri geçen tanıkların bu belgenin tanıkları olduğuna dair bir ifade;
2. Satıcının/satıcıların, araziye hür iradesiyle ve akli dengesi yerinde iken alıcıya sattığına dair ifade;
3. Bedel;
4. Anlaşılan bedelin alınması;
5. Arazinin sınırlarının belirtilmesi;
6. Satıcının kendi adına ve akrabaları adına arazi üzerinde gelecekte sahip olabilecekleri herhangi bir iddianın geçersiz olduğuna dair beyanı;
7. Tarih;
8. Metnin aynı kişi tarafından yazılması ve tanıkların ifadesi (Erdal 1984: 262).

BÖLÜM IV

4. ESKİ UYGUR YAZILI SİVİL BELGELER İLE YARKENT BELGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgeleri belirli hususlar bakımından incelenmiş ve elde edilen bulgular karşılaştırılarak açıklanmıştır. Karşılaştırma için ilk olarak seçilen Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgelerine yer verilmiş, daha sonra bu belgeler birtakım ölçütler bakımından ele alınmıştır. Buna göre, söz konusu belgeler yazıma ilişkin özellikler, belgelerde geçen alıntı sözcükler, tarih kayıtları ve kişi adlarına göre incelenmiş, ardından çalışmanın sonuç bölümünde yapılan değerlendirmeler ortaya konulmuştur.

Hem Eski Uygur yazılı sivil belgeler hem de Yarkent belgelerinin ayrı ayrı işlendiği tabloların ilk sütunlarındaki yazı çevirisi bölümlerinde, her satırın yanında küçük punto ile köşeli ayraç içinde ilgili fragmanın künye bilgisi ve yazmadaki satır numaraları gösterilmiştir. “Dizin A.” ve “Dizin B.” olarak iki farklı dizinde verilen sözcük listelerinde ise gösterim kolaylığı olması için ardı ardına sıralanan metinlerin sol başlarındaki satır numaraları sırasıyla verilmiştir.²⁸

4.1. Karşılaştırma İçin Seçilen Örnek Belgeler

Karşılaştırmanın sağlıklı yapılabilmesi ve çalışma süresinin göz önüne alınması nedeniyle elimizdeki Eski Uygur yazılı sivil belgeler içinden seçim yapılmış ve bu doğrultuda bu belgelerden beş metin incelenmiştir. Diğer yandan, elimizde sınırlı sayıda bulunan Eski Uygur yazılı ve Arap harfli Türkçe Yarkent belgelerinin ise tamamı çalışmaya dâhil edilmiştir. Eski Uygur yazılı sivil belgeler seçilirken taraflardan birinin yönetici kadrodan ya da devlet olması nedeniyle özellikle vergi belgeleri tercih edilmiştir. Böylece, bu metinlerde vergi terimleri, devlet görevlileri ile tarihî şahsiyetlerin bulunması nedeniyle metinlerin ait olduğu döneme dair elimize daha fazla verinin geçeceği düşünülmüştür. Bu kısımda seçilen belgelerin harf ve yazı çevirisi ile Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmış, bunu yaparken de daha önceki

²⁸ Bu sıralama, sadece dizindeki sözcükleri daha kolay bulmak için oluşturulmuş olup sıralamaların ve düzenin metinleri içerikleri ile ilgisi bulunmamaktadır.

Çalışmalardan da yararlanılmış; ilgili yerlerde dipnotlarda önceki yayımlara atıf yapılmıştır.

Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgelerinden örnek metninlerin incelendiği bu bölümde, öncelikle seçilen metninlerin arşiv numaraları ile adları ifade edilmiş ve içeriklerine dair kısa bilgiler verilmiştir. Ardından da belgelerin harf ve yazı çevirileri ile Türkiye Türkçesine aktarımları yapılmıştır. Eski Uygur yazılı sivil belgelerin fotoğrafları Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisinin Dijital Turfan Arřivinden²⁹, Yarkent belgeleri ise Erdal'ın çalışmasından elde edilmiş (1984: 260-31) ve tezin sonundaki Tıpkıbasım bölümünde gösterilmiştir.

4.1.1. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerden Seçilen Metinler

Bu bölümde daha önce çeşitli çalışmalarda çalışılmış olan sırasıyla, U 5296, U 5299, U 5303, U 5327, U 5330 arşiv numaralı vergi metninleri işlenerek, metninlerle ilgili genel bilgi verilmiş; ardından, metninlerin Türkçe aktarımları tablo ile gösterilmiştir. Fragmanların arşiv numaralarının hemen ardından S. C. Raschmann (2007) tarafından yayımlanan katalog numaraları da verilmiştir.

4.1.1.1. U 5296

Raschmann Katolog 13, No: 16

U 5296 arşiv numaralı Eski Uygur yazılı vergi belgesi on bir satırdan oluşmaktadır. Emir-buyruk türündeki belge, salık vergisi üzerine hazırlanmıştır. Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin tipik bir özelliği olarak metin, tarih kaydı ile başlamaktadır. Tarih kaydının hemen ardından, ikinci satırın ortası ile üçüncü satırın başından itibaren belgenin konusu açıklanmakta ve belgenin sonuncu, on birinci satırında ise metin bir emir ifadesi ile bitirilmiştir. Metnin içinde imza ya da belgelere basılan damga ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmazken belgenin fotoğrafından, metnin en sonuna, on birinci satırın altında damga olarak nitelendirebileceğimiz çeşitli işaretlerin eklendiği görülmektedir.

nceki Yayınlar: Radloff 1928: 34-35, zyetgin 2004: 178, şen 2004: 80, Vr 2016: 188, Keskin 2020: 246.

²⁹ http://turfan.bbaw.de/dta/u/dta_u_index.htm [Erişim Tarihi: 28. 01. 2022].

Tablo 4. U 5296 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı ve Harf Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
1) ıt yıl sekizinç ay	1) Köpek yılı, sekizinci ay[ın]
'yt yyl s'kyzync ''y [U 5296/ 1]	
2) [b]ir ³⁰ y(è)g(i)rmike bu tušta	2) on birinde, bu zamanda
/yr ykrmyk' pw tws t' [U 5296/ 2]	
3) [borlu]kçılar ³¹ t(e)lim ³² bolup kal[an] ³³	3) bağcılar çok yoğun olup,
////qcy l'r tlym pwlwp q'l [U 5296/ 3]	
4) [kö]p iş bolmuş üçün	4) sayısız iş olduğu için
p 'ys pwlmys 'wycwn [U 5296/ 4]	
5) [èn]çü kılıkı ³⁴ bile ènçü	5) tımar idaresi ile tımar
///cw qylyq y pyl' 'yncw [U 5296/ 5]	
6) borlukçı kezigde barça	6) bağcı[ları] sırasıyla hepsi
pwrlwq cy k'sykd' p're' [U 5296/ 6]	
7) barzın ³⁵ salık bèrgü bolmuş	7) varsın. Salık [vergisi] vereceği [verileceği]
p'rzyn s'lyq pyrkw pwlmys [U 5296/ 7]	

³⁰ (ik)i (Radloff 1928: 34); [ik]i (Özyetgin 2004: 178); [ik]i (Vér 2016: 188); ir (Şen 2004: 80); [b]ir (Keskin 2020: 246).

³¹ (порлукчылар (Radloff 1928: 34); [borlu]kçılar (Özyetgin 2004: 178); <e>bçi-ler (Şen 2004: 80); èlçi-l(e)r (Vér 2016: 188); [è]lçi-ler (Keskin 2020: 246).

³² tiläp (Radloff 1928: 34); tiler (Özyetgin 2004: 178); tiler (Vér 2016: 188); telim (Şen 2004: 80); telim (Keskin 2020: 246).

³³ kal[ын] (Radloff 1928: 34); kal[ın] (Özyetgin 2004: 178); kal<an> (Şen 2004: 80); kal[an... (Vér 2016: 188); kal[an] (Keskin 2020: 246).

³⁴ kılık (Özyetgin 2004: 178); kılık (Keskin 2020: 246); kalan (Şen 2004: 80); sıkış (Vér 2016: 188).

³⁵ napçyn (Radloff 1928: 35); barzun (Özyetgin 2004: 178); basıg (Şen 2004: 80); basıg (Vér 2016: 188); basıg (Keskin 2020: 246).

8) üçün nom kulı çibin ³⁶	8) için Nom Kulı, Çibin,
’wycwn nwm qwly cypyn [U 5296/ 8]	
9) bay t(e)mür bu üçegü	9) Bay Temür, bu üçü
p’y tmwr pw ‘wyc’kw [U 5296/ 9]	
10) [salık]ni ³⁷ buyan kayaka ³⁸	10) salık [vergisini]ni Buyan Kaya’ya
...ny pwy’n q’y’ q’ [U 5296/ 10]	
11) bërzün	11) versin.
pyrz wn [U 5296/ 11]	

4.1.1.2. U 5299

Raschmann Katolog 13, No: 209

26 satırdan oluşan U 5299 numaralı vergi belgesi, satır sayısı olarak görece uzun olan belgelerden biridir. Ödemelerle ilgili liste niteliğinde olan metinde tütün vergisi terimi geçmektedir. Belge, metnin yazıldığı tarih ile başlatılmıştır. Üçüncü satırda vergiyi ödemekle yükümlü olan kişi kendini tanıtmakta ve adını açıklamaktadır. Dördüncü satırdan itibaren ise yapılan ödemeler belirtilmeye başlanmış ve sırasıyla kimlere ödendiği açıklanmıştır. Metnin sonuna, yani yirmi altıncı satıra kadar bu şekilde devam edilmiştir. Bunların dışında belgenin içeriğinde ya da fotoğrafında imza ya da damga bulunmamakta ve ayrıca başka bir açıklama yer almamaktadır.

Önceki Yayınlar: Radloff 1928: 46-47, Özyetgin 2004: 180, Şen 2004: 94, Vër 2016: 237-238.

Tablo 5. U 5299 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

³⁶ *çitih* (Radloff 1928: 35); *çatın* (Özyetgin 2004: 178); *çibin* (Şen 2004: 80); *çipin* (Vër 2016: 188); *çıbın* (Keskin 2020: 246).

³⁷ *<kal>anı-nı* (Şen 2004: 80).

³⁸ *Pyjan Kapaka* (Radloff 1928: 35); *buyan kar-a-ka* (Özyetgin 2004: 178); *buyan k(a)y-a-ka* (Şen 2004: 80); *buyan k(a)y-a-ka* (Vër 2016: 188); *buyan k(a)y-a-ka* (Keskin 2020: 246).

<i>Yazı ve Harf Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
12) ıt yıl onunç	12) Köpek yılı, onuncu
'yt yyl 'wnwnc [U 5299/ 1]	
13) aynın ³⁹ berü	13) aydan beri
'y nynk tyn pyrw [U 5299/ 2]	
14) m(e)n nom(k)ulı ⁴⁰ nın	14) ben Nomkulı'nın
mn nwmwly nynk [U 5299/ 3]	
15) bërmiş böznin	15) verdiği bezin
pyrmys pwyz nynk [U 5299/ 4]	
16) sanı bir ton başl(a)p ⁴¹	16) sayısı bir giysi [ile] başlayıp
s'ny pyr tw n p'slp [U 5299/ 5]	
17) tokuz bërdim on	17) [toplam] dokuz [tane] verdim. On
twqwz pyrdym 'wn [U 5299/ 6]	
18) böz kanka bërdim bir	18) bez, hana verdim. Bir
pwyz q'n q' pyrdym pyr [U 5299/ 7]	
19) ton tütünke bërdim	19) giysi, tütün [vergisi]'ne verdim.
tw n twydw n k' pyrdym [U 5299/ 8]	

³⁹ айныңтын (Radloff 1928: 47); ay-nın-tın (Özyetgin 2004: 180); ay{a} öñ(-nıñ)-tin (Şen 2004: 94); ay a-nın-tın (Vér 2016: 237).

⁴⁰ Орсулай (Radloff 1928: 47); orsulay (Özyetgin 2004: 180); nomkulı (Şen 2004: 94); nom(k)ulı (Vér 2016: 237).

⁴¹ n(a)шлан (Radloff 1928: 47); b(a)şlap (Özyetgin 2004: 180); başlap (Şen 2004: 94); başl(a)p (Vér 2016: 237).

20) bir şık ⁴² ür bir böz	20) Bir şık darı, bir bez
pyr syq 'wyr pyr pwyz [U 5299/ 9]	
21) meŋlig ⁴³ kurçaŋı ⁴⁴	21) Meŋlig Kurça'nın
m'kylynk qwrc' nynk [U 5299/ 10]	
22) ulagka bėrdim on	22) ulağına verdim. On
'wl'q q' pyrdym 'wn [U 5299/ 11]	
23) bėş böz köldürtey ⁴⁵	23) beş bez, Köldürtey'in
pys pwyz kwyldwr t'y [U 5299/ 12]	
24) ulag terike bėrdim	24) ulağ[ına] kira bedeli için verdim.
'wl'q t'ryk' pyrdym [U 5299/ 13]	
25) bėş böz _{satır üstü} ke ⁴⁶ t(a)ruga ⁴⁷ koy(ı)n ⁴⁸	25) Beş beze Daruga'ya koyun
bys bwyz k' trwq' qwyn [U 5299/ 14]	
26) alıp bėrdim ⁴⁹ bir yıl	26) alıp verdim. Bir yıl
'lyp pyrdym pyr yyl [U 5299/ 15]	

⁴² сык (Radloff 1928: 47); şıg (Vér 2016: 237).

⁴³ Mäkilin (Radloff 1928: 47); mekilin (Özyetgin 2004: 180); miŋilig (Şen 2004: 94); meŋlig (Vér 2016: 237).

⁴⁴ Курчаның (Radloff 1928: 47); kurç-a-nıŋ (Özyetgin 2004: 180); koça-nıŋ (Şen 2004: 94); kuça-ning (Vér 2016: 237).

⁴⁵ Kŷlŷrŷptäi (Radloff 1928: 47); külŷür-tey (Özyetgin 2004: 180); köldür-tay (Şen 2004: 94); köldür-tey (Vér 2016: 237).

⁴⁶ [böz]-ke (Özyetgin 2004: 180); <böz>ke (Şen 2004: 94); {böz}-ke (Vér 2016: 238).

⁴⁷ Тарыка (ka?) (Radloff 1928: 47); tarug-a (Özyetgin 2004: 180); tarug-a (Şen 2004: 94); darug-a (Vér 2016: 238).

⁴⁸ koyn (Şen 2004: 94).

⁴⁹ bėrtim (Vér 2016: 238).

27) yarım yorık ⁵⁰ böz	27) yarı yorık bez
y'rym ywrwq pwyz [U 5299/ 16]	
28) taruga ⁵¹ bérdim bérdim	28) Daruga'ya verdim, verdim.
t'rwq ' pyrdym pyrdym [U 5299/ 17]	
29) èki örmek èki ton ⁵²	29) İki örme [elbise], iki ipek giysi,
'yky 'wyrn'k 'yky twn [U 5299/ 18]	
30) tor(k)u ⁵³ yüz on böz	30) yüz on bez
twrw ywz 'wn pwyz [U 5299/ 19]	
31) bolur bu bözte ⁵⁴ m(e)n ⁵⁵	31) olur. Bu bezden ben
pwlwr pw pwyz t' mn [U 5299/ 20]	
32) nom kulı otuz ⁵⁶ böz ⁵⁷	32) Nom Kulı, otuz bez,
nwm qwly 'wtwz pwyz [U 5299/ 21]	
33) böz bérdim [ék]i t(a)v(a)r ⁵⁸	33) bez verdim. İki kumaş [para birimi olarak],
pwyz pyrdym //y tvr [U 5299/ 22]	
34) bir tor(k)u ⁵⁹ yüz on	34) bir ipek, yüz on

⁵⁰ yoruk (Özyetgin 2004: 180); yorug (Şen 2004: 94); yoruk (Vér 2016: 238).

⁵¹ darug-a (Vér 2016: 238).

⁵² тон (Radloff 1928: 47); ton (Özyetgin 2004: 180); t(a)v(a)r (Şen 2004: 94); tor (Vér 2016: 238).

⁵³ тры (Radloff 1928: 47); turu (Özyetgin 2004: 180); torku (Şen 2004: 94); torku (Vér 2016: 238).

⁵⁴ böz-de (Şen 2004: 94).

⁵⁵ men (Özyetgin 2004: 180); men (Vér 2016: 238).

⁵⁶ үчүн (Radloff 1928: 47); üçün (Özyetgin 2004: 180); otuz (Şen 2004: 94); otuz (Vér 2016: 238).

⁵⁷ neu (Radloff 1928: 47); bir (Özyetgin 2004: 180); böz (Şen 2004: 94); böz (Vér 2016: 238).

⁵⁸tip (Radloff 1928: 47); ...tir (Özyetgin 2004: 180); bir t(a)v(a)r (Şen 2004: 94); [ik]i tavar (Vér 2016: 238).

⁵⁹ тры (Radloff 1928: 47); turu (Özyetgin 2004: 180); torku (Şen 2004: 94); torku (Vér 2016: 238).

pyr twrw yws 'wn [U 5299/ 23]	
35) b��� b�� bolur ⁶⁰ bu	35) beş bez olur. Bu
pys pwyz pwlwr pw [U 5299/ 24]	
36) b���te ⁶¹ ot(u)z b���	36) bezden otuz bez
pwyz t' 'wtz pwyz [U 5299/ 25]	
37) bğrdim	37) verdim.
b'rdym [U 5299/ 26]	

4.1.1.3. U 5303

Raschmann Katolog 13, No: 20

Kolu   vergisi teriminin geçtiğı U 5303 numaralı vergi belgesi, emir-buyruk türünde hazırlanmış bir belgedir. Kolu   vergisi karşılığında   deneceklerin açıklandığı vergi belgesi, altı satırdan oluşmaktadır. İkinci satırda kolu   vergisinin kime ödendiği açıklanmış, dört ve beşinci satırlarda yapılacak ödemelerden bahsedilmiştir. Altıncı satırda ise metnin emir ifadesi ile sonlandırıldığı görülmektedir. Belgede vergiyi alacak kişi dışında başka bir isim geçmemekte ve metne kimlerin damga basacağına dair bilgi verilmemektedir. Bunun yanı sıra, belgenin fotoğrafında, son satırdan hemen sonra metne damgaların basıldığı görülmektedir. Birden fazla damganın basıldığı görülen belgede damgaların farklı   ekil   zelliklerine sahip olduğu, böylece farklı kişiler tarafından metnin damgalandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu metne, eserinde yer veren Radloff, çalışmasında metnin transkripsiyonunu vermemiştir. Bu nedenle, dipnotta önceki okumalarla ilgili yapılan açıklamalarda Radloff'la ilgili bir açıklamaya yer verilememiştir.

⁶⁰ *boldı* (  en 2004: 94).

⁶¹ *b   z-de* (  en 2004: 94).

Önceki Yayınlar: Radloff 1928: 137, Özyetgin 2004: 231, Şen 2004: 199, Vér 2016: 192-193, Keskin 2020: 249.

Tablo 6. U 5303 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı ve Harf Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
38) küskü yıl çahş(a)p(a)t ⁶² ay altı	38) Fare yılı, Çahşapat ayı altı[ncı]
kwyskw yyl ç'qspt 'y 'lty [U 5303/ 1]	
39) y(a)ñıka ⁶³ el ⁶⁴ buka elçiye	39) gününde, El Buka [adlı] elçiye
ynky q' 'yl pwq ' 'ylcy k' [U 5303/ 2]	
40) koluş bile ⁶⁵ bērgü bir k(a)p ⁶⁶	40) koluş [vergisi] ile verilecek bir kap
qwlws pyl' pyrkw pyr qp [U 5303/ 3]	
41) bornı ⁶⁷ altın s(a)rıg ⁶⁸ onı ⁶⁹	41) şarabı, Altın Sarıg onluğa
pwr ny 'ldyn sryq wny [U 5303/ 4]	
42) bērip tokuzunç ⁷⁰ kezīg ⁷¹	42) verip dokuzuncu sıra [için]
pyryp twqwzwnc k'syk [U 5303/ 5]	
43) -ke tutzun ⁷²	43) kabul etsin.

⁶² çahşap(u)t (Özyetgin 2004: 231); çakş(a)p(a)t (Şen 2004: 199); ç(a)hşap(a)t (Vér 2016: 192); ç(a)hş(a)p(u)t (Keskin 2020: 249).

⁶³ Yeni (ay) anlamındaki *yañı* sözcüğü, ayın ilk on gününde kullanılan bir terimdir. (Bazin, çev. Köken: 2011: 355).

⁶⁴ el (Vér 2016: 192); el (Keskin 2020: 249).

⁶⁵ birle (Özyetgin 2004: 231).

⁶⁶ aı (Özyetgin 2004: 231); k(a)p (Şen 2004: 199); kap (Vér 2016: 192); kap (Keskin 2020: 249).

⁶⁷ at-nı (Özyetgin 2004: 231); bor-nı (Şen 2004: 199); bor-nı (Vér 2016: 192); bor-nı (Keskin 2020: 249).

⁶⁸ sekiz (Özyetgin 2004: 231); sarıg (Şen 2004: 199); sarıg (Vér 2016: 192); sarıg (Keskin 2020: 249).

⁶⁹ bakır (Özyetgin 2004: 231); öyi (Şen 2004: 199); onı (Vér 2016: 192); onı (Keskin 2020: 249).

⁷⁰ tokuz üç (Özyetgin 2004: 231); tokuz-unç (Şen 2004: 199); tokuz-unç (Vér 2016: 192); tokuz-unç (Keskin 2020: 249).

⁷¹ kişig (Özyetgin 2004: 231); kezīg (Şen 2004: 199); kezīg (Vér 2016: 192); kezīg (Keskin 2020: 249).

⁷² tutz-un (Özyetgin 2004: 231); tutş-un (Şen 2004: 199).

k' twdz wn [U 5303/ 6]	
------------------------	--

4.1.1.4. U 5327

Ele aldığımız belgelerden bilgilendirme-emir türündeki U 5327 numaralı belgede, kupçır vergisi terimi geçmekte ve vergi ile ilgili bir durumun açıklandığı görülmektedir. On beş satırdan oluşan metinde, diğer belgelerin aksine tarih kaydı bulunmamaktadır. Bunun başlıca sebebi, bu belgenin bir ödeme ya da alımla ilgili değil de bir durumu açıklamak için yazılmış olmasındandır. Metnin ilk satırından itibaren doğrudan ele alınan konuyla ilgili açıklamaların yapıldığı ve bunun son satıra değin sürdüğü görülmektedir. Metnin içeriğinde ya da fotoğrafında damga ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. U 5327 numaralı belgenin yazı ve harf çevirisi ile Türkiye Türkçesine aktarımı yapılırken önceki okumalar incelenmiş, fakat metnin dört ve yedinci satırlarında geçen *çok* sözcüğü, diğer okumalarda “kişi adı” olarak değerlendirilmiş, bu çalışmada ise Wilkens (2021)’e dayanarak “Çug” yer adı olarak yorumlanmıştır.

Önceki Yayınlar: Radloff 1928: 9, Özyetgin 2004: 232-233, Şen 2004: 26-27.

Tablo 7. U 5327 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı ve Harf Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
44) sizler munça kupçırını	44)Sizler bu kadar kupçır [vergisini]
syz l'r mwnc' qwpcwr ny [U 5327/ 1]	
45) sersün tēp tüşümen	45) kabullensin[ler] diye memur-
s'rswn typ twyswm'n [U 5327/ 2]	
46) lerke biṭi[g] ıdmiş siz	46) -lara yazı [belge] göndermişsiniz.
l'r k' pydy/ 'ydmys syz [U 5327/ 3]	

47) çugnı ⁷³ ülep kêtürmiş ⁷⁴	47) Çug'u bölüşüp yitirdiğine
cwqñy 'wyl'p kydwymys [U 5327/ 4]	
48) unamayın turur koçota	48) memnun olmamıştır, [bu] Koço'daki
'wn 'm 'yyn twrwr qwcw t' [U 5327/ 5]	
49) elçike yètmemiş andın	49) elçiye yetmemiş. O yüzden
'yley k' yydm'mys ''ndyn [U 5327/ 6]	
50) çukka ⁷⁵ salđurup ⁷⁶ idgıl ⁷⁷	50) Çug'a koyup gönder.
cwqq' s'ltwrwp 'ydqyl [U 5327/ 7]	
51) ulagnıñ ⁷⁸	51) Ulağın
'wl'q ñynk [U 5327/ 8]	
52) çikin toktemür ⁷⁹	52) Çirkin Toktemür-
cyrkyn twqd'myr [U 5327/ 9]	
53) ke bèrgü 'ermiş yavız ayıg	53) -e verecek imiş. Kötü [olan]
k' pyrkw ''rmys y'pyz ''yyq [U 5327/ 10]	
54) elçi tur bizni èn<ç>sirem[e] ⁸⁰	54) elçidir, bizi suçlamayasın [bizden rahatsız olmayasın]
'yley twr pyzny 'yrsyrm' [U 5327/ 11]	
55) gey sen bilgil tañda	55) [bunu] bil! Sabahleyin

⁷³ чокны (Radloff 1928: 9); *çoknı* (Özyetgin 2004: 232); *çuğnı* (Şen 2004: 26).

⁷⁴ kêtürmiş (Özyetgin 2004: 232); *kited'miş* (Şen 2004: 26).

⁷⁵ чокка (Radloff 1928: 9); *çokka* (Özyetgin 2004: 232); *çok-ak-a* (Şen 2004: 26).

⁷⁶ salđurup (Özyetgin 2004: 232); *salturup* (Şen 2004: 26).

⁷⁷ idkıl (Özyetgin 2004: 232); *idğıl* (Şen 2004: 26).

⁷⁸ оланның (Radloff 1928: 9); *ulag-nıñ* (Özyetgin 2004: 232); *ulağ-nıñ* (Şen 2004: 26).

⁷⁹ toktemir (Özyetgin 2004: 232); *toğdemir* (Şen 2004: 26).

⁸⁰ ерширма (Radloff 1928: 9); *irsirme (?)* (Özyetgin 2004: 232); *in<ç>sirem[e]* (Şen 2004: 26).

k'y s'n pylkyl t'nkd' [U 5327/ 12]	
56) senteki m(e)n biṭig ⁸¹	56) sendeki belgemi
s'n t'ky mn pydyk [U 5327/ 13]	
57) ürtkep ⁸² ıdşa	57) kapatıp gönderse
'wyrdk'p 'ydz' [U 5327/ 14]	
58) bolur	58) olur.
pwlwr [U 5327/ 15]	

4.1.1.5. U 5330

Raschmann Katolog 13, No: 137

U 5330 arşiv numaralı belge, ödenecek vergilerle ilgili düzenlemeler üzerine hazırlanmıştır. Kalan vergisi teriminin geçtiği metin, yirmi dört satırdan oluşmaktadır. Ele aldığımızı bu belgenin, yukarıda özelliklerini açıkladığımız belgelerden çeşitli farklarının olduğu görülür. Bunların yanı sıra, incelediğimiz diğer belgelerde yapılan anlaşmaya uyulmaması durumunda herhangi bir yaptırım yapıp yapılmayacağı ile ilgili de bir açıklama yer almamaktadır; fakat U 5330 numaralı belgede diğer belgelerde olmayan bu bilgiler bulunmaktadır. Tüm bunlar ışığında belgeyi incelediğimizde vergi düzenlemesiyle ilgili yazıldığı anlaşılan metnin ilk satırı, tarih kaydı ile başlatılmıştır. İlk satırın ortasından dördüncü satıra değin kişi adları yer almakta ve düzenleme yapan kişiler tanıtılmaktadır. Beşinci satırdan itibaren belgenin düzenlenme sebebi açıklanmış ve on yedinci satıra kadar devam etmiştir. On yedi ve on dokuzuncu satırlar arasında verilen sözlere uyulmaması durumunda ne gibi yaptırımların uygulanacağı açıklanır. Belgenin on dokuz ve yirinci satırları arasında belgeye damga basanlarla ilgili bilgiler verilmekte, yirmi birinci satırda ise metni yazan kâtip açıklanmaktadır. Yirmi iki ve yirmi dördüncü satırlarda, metnin sonunda

⁸¹ *biṭig* (Özyetgin 2004: 232); *bitig* (Şen 2004: 26).

⁸² *örtkep* (Özyetgin 2004: 233); *örtkep* (Şen 2004: 26).

ise yine metni damgalayan kişiler tanıtılmıştır. Metnin içinde de açıklandığı gibi belgenin fotoğrafında bazı damgalar görülmektedir. Radloff, çalışmasında U 5330 numaralı belgeyi ele almış, fakat metnin transkripsiyonuna yer vermemiştir.

Önceki Yayınlar: Radloff 1928: 130-132, Özyetgin 2004: 201-203, Şen 2004: 188, Keskin 2020: 324-326.

Tablo 8. U 5330 Numaralı Metnin Yazı ve Harf Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı ve Harf Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
59) t(a)kıgu yıl aram ay altı otuzka biz ikiçi toyın tugma ⁸³	59)Tavuk yılı, Aram ay[ı] yirmi altısında biz İkiçi Toyın, Tugma,
tqyqw yyl 'r'm 'y 'lty 'wtwz q' pyz 'ykyey twyyn twqm' [U 5330/ 1]	
60) atı ⁸⁴ y(a)ña ⁸⁵ inñu ⁸⁶ kimko'du ⁸⁷ şamiç ⁸⁸ taişidu ⁸⁹ ıñal ⁹⁰	60) Atı Yaña, İntu, Kimko'du, Şamiç, Taişidu, İñal
'dy ynk' 'yndw kymkw dw s'myc t'ysydw 'ynk'l [U 5330/ 2]	
61) mingiçi ⁹¹ esen kara ⁹² samp[ok] ⁹³ altmış kaya çakır ⁹⁴ umıçı sısıdu ⁹⁵ bu nişan meniñ ol	61) Mingiçi, Esen Kara, Samp[ok], Altmış Kaya, Çakır, Umıçı, Sısıdu bu damga benimdir.

⁸³ tuman (Özyetgin 2004: 201); toğma (Şen 2004: 188); tugma (Keskin 2020: 324).

⁸⁴ atı (Özyetgin 2004: 201); aday (Şen 2004: 188); atay (Keskin 2020: 324).

⁸⁵ yeke (Özyetgin 2004: 201); y(a)ña (Şen 2004: 188); yeñe (Keskin 2020: 324).

⁸⁶ ıkñu (Özyetgin 2004: 201); indü (Şen 2004: 188); ıkdu (Keskin 2020: 324).

⁸⁷ kimetñü (Özyetgin 2004: 201); kimikodu (Şen 2004: 188); kimetdü (Keskin 2020: 324).

⁸⁸ semiçe (Özyetgin 2004: 201); semiçe (Şen 2004: 188); s(e)miç (Keskin 2020: 324).

⁸⁹ kanısañu (Özyetgin 2004: 201); tayşidu (Şen 2004: 188); tayşıdu (Keskin 2020: 324).

⁹⁰ ingel (Şen 2004: 188); ıñal (Keskin 2020: 324).

⁹¹ yarıçı (Özyetgin 2004: 201); miñçi (Şen 2004: 188); mirgiçi (Keskin 2020: 324).

⁹² kar-a (Özyetgin 2004: 201); kay-a (Şen 2004: 188); k(a)ya (Keskin 2020: 324).

⁹³ sambun (Özyetgin 2004: 201); sambok (Şen 2004: 188); samb[o]k (Keskin 2020: 324).

⁹⁴ çarır (Özyetgin 2004: 201); çakır (Şen 2004: 188); ç(a)kır (Keskin 2020: 324).

⁹⁵ kanısañu (Özyetgin 2004: 201); sısıdu (Şen 2004: 188); sisidu (Keskin 2020: 324).

mynkycy 's'n q'r' s'mb 'ltmys q'y' c'qyr 'wmycy sysydw pw nys'n m'nynk 'wl [U 5330/ 3]	
62) ko(r)la ⁹⁶ bas(a)na ⁹⁷ kındam torçe kağaş ⁹⁸ -ların ⁹⁹ yip(e)k ¹⁰⁰ b(a)şlap	62) Korla, Basana, Kındam, Torçe [ve] yakınları, Yipek [ile] başlayıp
qwl' p'sn' qynkd'm twrc' q't's l'ryn yypk psl'p [U 5330/ 4]	
63) ııgay kalançı bodunlarka ozatın berü çıktennin	63) fakir kalan vergisine tabi halk, eskiden beri Çıktan'ın
cyq'y q'l'n cy pwdwn l'r q' 'wz ' tyn p'rw cyqtyn nynk [U 5330/ 5]	
64) tarıg tegi ¹⁰¹ yérin bodun tarınıp yér başınka kalan	64) mahsulüne kadar [olan] yeri ekip biçip yer başına kalan [vergisi]
t'ryq t'ky yyr yn pwdwn t'rynyp yyr p's yn q' q'l'n [U 5330/ 6]	
65) tutup bodun kênşep kalansız kuv(r)aglarka kalanlıg	65) tutup [ödemekteydi]. Halk müzakere edip kalansız [kalan vergisi ödemeyen] cemaatlere, kalan vergili
twtpw pwdwn kynk'syp q'l'n syz qww(r)'q l'r q' q'l'n lyq [U 5330/ 7]	
66) yérte kuv(r)agka bérşe bérmiş yérke kalan tutup ¹⁰²	66) yerden verse, verdiği yere kalan [vergisi] tutup

⁹⁶ *kulan* (Özyetgin 2004: 201); *kulan* (Şen 2004: 188); *kulan* (Keskin 2020: 324).

⁹⁷ *basan* (Özyetgin 2004: 201); *basan* (Şen 2004: 188); *basan* (Keskin 2020: 324).

⁹⁸ *kağaş* (Özyetgin 2004: 201); *adaş* (Şen 2004: 188); *artaş* (Keskin 2020: 325).

⁹⁹ *+ların* (Özyetgin 2004: 201); *laçın* (Şen 2004: 188); *laçın* (Keskin 2020: 325).

¹⁰⁰ *yıba* (Özyetgin 2004: 201); *yibek* (Şen 2004: 188); *vipra* (Keskin 2020: 325).

¹⁰¹ *tegi* (Özyetgin 2004: 201); *tarır* (Şen 2004: 188); *tar<ı>r* (Keskin 2020: 325).

¹⁰² *koğup* (Özyetgin 2004: 201); *tutup* (Şen 2004: 188); *tutup* (Keskin 2020: 325).

yyr t' qwv(r)'q q' pyrz' pyrmys yyr k' q'l'n twtwp [U 5330/ 8]	
67) sañik ¹⁰³ yèrni kalanın tutmağın sañın ¹⁰⁴ bèrip kuv(r)ag	67) manastıra ait yeri kalan [vergisini] kabul etmeden ambar[dan mahsul] cemaate vererek
s'nkkyk yyr ny q'l'n yn twdm'tyn s'nkyn pyryp qwv(r)'q [U 5330/ 9]	
68) ka yakasız bèrip yorır erti ¹⁰⁵ amtı ¹⁰⁶ erser biz bu	68) kirasız veriyor idi. Şimdi ise biz bu
q'y'q' syz pyryp ywryr 'rty 'mtı 'rs'r pyz pw [U 5330/ 10]	
69) bitigteki atl(ı)gça ıgıay bodunların küçümüz	69) belgedeki adları geçen fakir halk, gücümüz
pytyk t'kw 'tlq c' cyq'y pwdwn l'r nynk kwycwmwz [U 5330/ 11]	
70) yok üçün kalanlıg yèrni me bizke egsütmetin	70) olmadığı için kalan [vergili] yeri de bizi yoksullaştırmadan
ywq 'wycwn q'l'n lyq yyr ny m' pyz k' 'kswdm'tyn [U 5330/ 12]	
71) s(a)ñik ¹⁰⁷ yèrni tarıp sañın ¹⁰⁸ bèrmeđin küçemiş yolınta	71) manastıra ait yeri ekip biçip ambar[dan mahsul] vermeden baskıyla [duruyoruz].
snkykyk yyr ny t'ryp s'nkyn pyrm'tyn kwyc'mys ywlyn t' [U 5330/ 13]	

¹⁰³ *s(a)ñ(i)gik* (Özyetgin 2004: 202).

¹⁰⁴ *sekin* (Özyetgin 2004: 202); *sañın* (Şen 2004: 188); *s(a)ñın* (Keskin 2020: 325).

¹⁰⁵ *atı* (Özyetgin 2004: 202); *erti* (Şen 2004: 188); *erti* (Keskin 2020: 325).

¹⁰⁶ *matı* (Özyetgin 2004: 202); *emti* (Şen 2004: 188); *amtı* (Keskin 2020: 325).

¹⁰⁷ *s(a)ñigik* (Özyetgin 2004: 202).

¹⁰⁸ *sekin* (Özyetgin 2004: 202); *sañın* (Şen 2004: 188); *s(a)ñın* (Keskin 2020: 325).

72) biz bitigke uda ¹⁰⁹ kirmiŝe bodunlar kalansız kuv(r)ag	72) Biz, [bu] belgeye girmiş halk, kalansız [vergisini ödemeye yükümlü olmayan] cemaat
pyz pytyk k' 'wd' kymys c' pwdwn l'r q'l'n syz qwv(r)'g [U 5330/ 14]	
73) bile kayu begke eŝike barıp sözleşer	73) ile hangi beye [ya da] eŝine ulaŝıp söylesek
pyl' q'yw p'k k' 'ys y k' p'ryp swyz l's'r [U 5330/ 15]	
74) birle bolup sözleşir biz apam birök bu bitig	74) birlik olup konuşuruz. Ola ki bu belgedeki
pyrl' pwlwp swyz l'syr pyz 'p'm pyrwk pw pytyk [U 5330/ 16]	
75) teki söztin kayusı yatlasar biz bodunka bir	75) söylenenlerin birinden saparsak halka bir
t'ky swyz tyn q'yw sy y'tl's'r pyz pwdwn q' pyr [U 5330/ 17]	
76) sokumluk ¹¹⁰ ud ¹¹¹ bërıp bodunnuğ kınınka	76) kesimlik sığır verip halkın cezasını
swqwm lwq 'p'd pyryp pwdwn nwnk qyn yn q' [U 5330/ 18]	
77) teger biz bu tamga biz bu bitigteki atl(ı)g kirmiŝ	77) kabul ederiz. Bu damga, biz bu belgedeki adları geçen
t'k'r pyz pw t'mq' pyz pw pytyk t'ky 'tlq kymys [U 5330/ 19]	

¹⁰⁹ *uda* (Özyetgin 2004: 202); *ad* (Şen 2004: 188); *aŧ* (Keskin 2020: 325).

¹¹⁰ *sokumluk* “kesme” (Wilkens 2021: 629).

¹¹¹ *ebet* (?) (Özyetgin 2004: 202); *ud* (Keskin 2020: 325).

78) e bodunların ol bu tamga toyının ol	78) halkındır. Bu damga, [ben] Toyın'ındır.
c' pıdwn l'r nınk 'wl pw t'm q ' twıyn 'wl [U 5330/ 20]	
79) bu bitigni men tegin ¹¹² bodunka ayıtıp bitidim	79) Bu belgeyi ben Tegin, halka sorup yazdım.
pw pytyk ny m'n tykyn pıdwn q' 'yytyp pytydym [U 5330/ 21]	
80) bu tamga m(e)n tu(g)manıñ ¹¹³ ol bu tamga ikiçinin ol	80) Bu damga, ben Tugma'nındır. Bu damga, İkiçi'nindir.
pw t'mq' mn twm' nınk 'wl pw t'mq' 'ykycy nınk 'wl [U 5330/ 22]	
81) bu tamga m(e)n atı ¹¹⁴ y(a)ñanıñ ¹¹⁵ ol bu tamga m(e)n inñunıñ ¹¹⁶ ol	81) Bu damga, ben Atı Yaña'nındır. Bu damga, ben İntu'nundur.
pw t'mq' mn 'dy ynk' nınk 'wl pw t'mq' mn 'yndw nınk 'wl [U 5330/ 23]	
82) bu tamga m(e)n ıñal ¹¹⁷ [nıñ ol]	82) Bu damga, ben İñal'ındır.
pw t'mq' mn 'ynk'l [U 5330/ 24]	

Bu bölümde incelenen beş örnek vergi belgesinden U 5296 on bir, U 5299 yirmi altı, U 5303 altı, U 5327 on beş ve U 5330 ise yirmi dört satırdan oluşmaktadır. Bunlardan U 5296 *salık* vergisi üzerine, U 5299 Nomkulı adlı bir kişinin pamuklu kumaş ile

¹¹² *tigin* (Şen 2004: 188); *tibin* (Özyetgin 2004: 202); *tibin* (Keskin 2020: 326).

¹¹³ *tuman* (Özyetgin 2004: 202); *togma* (Şen 2004: 188); *tugma* (Keskin 2020: 326).

¹¹⁴ *adı* (Özyetgin 2004: 202); *aday* (Şen 2004: 188); *añay* (Keskin 2020: 326).

¹¹⁵ *yeke* (Özyetgin 2004: 202); *y(a)ña* (Şen 2004: 188); *yeñe* (Keskin 2020: 326).

¹¹⁶ *ıktu* (Özyetgin 2004: 202); *indü* (Şen 2004: 188); *ıkdu* (Keskin 2020: 326).

¹¹⁷ *ingel* (Şen 2004: 188); *ıñal* (Keskin 2020: 324).

çeşitli kişilere yapmış olduğu ödemelerle ilgili, U 5303 *koluş* vergisi üzerine, U 5327 *kupçır* vergisi ile ilgili bir açıklama ve U 5330 numaralı vergi belgesi ise ödenecek vergiler üzerine hazırlanmış metinlerdir. Toplamda beş vergi belgesinin incelendiği bu bölümle ilgili dizin bölümü hazırlanmış olup “Dizin A.” başlığı altında yer almaktadır.

4.1.2. Yarkent Belgeleri

Bu bölümde altı Yarkent belgesi incelenmiştir. İncelenen belgelerin adları şöyledir: Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 ve Arap Harfli Türkçe Belge. Belgelerden Türki 1, on iki; Türki 3, on altı; Türki 4+5, otuz altı; Türki 6, on beş; Türki 7 beş ve Arap Harfli Türkçe Belge on iki satırdan oluşmaktadır. Bunlardan Türki 3, Türki 4+5, Türki 6 ve Arap Harfli Türkçe Belge arazi alım satımı üzerine hazırlanmış; Türki 1 ve Türki 7 ise tanık adlarının yer aldığı liste türünde belgelerdir.

Belgeler farklı alfabelerde yazıldığı için metinlerin yalnızca yazı çevirisine yer verilmiştir. Toplamda altı Yarkent belgesinin incelendiği bu bölümle ilgili bir dizin bölümü hazırlanmış olup “Dizin B.” başlığı altında yer almaktadır. Ayrıca, dizindeki sözcüklerin referans numaralarının Eski Uygur yazılı sivil belgelerde geçen sözcüklerin yer aldığı “Dizin A.” bölümü ile karışmaması için metinlerin yazı çevirilerinin yer aldığı aşağıdaki tabloların birinci sütundaki satırların sol başındaki numaralarının önüne “Y.” kısaltması eklenmiştir. Aynı referans numaraları, “Dizin B.” bölümünde de mevcuttur.

Ayrıca, belgelerin okunuşuyla ilgili olarak Yarkent belgelerinde geçen ve daha önceki yayımlarda “Muhmad”, “Umar”, “Usman”, “Husen” olarak okunan isimler; geçtikleri tüm yerlerde “Muhammad”, “Omar”, “Osman” ve “Huseyin” olarak değiştirilmiştir. Her ne kadar sözcükler özel isim oldukları için telaffuzları kesin olarak bilinemese de yaygın kullanılan isimler metinlerin okunuşunda tercih edilmiştir.

4.1.2.1. Türki 1

Eski Uygur alfabesi ile yazılan Türki 1 adlı Yarkent belgesi, on iki satırdan oluşmaktadır. Muhtemelen bir anlaşmadan kalan parça olan bu belge, yalnızca tanık adları ile tanıkların yapılan anlaşmaya tanıklık ettiklerini belirttikleri ifadelerin yer aldığı liste türünde bir belgedir. Belgede metnin yazıldığı tarih kaydı, belgenin yazılma nedenleri, metnin kâtibi vb. diğer bilgiler bulunmamaktadır. Metinde geçen tanık adlarının meslekleri, baba adları ya da fiziki özellikleri ile tanıtıldığı görülmektedir.

Önceki yayımlar: Tekin 1975: 162, Erdal 1984: 287.¹¹⁸

Tablo 9. Türki 1 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
Y.1) men sulman otağ başı tanuğ men, men k(a)ra ser (?) otağ başı oğlu ‘osman tanuğ men [Türki 1/1]	1) Ben Sulman, otağ başı tanığım. Ben Kara Ser (?) otağ başı oğlu Osman, tanığım.
Y.2) nuri ¹¹⁹ oğlu ‘osman tanuğ men. [Türki 1/2]	2) Nuri oğlu Osman tanığım.
Y.3) men isma‘il oğlu hasan çalap ¹²⁰ hat(t)çı ¹²¹ tanuğ men , men işhak hat(t)çı oğlu [Türki 1/3]	3) Ben İsmail oğlu Hasan Çalap yazıcı, tanığım. İşhak yazıcı oğlu Ali, tanığım.
Y.4) ‘ali tanuğ men. [Türki 1/4]	4) tanığım.
Y.5) men bubakir siliğdar tanuğ men yusuf hal(l)aç ¹²² tanuğ men [Türki 1/5]	5) Ben Bubakir Silahtar tanığım. Ben Yusuf, kumaşçı tanığım.
Y.6) men hasan tamğaçı tanuğ men. [Türki 1/6]	6) Ben Hasan, damgacı tanığım.
Y.7) men keçmiş tèksin ¹²³ tanuğ (men) [Türki 1/7]	7) ben Keçmiş Teksin tanığım.

¹¹⁸ Erdal bu bölümü iki sütun şeklinde a ve b olarak göstermiştir (1984: 287); burada ise birleştirilerek bir satır olarak aktarılmıştır, krş. Ekler Bölümü, *Türki 1* tıpkıbasım.

¹¹⁹ Sözcük, Şinasi Tekin tarafından *(t)ong(a)* şeklinde okunup “tonga” olarak çevrilmiştir (Tekin 1975: 162). Erdal ise aynı sözcüğü *nuri* olarak okumaktadır (Erdal 1984: 287). Burada Erdal’ın önerisine yer verilmiştir.

¹²⁰ *çalap*, Tekin tarafından *çalap* olarak okunmuş ve özel ad olarak çevrilmiştir (Tekin 1975: 162).

¹²¹ *hat* “hat, yazı” < Ar. *hatt*. (Üşenmez 2006: 218). *hat(t)çı* sözcüğü, Erdal tarafından *hat(t)çı* şeklinde okunup “yazıcı” olarak çevrilmiştir (Erdal 1984: 287). Tekin ise sözcüğü *atçı* diye okumuş ve yine “atçı” olarak çevirmiştir (Tekin 1975: 162).

¹²² Yarkent belgelerinde birkaç kez geçen bu sözcük, Tekin tarafından *kalaç* olarak okunmuş ve özel ad olarak çevrilmiştir (Tekin 1975: 162). Erdal ise sözcüğü *hal(l)ağ* (*hal(l)ac*) olarak okumuş ve “kumaşçı” olarak çevirmiştir (Erdal 1984: 287). *hal(l)ac* “kumaşçı” < Ar. *hallâc* “hallaç, yorgancı, pamuk atıcı” (Kanar 2012: 155).

¹²³ Sözcük, Tekin tarafından *tigin* olarak okunmuş ve aynı şekilde çevrilmiştir (Tekin 1975: 162). Erdal ise sözcüğü *tèksin* olarak okumuş ve özel ad olarak çevirmiştir (Erdal 1984: 287).

Y.8) men sarıg muḥ(a)(m)mad çalap ta[nuk] (men) [Türki 1/8]	8) Ben Sarı Muhammad Çalap, tanığım.
Y.9) kürleg muḥ(a)(m)mad inisi Bubakir[Türki 1/9]	9) Kürleg Muhammad'ın erkek kardeşi Bubakir
Y.10) tanuḥ men. [Türki 1/10]	10) tanığım.
Y.11) men yusuf otağ başı ta[nuk] (men) [Türki 1/11]	11) ben Yusuf, otağ başı tanığım.
Y.12) men babana'il otağ başı tanuḥ (men) [Türki 1/12]	12) ben Baba-na'il, otağ başı tanığım.

4.1.2.2. Türki 3

İncelenen Türki 3 adlı Yarkent belgesi, arazi alım satımı üzerine hazırlanmış olan bir belgedir. Eski Uygur alfabesi ile yazılan bu belge, on altı satırdan oluşmaktadır. 11. yüzyıldan günümüze kalan metnin yazılış tarihi, metinde Hicri takvime göre 483 yılı (Miladi 1090) olarak belirtilmiştir. Metin, tanıklara dair bilgi ile başlamakta ve devamında araziyi satan kişi, babasının ve ağabeyinin adları ve meslekleri ile tanıtılmaktadır. Ardından, arsayı satmak isteyen şahsın akıl sağlığının yerinde olduğu açıklanmış ve satılan arazinin nerede olduğu, kime satıldığı ile satış bedeli belirtilmiştir. Bir sonraki satırda arsanın satış bedeli ve belirtilen bedelim tam olarak alındığı ifade edildikten sonra, arazinin artık satın alan kişiye ait olduğu bildirilmektedir. Belgenin devamında satılan arsanın dört yanının kimlere ait olduğu zikredilmiş ve bir sonraki satırda ilerleyen zamanlarda yapılan bu antlaşmaya kimsenin itiraz edemeyeceği ile yapılmak istenilen bu itirazların geçersiz sayılacağı belirtilmiştir. Belgenin sonlarına doğru ise metnin hangi tarihte yazıldığı ve yapılan antlaşmaya tanıklık eden tanıkların kimler olduğu açıklanmıştır.

Önceki yayımlar: Tekin 1975: 162-163, Erdal 1984: 281-282.

Tablo 10. Türki 3 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
Y.13) bu ol <i>hat(t)</i> turur tanu ¹²⁴ bol ¹²⁵ ılar tanu ¹²⁴ klar atı bu <i>hat(t)</i> [Türki 3/1]	1) Bu o belgedir (ki) tanık oldular. Tanıkların adı bu belgenin
Y.14) a ¹²⁶ hırın ¹²⁷ ta bitilmiş turur men bek tü ¹²⁸ zün sübaşı [Türki 3/2]	2) sonunda yazılmıştır. Ben Bek Tüzün sübaşının
Y.15) oğlu, ‘ali sübaşı inisi ‘osman ¹²⁹ (?) ög adı ¹³⁰ ğ ıgsız [Türki 3/3]	3) oğlu, Ali sübaşının kardeşi Osman (?) aklım yerinde,
Y.16) toğasız ¹²⁶ tan-durust ¹²⁷ erken rabulda sökmen beg butı [Türki 3/4]	4) sağlığım yerindeyken Rabul’da Sökmen beyin arsasından (parselinden)
Y.17) kında ¹²⁸ bir kesek yer sat(t)ım. huseyin oğlu işhak [Türki 3/5]	5) bir parça yeri sattım. Hüseyin oğlu İshak
Y.18) çalapka dört had(d)i birle sat(t)ım, bir yaş bürig (?) ¹²⁹ [Türki 3/6]	6) Çalap’a dört sınııyla birlikte bir taze fıdanlığı sattım,
Y.19) bu bürig (?) bahası yüz el(l)ig yar(t)mak; bahanı ¹³⁰ tük el buldum. [Türki 3/7]	7) bu fıdanlığın değeri yüz elli yartmak(tır); ücretin tamamını aldım,

¹²⁴ Tekin sözcüğü *angkinte* olarak okumuş ve “en sonunda” diye çevirmiştir (Tekin 1975: 162). Sözcük, Erdal’da *a¹²⁶hırında* olarak okunmuş ve “sonunda” şeklinde çevrilmiştir (Erdal 1984: 281).

¹²⁵ *silman*, Tekin tarafından *siluman* olarak belirtilmiştir (Tekin 1975: 162). Erdal ise sözcüğü, ‘u¹²⁸oman olarak okumaktadır (Erdal 1984: 281).

¹²⁶ *toga* “hastalık, rahatsızlık” (Clauson 1972: 466).

¹²⁷ Tekin, birkaç belgede geçen bu sözcüğü *tahtvakt* şeklinde okuyup “sıhhatta” diye çevirmiştir (Tekin 1975: 162). Erdal ise sözcüğü *tandurust* olarak okumuş ve “sağlığım yerinde” diye çevirmiştir (Erdal 1984: 281).

¹²⁸ *butık* “abteilung; bölüm” (Wilkens 2021: 207).

¹²⁹ *bür* “tomurcuk” (Wilkens 2021: 212). Sözcük, Tekin tarafından *bükig* (?) diye okunup “ağaçlık” olarak çevrilmiştir (Tekin 1975: 162). Erdal ise sözcüğü *börkke* olarak okumakta ve aynı şekilde o da “ağaçlık” olarak çevirmektedir (Erdal 1984: 281). Metinde sözcük içindeki “r” harfi son derece okunaklıdır; dolayısıyla, *bwk* okunuşu hatalı olmalıdır. Sözcük “tomurcuk” anlamına gelen *bür*, *büri* ile ilişkili olabilir. Bu nedenle sözcüğü *bür+ig* olarak okuyup “fıdanlık” şeklinde anlamlandırdık.

¹³⁰ *bahâ* “kıymet, değer” < Far. (Üşenmez 2006: 145).

Y.20) y�r usparladım, milk ��hak ��alapnı� turur, bu y�r- [Türki 3/8]	8) yeri verdim; mülk ��hak ��alap'ındır, bu yerin
Y.21) -nig ev(v)el ��ad(d)i yusuf ��al y�ri, �� ��ad(d)i ��hak ��alap[Türki 3/9]	9) birinci sınırı Yusuf ��al'ın yeri (toprağı), (diğer) �� sınırı (ise) ��hak ��alap'ın
Y.22) y�r, kim da'va ¹³¹ kılsar, da'vası ¹³² bağıl ¹³³ turur [Türki 3/10]	10) yeridir (toprağıdır). Kim (itiraz için) dava a�arsa, davası geçersizdir,
Y.23) yıl dört yüz seksön üçte bu ��at(t) bitildi, [Türki 3/11]	11) dört yüz seksen �� yılında bu belge yazıldı,
Y.24) ��utlu� receb ayın [Türki 3/12]	12) kutsal Recep ayında,
Y.25) men keçmiş ¹³⁴ tanu� men, men adı� tanu� men, [Türki 3/13]	13) ben Keçmiş tanığım, ben Adı� tanığım.
26) men davud tanu� men, men yusuf tekneçi tanu� men, [Türki 3/14]	14) Ben Davud tanığım, ben tekneçi Yusuf tanığım.
Y.27) men tekneçi oğlı ya'kub tanu� men, men 'ali tez�k ¹³⁵ [Türki 3/15]	15) Ben tekneçi oğlı Yakub tanığım, ben Ali Tezik
Y.28) tanu� men [Türki 3/16]	16) tanığım.

4.1.2.3. Türki 4+5

Türki 4+5 adlı incelenen Yarkent belgesi, Eski Uyğur alfabesi ile yazılmış ve arazi alım satımı üzerine hazırlanmıştır. Otuz altı satırdan oluşan bu belge, birbirinin devamı

¹³¹ S zc  u Tekin, *te'  ir*  eklinde okumuş ve "geciktirme" olarak çevirmiştir (Tekin 1975: 163). Erdal ise *da'va* olarak okumakta ve çevirmektedir (Erdal 1984: 281).

¹³² Tekin, s zc  u *t  r  i*  eklinde okumuş ve çevirmiştir (Tekin 1975: 163). Erdal ise *da'va* olarak okumuş ve çevirmiştir (Erdal 1984: 281).

¹³³ *b  ıl* "boş, sahte,   r  k" < Ar. (   enmez 2006: 150).

¹³⁴ Tekin, s zc  u *ya m  * (?)  eklinde okumuş ve özel ad olarak çevirmiştir (Tekin 1975: 163).

¹³⁵ Tekin, Yarkent belgelerinde birkaç yerde geçen bu s zc  u *tajik* olarak okumuş ve "tajik" olarak çevirmiştir (Tekin 1975: 163).

olan iki parçadan oluşmaktadır. Belgenin ikinci paraçasından Türki 5'te antlaşmanın yazıldığı tarih Hicri takvime göre 473 yılı (Miladi 1080) olarak açıklanmakta ve belgenin 11. yüzyıldan kaldığı anlaşılmaktadır. Belge, tanıkların anlaşmaya tanıklık ettiklerinin bildiren ifade ile başlamakta ve ikinci satırda tanıkların sağlığının yerinde olduğu belirtilmektedir. Üç ve on birinci satırlar arasında arazinin sahipleri tanıtılmış ve akıl sağlıklarının yerinde olduğu açıklanmıştır. Devamında, on dördüncü satıra dek satılan yerin konumu, satış bedeli ve kime satıldığı açıklanmaktadır. Daha sonra, on beş ve on sekizinci satırlar arasında yapılan anlaşmaya kimsenin itiraz edemeyeceği belirtilmekte ve on dokuz ile yirmi ikinci satırlarda ise satılan arazinin sınırları ile etrafındaki komşu araziler ve yapılar açıklanmaktadır. Ardından, yirmi üç ve yirmi dördüncü satırlar arasında anlaşmanın tarihi, Hicri takvime göre yılı ve ayı şeklinde, On İki Hayvanlı Türk takvimine göre ise yılı şeklinde kaydedilmiştir. Yirmi beşinci satırdan belgenin sona erdiği otuz altıncı satıra kadar ise tanıklar baba adları, meslekleri ya da fiziki özellikleri gibi çeşitli hususlarda tanıtılarak hazırlanan anlaşmaya tanıklık yaptıklarını açıklamışlardır.

Önceki yayımlar: Tekin 1975: 163-164, Erdal 1984: 269-270.

Tablo 11. Türki 4+5 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
Y.29)...[ta]nuk tanuql[a]r atı bu haṭ(t) [Türki 4/1]	1) Tanıkların adı bu belge(nin)
Y.30) aştınṭa yaṭ kılıldı tanuqlar saḡ [Türki 4/2]	2) altında belirtildi. Tanıklar bilinçli, sağlıklı
Y.31) [ta]nukluk bërürler men bek tüzün[Türki 4/3]	3) tanıklık ederler. Ben Bek Tüzün'nün
Y.32) sübaşı oḡlı tapıḡlıḡ 'ali sübaşı[Türki 4/4]	4) sübaşı oḡlu hürmetli Ali sübaşı,
Y.33) [men] bek tüzün sübaşı oḡlı aḥmad [Türki 4/5]	5) ben Bektüzün sübaşının oḡlu Ahmed

Y.34) arslan biz ikegü ög adığ ıgsız [Türki 4/6]	6) Arslan, biz ikimiz, aklımız, sağlığımız
Y.35) toğasız tan-durust erken öz [Türki 4/7]	7) eksiksiz iken ve kendi
Y.36) aklımız öz ornumızta ¹³⁶ erken ıkrar [Türki 4/8]	8) aklımız öz yerindeyken açıkça
Y.37) [k]ılur miz: men ‘ali sübaşı, men ahmad [Türki 4/9]	9) onaylarız biz. Ben Ali sübaşı, ben Ahmed
Y.38) arslan işhak çalapka bir kesek[Türki 4/10]	10) Arslan İşhak Çalap’a bir parça
Y.39) rabulda yer sattımız, sekiz yüz yar(t)mak- [Türki 4/11]	11) Rabul’de yer sattık, sekiz yüz yartmağa,
Y.40) -ka, bu yar(t)mak yarımı bolur tört yüz yarmak [Türki 4/12]	12) bu yartmakın yarısı dört yüz yarmak olur;
Y.41) bu yèrni dört had(d)ları birle işhak[Türki 4/13]	13) bu yeri dört sınırı ile birlikte İşhak
Y.42) çalap <ka> sat(t)ımız bizigte ¹³⁷ kèn kedin [Türki 4/14]	14) Çalap’a sattık. Biz(den) sonra ₂
Y.43) oğlumızka ya kızımız kisimizke [Türki 4/15]	15) oğullarımız, kızlarımız, eşlerimiz,
Y.44) kadaşlarımızka kimerserke da‘va ¹³⁸ [Türki 4/16]	16) kardeşlerimize her kim olursa dava

¹³⁶ Sözcük, Tekin tarafından *usumuzda* şeklinde okunmuş ve “başımızda” diye çevrilmiştir (Tekin 1975: 163); ornumızta (Erdal 1984: 269).

¹³⁷ bizigte: bizi[n]g-šä (Erdal 1984: 269).

¹³⁸ Sözcüğü Tekin, *te’sir* diye okumaktadır (Tekin 1975: 163); da‘va (Erdal 1984: 269).

Y.45) destan ¹³⁹ yok kim da‘va ¹⁴⁰ kılrsa, kanmasa ¹⁴¹ [Türki 4/17]	17) edemeyecek; kim dava ederse, (sözleşmeyi) kabul etmezse
Y.46) batıl, tanuķı yalğan bu yèrnig ¹⁴² ev(v)el [Türki 4/18]	18) bu hükümsüzdür ve tanıklığı hatalıdır (yalandır). Bu yerin ilk (sınırı)
Y.47) bugra begnig ¹⁴³ satmış yer ekiç ¹⁴⁴ [Türki 5/1]	19) Buğra Bey’in sattığı yerdir, ikinci
Y.48) ĥad(d)i tegirmen özeki üçüç ¹⁴⁵ ĥad(d)i [Türki 5/2]	20) sınırı değirmendir, üçüncü sınırı
Y.49) bekeç (?) ¹⁴⁶ tudun yeri törtünç ĥad(d)i [Türki 5/3]	21) Bekeç (?) Tudun’un yeri, dördüncü sınırı
Y.50) Bugra üge [yeri ...] [Türki5/4]	22) Buğra Üge’nin yeri (?) ...
Y.51) [s]at(t)ımız, yıl tört yüz yetmiş üçte [Türki 5/5]	23) [s]attık. Dört yüz yetmiş üçte
Y.52) sıçğan yılı rebi‘ül aħir ayınța bu [Türki 5/6]	24) Sıçan yılı, Rebi‘ülahir ayında bu
Y.53) ĥat(t) kılıldı, bu ĥat(t) içindekike [Türki 5/7]	25) belge düzenlenmiştir. Bu belge(nin) içindekilere
Y.54) men uzun ĥasan çalap tanuķ men men [Türki 5/8]	26) ben Uzun Hasan Çalap tanığım. Ben

¹³⁹ *destân* “tuzak” < Far. (Üşenmez 2006: 192).

¹⁴⁰ Sözcük, Tekin tarafından *ta(nuk)* olarak okunmuştur (Tekin 1975: 163); da‘va (Erdal 1984: 269).

¹⁴¹ Tekin sözcüğü *sakig (?)* olarak okumaktadır (Tekin 1975: 163).

¹⁴² *yèrnig*: yer-ni(n)g (Erdal 1984: 269).

¹⁴³ *begnig*: bāgn(n)g (Erdal 1984: 269).

¹⁴⁴ *ikiç*: iki(n)ç (Erdal 1984: 269).

¹⁴⁵ *üçüç*: üç(n)ç (Erdal 1984: 269).

¹⁴⁶ Sözcük, Tekin tarafından *babek* olarak okunmuş ve özel isim olarak çevrilmiştir (Tekin 1975: 164); *bākäç (?)* (Erdal 1984: 269).

Y.55) [‘a]li muḥ(a)(m)mad (o)r ¹⁴⁷ oğlu musa tanuḫ men, men yusu[f] [Türki 5/9]	27) Ali Muhammad or’un oğlu Musa tanığım. Ben Yusuf
Y.56) [te]kneçi oğlu yakub tanuḫ men, èlig mura[d] ¹⁴⁸ (?) [Türki 5/10]	28) tekneçi (?) oğlu Yakub tanığım, Èlig Murad’ın (?)
Y.57) oğlu ḥasan tanuḫ men men yahudi ¹⁴⁹ (?) yalu oğlu [Türki 5/11]	29) oğlu Hasan tanığım, ben Yahudi (?) Yalu oğlu
Y.58) [‘a]li tanuḫ men , ḥal(l)aç seli alap inisi ‘ali [Türki 5/12]	30) Ali tanığım, kumaşçı Seli alap’ın kardeşi Ali
Y.59) [ta]nuk men seli alap inisi muḥ(a)(m)mad tanuḫ men [Türki 5/13]	31) tanığım, Seli alap’ın kardeşi Muhammad tanığım,
Y.60) m[e]n aḥmad //// /// ‘ali tezîk tanuḫ men [Türki 5/14]	32) ben Aḥmad //// /// Ali Tezîk tanığım,
Y.61) /// tanuḫ men [Türki 5/15]	33) ... tanığım....
Y.62) [Türki 5/16]	34)
Y.63) tanuḫ //// [Türki 5/17]	35)tanık
Y.64) //// tanuḫ men //// [Türki 5/18]	36) tanığım

4.1.2.4. Türki 6

On beş satırdan oluşan Türki 6 adlı belge, Eski Uygur alfabesi ile yazılmıştır. Arazî alım satımı üzerine hazırlanan ve üç küçük parçadan oluşan yazmayı Erdal (1984: 277-

¹⁴⁷ Türki 5, 9. satırda yer alan bu isim, Türki 7, 2. satırdaki isimle muhtemelen aynıdır. Türki 7’de “” harfinden sonra gelen “r” harfi biraz daha okunaklıdır; buna dayanarak, ismi *muḥ(a)(m)mad-(o)r* olarak okuduk (açıklama için bkz. Türki 7).

¹⁴⁸ Tekin sözcüğü *ilek molla* olarak okumuştur (Tekin 1975: 164); èlig mura[d] (?) (Erdal 1984: 269).

¹⁴⁹ Sözcük Tekin tarafından *yakud* şeklinde okunmuştur (Tekin 1975: 164); yahudi (?) (Erdal 1984: 269).

278), 1., 3. ve 2. parçalar olarak düzenlemiştir. Erdal'dan farklı olarak bu çalışmada, sıralama fotoğrafa göre yapılmış ve parçalar 1-2-3 şeklinde sıralanmıştır.

Hasarlı parçada metin düzeni açık değildir; ayrıca, araziyi satan kişi, belgenin hazırlanma yılı ya da arazi satım bedeli gibi kimi bilgiler belgeden tespit edilememektedir. Belge, tanıkla ilgili bilgi verilmesi ile başlamaktadır. Dört ve beşinci satırlarda belgenin düzenlendiği tarihler verilmiş, fakat belgenin hasarlı olması nedeniyle yalnızca On İki Hayvanlı Türk takvimine göre yıl adı ile Hicri takvime göre ay adı okunabilmektedir. Devamında anlaşılmaya tanıklık eden tanık, mesleği ile açıklanmış, sekiz ve on birinci satırlar arasında alıcının kim olduğu ifade edilmiş ve on üçüncü satırda ise arazi bedelinin alındığı belirtilmiştir. Son olarak, belgenin on dört ve on beşinci satırlarında ise arazinin konumu bildirilmiştir.

Önceki yayımlar: Tekin 1975: 164-165, Erdal 1984: 277-278.

Tablo 12. Türki 6 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
Y.65) (1. parça) bu ol haṭ(t) turur kim tanuḫ bolṭı- [Türki 6/1]	1. Bu belgedir ki tanık oldu-
Y.66) -lar tanuḫlar atı bu haṭ(t) içinte [Türki 6/2]	2. lar. Tanıkların adı bu yazının içinde
Y.67) [ya]ṭ [kılıl]ṭ[1] [Türki 6/3]	3. zikredildi
Y.68) (2. parça) bitidim ¹⁵⁰ taḫıḡu yılı [Türki 6/4]	4.yazdım Tavuk yılında
Y.69) rebi'ül ev(v)el ayınṭa [Türki 6/5]	5. Rebi'ülevvel ayında
Y.70) men meḫayil arslan [Türki 6/6]	6. Ben Mekayil Arslan
Y.71) sübaşı tanuḫ men [Türki 6/7]	7. sübaşı tanığım.
Y.72) (3. parça) ḥad(d)i ulug yol bütünlük üçün [Türki 6/8]	8. sınırı büyük yol, tamamlamak için

¹⁵⁰ bitidim: bu/odum (Erdal 1984: 277).

Y.73) bu ھاٲ(t) /// // m ///[Türki 6/9]	9. bu belge /// m ///
Y.74) işhak ٲalap-ka bir kesek yerimni [Türki 6/10]	10. İşhak ٲalap’a bir parça yerimi
Y.75) sat(t)ım [Türki 6/11]	11. sattım.
Y.76) yusuf tekneçi ٲıtı ¹⁵¹ muntını (?) bir ھاd(d)i [Türki 6/12]	12. Yusuf Tekneci’nin ٲitinin bir tarafındaki sınıra
Y.77) bahanı tükel bultım [Türki 6/13]	13. karşılığını tamamıyla buldum;
Y.78) //// yeri b[i]r ھا[a]d(d)i[Türki 6/14]	14. yeri, bir sınırı
Y.79) yeri, bir ھاd(d)i yusuf tekneçi yeri bir [Türki 6/15]	15. yeri; bir sınırı Yusuf Tekneci’nin yeri (toprağı), bir

4.1.2.5. Türki 7

Ele alınan Türki 7 adlı Yarkent belgesi, tanık adlarının listelendiğı ve tanıklık ettiklerini bildirdikleri ifadelerin yer aldığı liste türünde bir belgedir. Beş satırdan oluşan belge, Eski Uygur alfabesi ile yazılmıştır. Toplamda altı tanık adının geçtiğı metinde, tanıkların meslekleri ile açıklandığı görölmektedir. Belgede tarih kaydı, belgenin hazırlanma nedeni ya da tarafların kim olduğuna dair başka açıklamalar bulunmamaktadır.

Önceki yayımlar: Tekin 1975: 165, Erdal 1984: 280.

Tablo 13. Türki 7 Adlı Metnin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
Y.80) kençek tanuĸ men men işhak hasan ¹⁵² [Türki 7/1]	1. Kençek tanığım, Ben İşhak Hasan

¹⁵¹ Tekin sözcüğü, *kati* olarak okumuş ve “hududu” şeklinde çevirmiştir (Tekin 1975: 165). Erdal ise *ٲıtı* şeklinde okumuş ve “ٲiti” diye çevirmiştir (Erdal 1984: 277).

¹⁵² Sözcük, Erdal tarafından *Narsi* olarak okunmuş ve o şekilde çevrilmiştir (Erdal 1984: 280). Tekin ise sözcüğü *hasan* olarak okumuştur (Tekin 1975: 165).

Y.81) /// tanuḫ men men ‘ali muḥ(a)(m)mad ʕ(o)r ¹⁵³ [Türki 7/2]	2. tanığım, Ben Ali Muhammad Çor
Y.82) tanuḫ men men ‘osman kençek tanuḫ men[Türki 7/3]	3. tanığım, Ben Osman Kençek tanığım,
Y.83) men babek tuḏun ¹⁵⁴ tanuḫ men men [Türki 7/4]	4. Ben Babek su dağıtıcısı, tanığım,
Y.84) yusuf ḥal(l)aç tanuḫ men [Türki 7/5]	5. (ben) Yusuf kumaşçı, tanığım.

4.1.2.6. Arap Harfli Türkçe Belge

Arazi alım satımı üzerine düzenlenmiş ve Arap alfabesi ile Türkçe olarak yazılmış olan Yarkent belgesi, on üç satırdan oluşmaktadır. İlk satırında bismelenin yer verildiği metnin, yazım tarihi Hicri 515 yılı (Miladi 1121) olarak açıklanmış ve dolayısıyla 12. yüzyıldan günümüze kaldığı anlaşılmaktadır. Belge diğer alım satım üzerine hazırlanan Yarkent belgelerinde olduğu gibi tanıkların anlaşmaya tanıklık ettiklerinin belirtildiği ifade ile başlamaktadır. Devamında, araziye satan kişi ile arazinin konumu belirtilerek satıcının akıl sağlığının yerinde olduğu ve satış bedelini alındığı bildirilmiştir. Ardından, alıcının adı açıklanmış ve ödemeyi yaptığı bir kez daha vurgulanarak ileride bu anlaşmaya yapılacak olan herhangi bir itirazın kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Daha sonra, metinde belgenin hazırlanma tarihi açıklanmış ve son iki satırda ise anlaşmaya tanıklık eden tanıklar meslekleri veya baba adları gibi özellikleri ile belirtilmiştir.

Önceki yayımlar: Erdal 1984: 292.

Tablo 14. Arap Harfli Türkçe Belgenin Yazı Çevirisi ile Türkiye Türkçesine Aktarımı

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
----------------------	-------------------------

¹⁵³ Tekin bu kısmı *ala muḥammed çor* şeklinde okumuş ve çevirmiştir (Tekin 1975: 165). Erdal ise burayı *‘ali muḥmad-çı* olarak okumakta ve çevirmektedir (Erdal 1984: 280).

¹⁵⁴ *tuḏun* “kaynaktan köylüler arasında su dağıtımı yapan kişi, su beyi” (DLT, 2019: 490). *todun* olarak Tekin tarafından okunan sözcük, özel ad olarak çevrilmiştir (Tekin 1975: 165). Erdal ise sözcüğü *tuḏun* diye okumuş ve “su dağıtıcısı” olarak çevirmiştir (Erdal 1984: 280).

Y.85) Besmele	0. Besmele
Y.86) bu ol h(a)t(t) turur kim (a)nıñ t(a)nukları (a)tı (?) h(a)t(t) āhırı(n)d(a) yať kılıldı [Ar. Har./1]	1. Bu (bir) belgedir ki onun (belgenin) tanıklarının adı belgenin sonunda bahsedildi.
Y.87) men h(u)s(e)y(i)n h(a)caç ¹⁵⁵ nıñ (?) oğlı m(u)h(a)(m)m(a)d hac(i)b ¹⁵⁶ (?) ikrar kıldı(m) k(i) (?) sınımda [Ar. Har./2]	2. Ben Huseyin hocanın (?) oğlu Muhammad haznedar (?), kabul ediyorum ki Sınmas'ta
Y.88) bir kēsek iki yük ornı yēr satt(ı)m tōrt h(a)d(d)i birle miñ y(a)r(t)maķķa [Ar. Har./3]	3. bir parça, iki yük (kadar) yeri sattım. Dört sınıırıyla birlikte bin yartmağa.
Y.89) bu yērniñ ev(v)el h(a)d(d)i b(a)t(ı)ķ arıķ ¹⁵⁷ ēk(i)nē h(a)d(d)i m(e)s'ud t(o)ğrıl sūbaşı [Ar. Har./4]	4. Bu yerin ilk sınırı derin bir su kanalı, ikinci sınırı Mesud Togrıl sūbaşı(nın)
Y.90) yeri üçünē h(a)d(d)i ē(i)mket ķaşı ¹⁵⁸ tōrt(ü)nē h(a)d(d)i h(a)caçı (?) hac(i)b (?) yeri öz [Ar. Har./5]	5. yeri, üçüncü sınır Çimket(in) kıyısı, dördüncü sınır hoca (?) haznedarın (?) yeri. Kendi
Y.91) melik /// bu tōrt h(a)d(d)i içindeki yērni satt(ı)m b(a)hası t(ü)kel buldum yērni [Ar. Har./6]	6. aklımla /// bu dört sınır içindeki yeri sattım. Karşılığının (ödemenin) tamamını aldım. Yeri
Y.92) israfil çavlı sū başığa usparladım bu yēr birle k(i)mge ērse d(a)'va [Ar. Har./7]	7. İsrail Çavlı subasına teslim ettim. Bu yerle ilgili kimseyle bir dava (ya da)
Y.93) d(e)stan yok k(i)m d(a)'va kılsa d(a)'vası bať(ı)l turur tēp d(u)r(u)stluk [Ar. Har./8]	8. bir hile yoktur. Kim dava ederse davası geçersizdir,

¹⁵⁵ *hāce* “1. efendi. 2. hoca. 3. varlıklı, zengin” < Far. (Kantar 2012: 149). Sözcük, Erdal tarafından *h(a)ğ(ğ)aç* olarak okunmuş ve “hacı” şeklinde çevrilmiştir (Erdal 1984: 292).

¹⁵⁶ *hācib* “1. kapıcı, perdedar, hācib. 2. perde. 3. kaş” < Ar. (Kantar 2012: 149). Erdal sözcüğü, *hağ(i)b* olarak okumuş ve “haznedar” diye çevirmiştir (Erdal 1984: 292).

¹⁵⁷ *arık* “sulama kanalı”. (Clauson 1972: 214).

¹⁵⁸ *ķāš* “her şeyin ucu, kıyısı” (DLT, 2019: 227).

Y.94) üçün yıl bēş yüz on bēşte //// yılı r(e)bi‘(ü)’l aḥ(i)r ay(ı)nṭa bu [Ar. Har./9]	9. (bunun) için beş yüz on beş yılında //////// yılı Rebi‘ü’lahir ayında bu
Y.95) ḥ(a)t(t) ḥ(ü)c(ce)t bērdim [Ar. Har./10]	10. belgeyi, vesikayı verdim.
Y.96) men ‘(o)m(a)r men ‘(o)sman men sü başı bu b(a)y’ üze t(a)n(u)ḳ men men [Ar. Har./11]	11. ben Omar, ben Osman, ben Sübaşı bu satış üstüne tanığız. Ben
Y.97) ḡadir //// oḡlı t(a)n(u)ḳ men aḥmad //// t(a)n(u)ḳ men [Ar. Har./12]	12. Kadir //// oḡlu tanığım. Ahmad //////// tanığım.

4.2. Karşılaştırmada Kullanılan Dil Özellikleri

Eski Türkçe metinlerin sınıflandırılması ile ilgili geçmişten günümüze önemli çalışmalar yapılmıştır. Araştırmacılar tarafından yapılan bu çalışmalarda çeşitli ölçütlerin kullanıldığı görülmektedir. Burada seçili Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgeleri, taşıdıkları dilsel unsurlar bakımından değerlendirilmiştir. Özellikle her iki belge grubunda da dikkat çekici bazı noktalar aşağıda örneklerle sunulmuştur.

4.2.1. Yazıma İlişkin Özellikler

Yarkent Hukuk belgelerinin dil özellikleri üzerine en önemli değerlendirme M. Erdal (1984) tarafından yapılmıştır; Erdal’ın tespitleri arasındaki şart eki ve ilgi ekinin belgelerdeki farklı yazım özellikleri Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile karşılaştırılarak aşağıda işlenmiştir. Bunun yanı sıra, F. Ağca tarafından 2021’de yayımlanan *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*’nde bulunan ve yine her iki belge grubunda da gözlenebilen beş farklı ölçüte daha yer verilmiştir.

Sonuç olarak, Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent Hukuk belgelerindeki dil özellikleri aşağıdaki yedi alt başlıkta karşılaştırmalı olarak incelenmiştir: şart ekinin yazımı, ilgi ekinin yazımı, söz içinde ayrı yazım, /ş/ ünsüzünün yazımı, /n/ ünsüzünün yazımı, /d/ ve /t/ ünsüzlerinin yazımındaki düzensizlik, /s/ ve /z/ ünsüzlerinin yazımındaki düzensizlik.

4.2.1.1. Şart Ekinin Yazımı

Eski Türkçe şart eki -sAr, Eski Uygur yazılı Turfan sivil belgelerinde hem -sA hem de -sAr biçimlerinde görülmektedir. Diğer yandan, Yarkent belgelerinde -sAr biçimiyle karşılaşılmaz. Örnek Sözcükler:

Tablo 15: Şart ekinin yazımı

Eski Uygur yazılı sivil belgeler	ıdşa ⁵⁷
	bërşe ⁶⁶
	yatlasar ⁷⁵
Yarkent hukuk belgeleri	kılsa ^{Y.45}
	kanmasa ^{Y.45}
	k(i)mge érse ^{Y.92}
	kılsa ^{Y.92}

4.2.1.2. İlgi Ekinin Yazımı

İlgi ekinin yazımında özellikle Yarkent belgelerinde +nİŋ ile birlikte +nİg biçimiyle de karşılaşılabilir; ancak bu ek Eski Uygur yazılı Turfan sivil belgelerinde +nİŋ şeklindedir. Örnekler:

Tablo 16: İlgi ekinin yazımı

Eski Uygur yazılı sivil belgeler	bözniŋ ¹⁵
	kurçanıŋ ²¹
	ulagniŋ ⁵¹
	bodunlarınŋ ⁶⁹
Yarkent hukuk belgeleri	çalapniŋ ^{Y.20}
	yèrniŋ ^{Y. 46}
	begniŋ ^{Y. 47}

4.2.1.3. Söz İçinde Ayrı Yazım

Eski Uygur yazısının bir özelliği olarak harflerin veya eklerin ayrı yazıldığı bazı durumlar bulunmaktadır. Eski Uygur alfabesinde kendinden sonra birleşmeyen harf, “z” harfidir. Bunun yanı sıra, /a/ sesi ile biten iki heceli sözcüklerde de /a/ ünlüsünün ayrı yazıldığı görülür. Bunlara ek olarak, düzenli olmayıp belirli dönemlerde ayrı yazıldığı görülen diğer sesler ise “l” ve “y” harfleridir. /l/ ve /y/ seslerinin ayrı yazımının erken dönem metinlerinde meydana geldiği gözlemlenmektedir. Ayrıca, bu yazım, klasik ve geç dönem Eski Uygurca metinlerde tespit edilmemiştir (Ağca 2021: 85-87).

Karşılaştırma için seçilen Eski Uygur yazılı sivil belgelerden U 5296, U 5299, U 5303, U 5327, U 5330 ile Karahanlı döneminde Uygur harfleri ile yazılan Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 adlı Yarkent belgelerinde söz içinde /l/ ve /y/ seslerinin bulunduğu yerlerde ayrı yazım özelliği görülmemektedir. Böylece, bu özellik bakımından ele alınan belgelerin, /l/ ve /y/ seslerinin ayrı yazıldığı erken dönem Eski Uygurca metinleri arasında yer almadıkları anlaşılmaktadır.

4.2.1.4. /ş/ Ünsüzünün Yazımı

“S” ve “ş” harflerinin yazımı Eski Uygurca metinlerde bazen aynı işaretle, bazen ise farklı işaretlerle gösterilmiştir. Eski Uygurca erken ve klasik dönem metinlerde kimi zaman ayrı, kimi zaman da aynı işaretle gösterilen “ş” harfi, geç dönemde “s” harfinin altına konulan iki nokta ile gösterilmektedir. “S” harfinin altına konulan iki nokta ile /ş/ ünsüzünün gösterimi baskı yazı ya da kursiv yazılı metinlerde ortaya çıkmıştır (Ağca 2021: 90-92).

Burada /ş/ ünsüzünün yazımı bakımından ele alınan Eski Uygur yazılı U 5296, U 5299, U 5303, U 5327, U 5330 numaralı belgelerde “s” altına iki nokta konularak /ş/ ünsüzünün gösterimine rastlanılmamıştır. Diğer yandan, incelenen diğer bir grup olan Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 adlı Eski Uygur alfabesi ile yazılan Yarkent belgelerinde de bu yazım şekli yer almamaktadır. Fakat Uygur alfabesi ile yazılan Yarkent belgelerinde, Arap alfabesinin etkisi ile kimi harflerin altına bazı işaretler konulmuş ve bu da /ş/ için /s/ sesinin altına nokta konulup konulmadığını anlamakta metinleri zorlaştırmıştır. Yarkent belgeleri, Eski Uygur alfabesi ile Arap

alfabesi arasında geçiş dönemi metinleri olduğu için yazımda kimi zaman bu uygulamaların yapıldığı dikkat çekmektedir.

4.2.1.5. /n/ Ünsüzünün Yazımı

Eski Uygur alfabesi ile yazılan metinlerde /n/ sesi için kullanılan işaretin zaman zaman alfabedeki /a/, /e/ sesi için kullanılan harf ile karıştığı görülmektedir. Öte yandan, 13. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanan baskı yazı ya da fırça ile yazılan kursiv yazılı metinlerde ise /n/ sesi, üzerine tek nokta ya da sağa yatık bir çizgi koyularak gösterilmiştir. Fakat /n/ ünsüzünün tek nokta veya sağa yatık çizgi ile gösteriminin düzenli bir kullanım olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, baskı yazı ya da kursiv yazının kullanımının 13. yüzyılın ortalarından itibaren görülmesi, tek nokta ya da sağa yatık çizgi ile gösterilen /n/ ünsüzünün bulunduğu metinlerin geç dönem Eski Uygur alfabesi ile yazılan metinler olduğunu göstermektedir (Ağca 2021: 94-96).

İncelenen U 5296, U 5299, U 5303, U 5327, U 5330 arşiv numaralı Eski Uygur yazılı sivil belgeler içinde U 5327 numaralı metinde kimi /n/ seslerinin yazımında, bu sesin üstüne nokta koyularak yazıldığı görülmektedir. Diğer yandan, U 5327 numaralı metindeki tüm /n/ sesleri bu şekilde belirtilmemiştir. Söz konusu metindeki /n/ ünsüzlerinin kimisi tek nokta ile kimisi ise doğrudan, noktasız yazılmıştır. U 5327 arşiv numaralı Eski Uygur yazılı sivil belgelerde üstünde tek nokta ile gösterilen /n/ ünsüzünün bulunduğu sözcükler ise şunlardır:

Tablo 17. Üstünde Nokta Olan /n/ Sesinin Bulunduğu Sözcükler

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Görünümü</i>
kupçır-ñı [U 5327/ 1]	kupçır (vergisini)	
sersün [U 5327/ 2]	kabullensin[ler]	
çugñı [U 5327/ 4]	Çug'ı	
ulag-ñıñ [U 5327/ 8]	ulağın	

Üzerinde tek nokta ile /n/ ünsüzünün belirtildiği sözcüklerde eklere ait olan /n/ seslerinin üstüne nokta konularak belirtildiği görülmektedir. Nokta ile yazılan “n” harflerinin ikisi belirtme durum ekinde, biri ilgi durumu ekinde ve biri ise emir ekinde yer almaktadır. Buna göre, U 5327 arşiv numaralı Eski Uygur yazılı sivil belge, /n/ ünsüzünün yazımı dilsel ölçütüne göre 13.-14. yüzyıllardan kalma bir metin olduğu anlaşılabilmektedir. Öte yandan, Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 adlı Eski Uygur alfabesi ile yazılan Yarkent belgelerinde ise /n/ sesinin yazımında bu kullanım görülmemektedir.

4.2.1.6. /d/ ve /t/ Ünsüzlerinin Yazımındaki Düzensizlik

Eski Uygurca metinlerde /d/ ve /t/ ünsüzlerinin yazımında zaman zaman düzensizlik olduğu görülmektedir. /d/ ve /t/ ünsüzlerinin birbiri yerine yazımından kaynaklanan bu düzensizliğin nedeni ise açık değildir. Klasik öncesi ya da diğer deyişle erken dönem metinlerde çok sık görülmeyen bu düzensizliğe, geç dönem Eski Uygur yazılı belgelerde yaygın bir şekilde rastlanılmaktadır. Genel olarak araştırmacılar, düzensizliğin Moğol dönemine rastlayan 13. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazandığı görüşündedir. Bunun yanı sıra /d/ ve /t/ ünsüzlerinin birbiri yerine yazımı 13. yüzyıl öncesi kimi metinlerde de görülmektedir, fakat bu dönemlerde var olan bu düzensizliğin seyrek olarak meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle diğer dilsel ölçütleri de taşıması koşuluyla /d/ ve /t/ düzensizliğini barındıran Eski Uygur alfabesi ile yazılan metinlerin 13. yüzyıldan sonraki döneme ait olduğu, dolayısıyla da geç dönemden kaldığı düşünülebilir (Ağca 2021: 98-106).

Çalışmamızda yer verdiğimiz Eski Uygur yazılı sivil belgeler içinde U 5303, U 5327, U 5330 arşiv numaralı metinlerde /d/ ve /t/ seslerinin yazımında düzensizlik olduğu görülmektedir. Bu belgelerde söz içinde kimi zaman /d/ yerine /t/, kimi zaman da /t/ yerine /d/ ünsüzü tercih edilmiştir. İlaveten, aynı metinlerde d/ ve /t/ yazımının doğru yazıldığı sözcükler de bulunmaktadır. /D/ ve /t/ düzensizliğini barındıran sözcükler şunlardır:

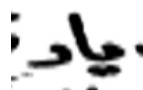
Tablo 18. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerde /d/ ve /t/ Düzensizliğinin Olduğu Sözcükler

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Görünümü</i>
----------------------	-------------------------	-----------------

tutız-un [U 5303/ 6]	kabul etsin	
yètmemiş [U 5327/ 6]	yetmemiş	
atı [U 5330/ 2]	Atı Yaña	
kağaş-ların [U 5330/ 4]	yakınları	

Diğer yandan, Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 adlı Yarkent belgelerindeki /d/ ve /t/ ünsüzlerinin yazımındaki düzensizlik örnekleri için aşağıdaki sözcükleri gösterebiliriz.

Tablo 19. Yarkent Belgelerinde /d/ ve /t/ Düzensizliği

yať Y.30	anma, yad	
yať Y.86	anma, yad	

4.2.1.7. /s/ ve /z/ Ünsüzlerinin Yazımındaki Düzensizlik

Eski Uygurcada /s/ ve /z/ ünsüzlerinin yazımı, her zaman aynı şekilde ilerlememiş ve zamanla bu seslerin yazımında birtakım farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Her iki ses için de Eski Uygur alfabesinde iki işaret bulunmaktadır. Fakat zaman içinde bir düzensizliğin oluştuğu ve bu seslerin birbiri yerine yazıldığı görülmektedir. Bu değişim daha ziyade geç dönem Eski Uygurca metinlerde görülmektedir. Öte yandan, erken ve klasik dönem metinlerde ise /s/ ve /z/ sesleri için farklı işaretlerin kullanıldığı, dolayısıyla da bu seslerin yazımlarında bir düzensizliğin olmadığı anlaşılmaktadır. (Ağca 2021: 107-110).

İncelenen Eski Uygur yazılı sivil belgelerden U 5296, U 5299, U 5327 numaraları metinlerde /s/ ve /z/ ünsüzlerinin yazımında düzensizlik olduğu gözlemlenmiştir. Bu metinlerde kimi zaman /s/ sesi yerine /z/, kimi zaman /z/ sesi yerine /s/ ünsüzü

yazılmıştır. Söz içi ve söz sonu sözcüklerde görülen bu düzensizliğin yanı sıra, incelenen belgelerde /s/ ve /z/ yazımıyla ilgili doğru kullanımın olduğu da görülmektedir. Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 adlı Yarkent belgelerinde ise /s/ ve /z/ ünsüzlerinin yazımında bir karışıklık söz konusu değildir. Buna göre, /s/ ve /z/ ünsüzlerinin yazımındaki düzensizlik ölçütüne göre Yarkent belgeleri, erken dönem yazım özellikleri göstermektedir. Diğer yandan, bu dilsel ölçüte göre Eski Uygur yazılı sivil belgeleri ise 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyıl metinlerinde yaygınlaşan geç dönem dilsel özelliklere sahiptir. U 5296, U 5299, U 5327 arşiv numaralı Eski Uygur yazılı sivil belgelerde tespit edilen /s/ ve /z/ ünsüzlerinin yazımındaki düzensizliğin gözlemlendiği sözcükler şunlardır:

Tablo 20. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerde /s/ ve /z/ Yazımında Düzensizliğin Görüldüğü Sözcükler

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Görünümü</i>
kezigde [U 5296/ 6]	sırasıyla	
yüz on [U 5299/ 23]	yüz on	
ıdşa [U 5327/ 14]	gönderse	

4.3. Belgelerde Geçen Alıntı Sözcükler

Çalışmamızda yer verdiğimiz U 5296, U 5299, U 5303, U 5327, U 5330 arşiv numaralı Eski Uygur yazılı Turfan sivil belgeleri ile Eski Uygur yazısı ile yazılan Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 ve Arap harfli Türkçe Yarkent belgelerinde, farklı dillerden bazı alıntı sözcüklerin yer aldığı görülmektedir. Belgelerde geçen alıntı sözcüklerin ele alındığı bu bölümde, öncelikle Eski Uygur yazılı sivil belgelerdeki alıntı sözcükler, ardından Yarkent belgelerinde geçen alıntılar gösterilmiştir.

İncelenen Eski Uygur yazılı Turfan sivil belgeleri içinde U 5299, U 5303, U 5327 ve U 5330 arşiv numaralı metinlerde, alıntı sözcüklerin yer aldığı gözlemlenmektedir.

Söz konusu belgelerde yer alan bu alıntı sözcüklerin Çin, Sanskrit, Moğol, Orta Fars ve Soğd dillerinden alıntılandığı tespit edilmiştir.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde tespit edilen bu sözcüklerin ölçü, meslek, ay, vergi, ibadethane adları gibi çeşitli içeriklerden oluştuğu, dolayısıyla ele alınan belgelerde ay adlarından vergi adlarına, meslek adlarından ölçü adlarına kadar farklı türlerdeki sözcük adlarının diğer dillerden alıntılandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 21. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerde Görülen Alıntı Sözcükler

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Görünümü</i>
şık ¹⁵⁹ [U 5299/ 9]	şık	
t(a)ruğa ¹⁶⁰ [U 5299/ 14]	Daruga'ya	
çahş(a)p(a)t ay [U 5303/ 1]	Çahşapat ayı	
kupçır-ñı ¹⁶¹ [U 5327/ 1]	kupçır (vergisini)	
tüşümeñ ¹⁶² [U 5327/ 2]	memur	
aram ¹⁶³ [U 5330/ 1]	Aram ay(ı)	
nişan ¹⁶⁴ [U 5330/ 3]	nişan	
kalan ¹⁶⁵ [U 5330/ 6]	kalan (vergisi)	
sañjik ¹⁶⁶ [U 5330/ 9]	manastır	

¹⁵⁹ şık “bir ölçü birimi” < Çin. *shi* (Wilkens, 2021: 649).

¹⁶⁰ taruga “vali” < Mo. *daruxa* (Wilkens, 2021: 680).

¹⁶¹ kupçır ‘bir vergi çeşidi’ < Mo. *qubçiri* (Wilkens, 2021: 424).

¹⁶² түшүмеñ ‘memur’ < Mo. *tüşümel* (Wilkens, 2021: 777).

¹⁶³ 1. ram “birinci ayın adı”; 2. ram < Skt. “ritüel hecesi”; 3. ram < Soğd. “kişi adının bir bölümü” (Wilkens, 2021: 567-568).

¹⁶⁴ nişan “iz, alamet, el işareti, nişan” < Or. Far. *nişân* (Wilkens, 2021: 492).

¹⁶⁵ kalan “bir vergi” < Mo. *kalan* (Clark 1975: 149).

¹⁶⁶ sañjik “tarikata ait, cemaat malı” < Soğd. *snk'yk* < Skt. *sāṅghika* (Wilkens, 2021: 584).

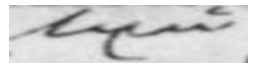
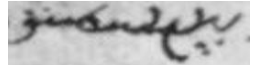
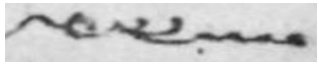
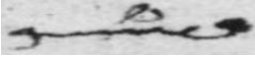
bitidim ¹⁶⁷ [U 5330/ 21]	yazdım	
-------------------------------------	--------	---

Diğer yandan, Karahanlılardan kalan Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 Eski Uygur yazılı ve Arap harfli Türkçe Yarkent belgelerinde görülen alıntı sözcüklerin ağırlıklı olarak Arapça ve Farsçadan alıntılandığı görülmektedir. Yarkent belgelerinde görülen bu alıntı sözcüklerin çeşitli içeriklerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Buna göre, bu dillerden alıntılanan sözcüklerin meslek adlarından soyut anlamlı sözcüklere, ay adlarından hukuki terimlere çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.

Bunların yanı sıra, Yarkent belgelerinde görülen Arapça alıntılar içinde yaygın olarak kişi adlarının olduğu da tespit edilmiştir. Bu durum muhtemelen bölgede İslamiyet'in yayılmasının ardından meydana gelen kültürel etkileşimin bir sonucudur.

Ek olarak, Yarkent belgelerinde yer alan alıntı sözcüklerin tamamının isim türünden sözcükler olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre, Yarkent belgelerinde tespit edilen alıntı sözcükler şunlardır:

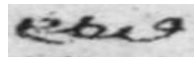
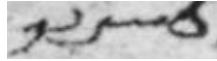
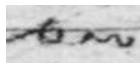
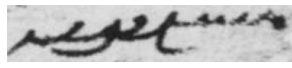
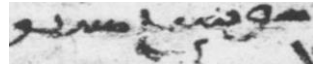
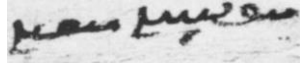
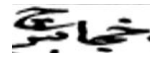
Tablo 22. Yarkent Belgelerinde Yer Alan Alıntı Sözcükler

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Görünümü</i>
hal(l)aç [Türki 1/ 5]	kumaş	
silih̄dar ¹⁶⁸ [Türki 1/5]	silahtar	
ahırnta ¹⁶⁹ [Türki 3/ 2]	sonunda	
bahası [Türki 3/ 7]	değeri	

¹⁶⁷ *biti*- “yazmak” < Çin. *pi* (Clauson 1972: 299).

¹⁶⁸ *silâhdâr* “silah koruma görevlisi” < Ar. *silâh* + Far. *dâr* (Kantar 2012: 464).

¹⁶⁹ *ahir* “son, sonunda” < Ar. *âhir* (Kantar 2012: 12).

mil ¹⁷⁰ [Türki 3/ 8]	mülk (?)	
baıl [Türki 3/ 10]	geçersiz	
da‘va ¹⁷¹ [Türki 3/ 10]	dava	
h(a)ı(t) [Türki 3/ 11]	belge	
receb ¹⁷² ayın [Türki 3/ 12]	Recep ayında	
aklımız ¹⁷³ [Türki 4+5 /8]	aklımız	
ikrar ¹⁷⁴ [Türki 4+5 /8]	açıkça	
destan [Türki 4+5 /17]	tuzak	
rebi‘ül ahir ¹⁷⁵ [Türki 4+5 /24]	Rebi‘ülahir	
yahudi ¹⁷⁶ [Türki 4+5 /29]	Yahudi	
rebi‘ül ev(v)el ¹⁷⁷ [Türki 6/5]	Rebi‘ülevvel	
hac(i)b [Ar. Har./2]	haznedar (?)	
h(a)caç [Ar. Har. /2]	hoca (?)	

¹⁷⁰ mil¹⁷⁰ (?) “mal varlığı, mülk” < Ar. *mülk* (Kanar 2012: 373).

¹⁷¹ da‘va “1. dava, 2. mesele, 3. iddia” < Ar. *da‘vâ* (Kanar 2012: 86).

¹⁷² receb “1. görkemli, 2. yedinci ay, 3. erkek adı” < Ar. *receb* (Kanar 2012: 426).

¹⁷³ akıl “akıl” < Ar. *akl* (Kanar 2012: 15).

¹⁷⁴ ikrar “1. bildirme, 2. saklamadan söyleme, 3. kabullenme” < Ar. *ikrâr* (Kanar 2012: 220).

¹⁷⁵ rebi‘ül ahir “1. sonbahar, 2. dördüncü ay”. < Ar. *rebî‘ülâhîr* (Kanar 2012: 426).

¹⁷⁶ yahudi (?) “yahudi” < Ar. *yehûdî* (Kanar 2012: 575).

¹⁷⁷ rebi‘ül ev(v)el “1. ilkbahar, 2. üçüncü ay”. < Ar. *rebî‘ülevvel* (Kanar 2012: 426).

4.4. Belgelerde Geçen Tarih Kayıtları

Hem Eski Uygur yazılı Turfan sivil belgelerinde hem de Yarkent belgelerinde yapılan anlaşmaların, sözleşmelerin ya da çeşitli ödemelerin yapıldığı tarih kayıtlarının, istisnai durumlar dışında genel olarak metinlerde belirtildiği görülmektedir. Böylece, hukuki belgeler olarak metinlerin yazımında titiz bir işleyişin yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Belgelerde geçen tarih kayıtları bakımından incelenen Eski Uygur yazılı sivil belgeleri içinde U 5296, U 5299, U 5303, U 5330 arşiv numaralı belgelerde de tarih kayıtları mevcuttur. Eski Uygur yazılı sivil belgeleri, On İki Hayvanlı Türk takvimine göre tarihlendirilmiştir. Buna uygun olarak öncelikle yıl adı, ardından ay ve daha sonra ise metnin yazıldığı gün belirtilmiştir. On İki Hayvanlı Türk takviminde ay adları içinde yalnızca birinci ve on ikinci ayın adları bulunmaktadır, diğer ay adları ise sayı adlarına sıra sayı eklerinin eklenmesi ile oluşturulmuştur.

U 5296, U 5299, U 5303, U 5330 arşiv numaralı Eski Uygur yazılı sivil belgeleri içinde U 5299 numaralı metin dışında, metinlerin tarihlendirilirken tarih kaydının tam olarak yapıldığı ve buna göre yıl, ay ve günlerin açıkça ifade edildiği görülmektedir. U 5299 numaralı belgede ise yalnızca yıl ve ay adları belirtilmiş, metnin yazıldığı gün ise bildirilmemiştir.

Ele alınan Eski Uygur yazılı sivil belgelerde, tarih kayıtlarının metinlerin ilk satırında olduğu gözlemlenmektedir. Böylece, istisnai durumlar dışında, Eski Uygur yazılı sivil belgelerde anlaşmaların ya da belgenin yazıldığı tarihlerin, metinlerde belirtilen ilk unsur olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Uygur yazılı sivil belgeleri içinde tarih kayıtlarının bulunduğu U 5296, U 5303, U 5330 arşiv numaralı belgelerde +kA yönelme durumu eki, bulunma durumu yerine kullanılmış ve anlaşmanın günü ifade edilirken yönelme durumu eki ile belirtildiği gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, bu belgelerde yer alan tarih kayıtları aşağıdaki gibidir:

Tablo 23. Eski Uygur Yazılı Sivil Belgelerde Görülen Tarih Kayıtları

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
ıt yıl sekizinç ay [b]ir y(è)g(i)rmike [U 5296/ 1-2]	Köpek yılı, sekizinci ay[ın] on birinde
ıt yıl onunç ay-nıñ-tın [U 5299/ 1-2]	Köpek yılı, onuncu ayından
küskü yıl çahş(a)p(a)t ay altı yañı-ka [U 5303/ 1-2]	Fare yılı, Çahşapat ayı altı[ncı] gününde
takıgu yıl aram ay altı otuz-ka [U 5330/ 1]	Tavuk yılı, Aram ay[ı] yirmi altısında

Ele alınan Eski Uygur yazılı Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 ile Arap harfli Türkçe Yarkent belgelerinde ise Türki 3, Türki 4+5, Türki 6 ile Arap harfli Türkçe metinlerde de anlaşmaların yapıldığı tarih kayıtları bulunmaktadır.

Yarkent belgelerinde tarih kaydı için On iki Hayvanlı Türk takvimi ile Hicri takvimin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Türki 4+5 adlı Yarkent belgesinde, anlaşmanın yılı belirtilirken On İki Hayvanlı Türk takvimine göre yıl adının kullanıldığı, öte yandan da Hicri takvime göre içinde bulunan yılın rakamlarla açıklandığı gözlemlenmektedir.

Yarkent belgelerinde kullanılan tarih kayıtlarında görülen dikkat çekici bir özellik de Arapçadan ay adlarının alıntılanmasıdır. Söz konusu metinlerde üçüncü ay için *Rebi'ülevvel*, dördüncü ay için *Rebi'ülahir* ve yedinci ay için ise *Recep* olmak üzere Arapçadan alıntılanan ay adlarının kullandıkları görülmektedir. İncelenen Yarkent belgelerinde tarihlendirme yapılırken tarihin tüm unsurlarının kullanılmadığı genel olarak yıl adı ile ay adının belirtilerek anlaşmaların yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra, bu belgelerdeki kayıtların metinlerin ortalarına yazıldığı ve anlaşma metni sonlanmadan birkaç satır önce, yapılan anlaşma tarihinin belirtildiği görülmektedir. Karahanlı döneminden kalan Türki 3, Türki 4+5, Türki 6 ile Arap harfli Türkçe Yarkent belgelerinde görülen tarih kayıtları şu şekildedir:

Tablo 24. Yarkent Belgelerinde Görülen Tarih Kayıtları

<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
yıl dört yüz seksön üç-te bu haṭ(t) bitildi, kutlug receb ayın [Türki 3/11-12]	yıl, dört yüz seksen üçte bu belge yazıldı, kutsal Recep ayında
yıl dört yüz yetmiş üç-te sıçgan yılı rebi‘ül ahir ayınṭa [Türki 4+5/23-24]	Dört yüz yetmiş üçte Sıçan yılı, Rebi‘ülahir ayında
takıgu yılı rebi‘ü l ev(v)el ayınṭa [Türki 6/4-5]	tavuk yılında Rebi‘ülevvel ayında
yıl beş yüz on beş-te ///// yılı r(e)bi‘(ü)’l aḥ(i)r ay(ı)nṭa [Ar. Har. /9]	beş yüz on beş yılında ///// yılı Rebi‘ü’lahir ayında

Buna göre, Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde genel olarak tarih kaydının yıl adı, ay ve gün şeklinde tam olarak belirtildiği, bunun yanı sıra Yarkent belgelerinde ise yıl ve ay adının verilip metnin yazıldığı günün belirtilmediği görülmektedir. İncelenen Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde birinci ve on ikinci ay dışında Türkçe sayılara sıra sayı ekleri eklenerek aylar açıklanmış, diğer yandan Karahanlı döneminden kalma Yarkent belgelerinde ay adları olarak Arapçadan alıntılanan ay adlarının kullanıldığı tespit edilmiştir.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde tarih kayıtları doğrudan verilirken Yarkent belgelerinde yedinci ay için kullanılan Recep ayının *kutlug receb ayın* “kutsal Recep ayında” şeklinde nitelendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla, Yarkent belgelerinde geçen kimi ay adlarının inanç sisteminin etkisi ile Karahanlı toplumu için özel olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerde tarih kaydı, On İki Hayvanlı Türk takvimi ile ifade edilmiş, Yarkent metinlerinde ise hem On İki Hayvanlı Türk takvimi hem de Hicri takvim kullanılmış ve sözleşmelerin tarihlendirmesinde her iki takvim de dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda, Yarkent belgelerinin yazıldığı toplumun takvim bakımından iki kültürlü olduğu anlaşılmaktadır.

Ele alınan Eski Uygur yazılı sivil belgeleri, sözleşmenin yapıldığı tarih kaydı ile başlarken Yarkent belgeleri tanıklarla ilgili açıklamalarla başlamaktadır. Yarkent

belgelerinde Eski Uygur yazılı sivil belgelerinin aksine tarih kaydı anlaşmanın sonunda, şahitlerin adının açıklandığı kısımdan bir önceki bölümde verilmektedir.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerde, tarih kaydı verilirken yönelme durumu ekinin bulunma durumu işleviyle de kullanıldığı görülmektedir: *küskü yıl çahş(a)p(a)t ay altı yañı-ka* “Fare yılı, Çahşapat ayı altı(ncı) gününde” [U 5303/ 1-2] vb., Öte yandan, Yarkent belgelerinde bulunma anlamının doğrudan bulunma hâl eki ile ifade edildiği tespit edilmiştir:

yıl tört yüz yetmiş üç-te sıçgan yılı rebi‘ül aħir ayınŋa “Dört yüz yetmiş üçte Sıçan yılı, Rebi‘ülahir ayında” [Türki 4+5/23-24],

takıgu yılı rebi‘ül ev(v)el ayınŋa “tavuk yılında Rebi‘ülevvel ayında” [Türki 6/4-5].

4.5. Belgelerde Geçen Kişi Adları

Çalışmada ele alınan U 5296, U 5299, U 5303, U 5327, U 5330 arşiv numaralı Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 ve Arap harfli Türkçe Yarkent belgelerinde, kişi adlarının sıkça kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu metinlerde geçen kişi adlarının, kimi zaman anlaşmayı yapan taraflardan biri olarak karşımıza çıktığı, kimi zaman ise sözleşmelere tanıklık yapan kişiler olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra, belgelerde geçen kişi adlarından bazılarının da anlaşmayı yapan kişilerin yakınları olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerden seçilen U 5296, U 5299, U 5303, U 5327, U 5330 arşiv numaralı metinlerde, yaklaşık otuz kişi adının yer aldığı görülmektedir. Metinlerde geçen kişi adlarından on sekizi tek sözcükten, on ikisi ise iki sözcükten oluşmaktadır.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerinde geçen kişi adlarının, genel olarak Eski Türkçe diğer metinlerde kullanılan kişi adlarına benzer olduğu söylenebilir. İncelenen belgelerde görülen kişi adları şöyledir:

Tablo 25: Eski Uygur yazılı belgelerinde geçen kişi adları

1.	Nom Kulı [U 5296/ 8];
----	-----------------------

2.	Çibin [U 5296/ 8];
3.	Bay Temür [U 5296/ 9];
4.	Buyan Kaya [U 5296/ 10];
5.	Menlig Kurça [U 5299/ 10];
6.	Köldürtey [U 5299/ 12];
7.	Ël Buka [U 5303/ 2];
8.	Altın Sarıg [U 5303/ 4];
9.	Çikin Toktemür [U 5327/ 9];
10.	İkiçi Toyın [U 5330/ 1];
11.	Tugma [U 5330/ 1];
12.	Atı Yaņa [U 5330/ 2];
13.	Kimko'du [U 5330/ 2];
14.	İntu [U 5330/ 2];
15.	Taişidu [U 5330/ 2];
16.	Şamiç [U 5330/ 2];
17.	Iñal Mingiçi [U 5330/ 2-3];
18.	Esen Kara [U 5330/ 3];
19.	Sampok [U 5330/ 3];
20.	Altmış Kaya [U 5330/ 3];
21.	Çakır [U 5330/ 3];

22.	Umıçı [U 5330/ 3];
23.	Sısıdu [U 5330/ 3];
24.	Korla [U 5330/ 4];
25.	Basana [U 5330/ 4];
26.	Kııdam [U 5330/ 4];
27.	Torçe [U 5330/ 4];
28.	Yipek [U 5330/ 4];
29.	Tègin [U 5330/ 21].

Karahanlı döneminden kalma Eski Uygur yazılı Türki 1, Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Türki 7 adlı metinler ile Arap harfli Türkçe metinden oluşan Yarkent belgelerinde ise yaklaşık 51 kişi adı geçmektedir. Ayrıca, metinlerde geçen bu kişi adlarının yanı sıra, kişi adları tanıtılırken baba adı ya da ağabey adı da verilmiştir. Dolayısıyla, metinlerde doğrudan adı geçen elli bir kişinin yanı sıra, on beş yerde baba adı, dört yerde ise ağabey adı olarak ayrıca kişi adları da bulunur.

Yarkent belgelerinde geçen kişiler baba adları, ağabey adları ya da meslek adları ile kaydedilmişlerdir. Metinlerde geçen bazı meslek adları şöyledir: *yusuf otag başı* “Yusuf, otağ başı” [Türki 1/11], *babek tuğun* “Babek su dağıtıcısı” [Türki 7/4], *yusuf ħal(l)aç* “Yusuf kumaşçı” [Türki 1/5]. Ayrıca, Yarkent belgelerinde kimi kişilerin kişisel özellikleri ile tanıtıldığı da görülmektedir: *sarıg muĥ(a)mmad çalap* “Sarı Muhammad Çalap” [Türki 1/8], *uzun ħasan çalap* “Uzun Hasan Çalap” [Türki 4+5/26] gibi.

Karahanlılar döneminden kalan bu belgelerde çokça Arapça ya da Farsça kökenli kişi adlarının alıntılandığı dikkat çekmektedir.

Yarkent belgelerinde Arapça ve bu dil üzerinden alıntılanan kişi adlarının yanı sıra, Eski Türkçeden kalma kişi adlarının da kullanıldığı tespit edilmiştir. Genel olarak, belgelerdeki kişi adları İslam kültürünün önemli bir yansıması olarak görülebilir. Yarkent belgelerinde görülen kişi adları şunlardır:

Tablo 26: Yarkent hukuk belgelerinde geçen kişi adları

1.	Sul(i)man otağ başı [Türki 1/1];
2.	Otağ başı oğlu Osman [Türki 1/1];
3.	Nuri oğlu Osman [Türki 1/2];
4.	İsmail oğlu Hasan Çalap yazıcı [Türki 1/3];
5.	İshak yazıcı oğlu Ali [Türki 1/3];
6.	Bubakir Silahtar [Türki 1/5];
7.	Yusuf kumaşçı [Türki 1/5];
8.	Hasan damgacı [Türki 1/6];
9.	Keçmiş Teksin [Türki 1/7];
10.	Sarı Muhammad Çalap [Türki 1/8];
11.	Kürleg Muhammad'ın kardeşi Bubakir [Türki 1/9];
12.	Yusuf otağ başı [Türki 1/11];
13.	Babana'il otağ başı [Türki 1/12];
14.	Sali (?) Bek Tüzün sübaşının oğlu, Ali sübaşının kardeşi Osman [Türki 3/2-3];
15.	Hüseyin oğlu İshak Çalap [Türki 3/5-6];
16.	Yusuf İnal [Türki 3/9];
17.	Adıg [Türki 3/13];
18.	Davud [Türki 3/14];

19.	Tekneci Yusuf [Türki 3/14];
20.	Tekneci oğlu Yakub [Türki 3/15];
21.	Ali Tezik [Türki 3/15];
22.	Bek Tüzün'nün sübaşı oğlu hürmetli Ali sübaşı [Türki 4//3-4];
23.	Bektüzün sübaşının oğlu Ahmad [Türki 4/5];
24.	Arslan [Türki 4/6];
25.	Arslan İshak Çalap [Türki 4/10];
26.	Buğra Beg [Türki 5/1];
27.	Bekeç (?) Tudun [Türki 5/3];
28.	Buğra Üge [Türki 5/4];
29.	Uzun Hasan Çalap [Türki 5/8];
30.	Ali Muhammad Çor oğlu Musa [Türki 5/9];
31.	Yusuf [Türki 4+5/27];
32.	Tekneci (?) oğlu Yakub [Türki 5/9-10];
33.	Élig Murad'ın (?) oğlu Hasan [Türki 5/10-11];
34.	Yahudi (?) Yalu oğlu Ali [Türki 5/11-12];
35.	Kumaşçı Seli Çalap'nın kardeşi Ali [Türki 5/12];
36.	Seli Çalap'nın kardeşi Muhammad [Türki 5/13];
37.	Ahmad ... Ali Tezik [Türki 5/14];
38.	Mikayıl Arslan sübaşı [Türki 6/6-7];

39.	İshak Çalap [Türki 6/10];
40.	Yusuf tekneci [Türki 6/12];
41.	Kençek [Türki 7/1];
42.	İshak Hasan [Türki 7/1];
43.	Ali Muhammad Çor [Türki 7/2];
44.	Osman Kençek [Türki 7/3];
45.	Babek Saka [Türki 7/4];
46.	Yusuf kumaşçı [Türki 7/5];
47.	Huseyin hocanın (?) oğlu Muhammad haznedar [Ar. Har. /2];
48.	Mes‘ud Togrıl’ın sübaş1 [Ar. Har. /4];
49.	İsrafil Çavlı subaş1 [Ar. Har. /7];
50.	Omar [Ar. Har. /11];
51.	Osman [Ar. Har. /11];
52.	Kadir ... oğlu Ahmad [Ar. Har. /12].

Böylece, Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgelerinde geçen kişi adları arasından en belirgin farklılığın, Eski Uygur yazılı sivil belgelerde görülen kişi adlarının Eski Türkçe döneminde yaygın karşılaşılan adlara benzer olması; diğer yandan, Yarkent belgelerinde ise Arapça ve Sami kökenli dillerden alıntı adların yoğun olarak kullanılmasıdır.

Eski Uygur yazılı sivil belgelerde kişi adları doğrudan geçmekte ve kişiler belirtilirken aileden baba adı ya da kardeş adları verilmemektedir. Öte yandan, Yarkent belgelerinde geçen kişilerin, genel olarak baba adları ya da kardeş adları ile belirtildikleri anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra, Yarkent belgelerinde geçen kişiler, aile yakınlarının yanı sıra meslekleri ile de anılmışlardır. Kimi zaman bu belgelerde, kişiler belirtilirken hem baba adları hem de babalarının meslekleri ifade edilmiştir. Eski Uygur yazılı sivil belgelerde ise yer verilen kişilerin meslekleri ile aile meslekleri belirtilmeyerek doğrudan isimler kaydedilmiştir.

Son olarak, Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgelerinde geçen kişi adları arasında görülen bir diğer fark ise Yarkent belgelerinde geçen kişilerin kimi zaman fiziki özelliklerinin de belirtilmesidir. Diğer yandan, Eski Uygur yazılı sivil belgelerde kişilerin fiziksel özellikleri ile ilgili bir ifadenin yer almadığı gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgelerinin karşılaştırıldığı bu çalışma, Eski Türkçe en eski hukuk belgelerinin şekil, içerik ve üslup yönünden karşılaştırmasını içermektedir. Bu doğrultuda, çalışmamızda öncelikle Eski Uygurların tarihi ile Eski Uygur yazılı sivil belgeleri ele alınarak tanıtılmış, ardından Yarkent belgelerinin ait olduğu saha olan Karahanlılar ve Yarkent belgelerine dair bilgiler verilmiştir. Daha sonra “Eski Uygur Yazılı Sivil Belgeler İle Yarkent Belgelerinin Karşılaştırılması” adlı bölümde, belgelerin karşılaştırılması yapılmıştır. Öncelikle karşılaştırma için seçilen Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgelerine yer verilmiş, ardından da belgeler çeşitli ölçütler bakımından ele alınmıştır. Buna göre, belgeler karşılaştırılırken öncelikle, metin tasarımı üzerinde durulmuş, önceki araştırmacıların yayımlarından format üzerine yapılan genel değerlendirmelere yer verilmiştir. Daha sonra, metinler, yazıma ilişkin özellikler, belgelerde geçen alıntı sözcükler, tarih kayıtları ve kişi adlarına göre de incelenmiştir. İncelenen bu unsurlarla ilgili elde edilen veriler ise aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Tablo 27. Belgelerde Görülen Yazıma İlişkin Özellikler

Yazım Özellikleri	Eski Uygur Yazılı Sivil Belgeler Seçkisi	Yarkent Sivil Belgeleri
Şart Ekinin -sAr biçiminde yazımı	Var (Ayrıca, -sA eki de bulunmaktadır)	Yok (Yalnızca -sA)
İlgi ekinin +nİn biçiminde yazımı	Var	Var (Ayrıca +nİg biçimi de bulunur)
Söz İçinde Ayrı Yazım	Yok	Yok
/ş/ Ünsüzünün Yazımı	Yok	Yok

/n/ Ünsüzünün Yazımı	Var (sersün [U 5327/ 2]; kupçır-ñı [U 5327/ 1] vb.)	Yok
/d/ ve /t/ Ünsüzlerinin Yazımındaki Düzensizlik	Var	Var
/s/ ve /z/ Ünsüzlerinin Yazımındaki Düzensizlik	Var (yüz [U 5299/ 23]; ıdşa [U 5327/ 14] vb.)	Yok

Bununla birlikte, Eski Uygur yazılı sivil belgelerinden yalnızca vergi belgeleri burada işlenebildiği için metinlerin tamamında benzer bir dil çalışması yapılmadan genel bir değerlendirme yapmak da olanaklı değildir. Bu nedenle, bu çalışmada kronolojik değerlendirmeler metinlerin yazıldıkları dönem ile üzerinde kaydedilen tarih bilgisi öncelikle göz önünde bulundurulmuştur.

Belgelerde yer alan tarih kayıtları bakımından değerlendiren Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgelerinden Eski Uygur yazılı sivil belgelerde, yalnızca On İki Hayvanlı Türk takvimi kullanıldığı; Yarkent belgelerinde ise tarih kayıtlarının hem On İki Hayvanlı Türk takvimi hem de Hicri takvim ile yapıldığı görülmüştür. Söz konusu takvimlerin incelenen belgelerdeki kullanımları şöyledir:

Tablo 28. Belgelerde Bulunan Tarih Kayıtları

Tarih Kaydı	Eski Uygur Yazılı Sivil Belgeler Seçkisi	Yarkent Sivil Belgeleri
On İki Hayvanlı Türk Takvimi	4 belgede (U 5296, U 5299, U 5303, U 5330)	2 belgede (Türki 4+5, Türki 6)
Hicri Takvim	Yok	4 belgede (Türki 3, Türki 4+5, Türki 6, Ar. Har.)
Tarih Kaydı Yok	1 belgede (U 5327, tarih kaydının bulunması gereken kısım eksik görünmektedir)	2 belgede (Türki 1, Türki 7)

On İki Hayvanlı ve Hicri Takvim Birlikte	Yok	2 belgede (Türki 4+5, Türki 6)
---	-----	-----------------------------------

Ayrıca, incelenen Yarkent belgelerinde Hicri takvim ile On İki Hayvanlı Türk takvimi arasında yıl bakımından uyumsuzlukların bulunduğu görülmektedir. Bu da ya tarihlerin On İki Hayvanlı sistemde Çin takviminden farklı kaydedildiği ya da yanlış yazılmış olabileceği ihtimallerini doğurmaktadır.¹⁷⁸

Bir diğer karşılaştırma ölçütü olarak işlediğimiz kişi adları ise özellikle İslami kültürün Karahanlılar arasında yaygınlaşmasının bir emaresi olarak değerlendirilebilir. Eski Uygur yazılı sivil belgeler ile Yarkent belgelerinde bulunan kişi adlarının karşılaştırdığı tablolar aşağıda görülebilir:

Tablo 29. Belgelerde Görülen Kişi Adları

Belgelerde Geçen Kişi Adları	Eski Uygur Yazılı Sivil Belgeler Seçkisi	Yarkent Sivil Belgeleri
Toplam Kişi Adı Sayısı (yaklaşık değer)	30	51
Kişi Adlarında Unvan veya Meslek Bildiren Sözcük Kullanımı (yaklaşık değer)	Yok	14 (yusuf <i>hal(l)aç</i> “kumaşçı Yusuf” [Türki 1/5] vb.)
Arapça ya da Sami Dillerinden Alıntılanan Kişi Adı Sayısı (yaklaşık değer)	Yok	40

Buna göre, Eski Uygur yazılı sivil belgeleri seçkimizde geçen kişi adlarında unvan ya da meslek bildiren ifadelerin yer almadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, incelenen Yarkent belgelerinde, Arapça ve Sami kökenli dillerden alıntı kişi adlarının yaygın olarak yer aldığı görülmektedir.¹⁷⁹

Sonuç olarak, Yarkent belgeleri Eski Türkçe en eski hukuk metinleri olmalarının yanında, Karahanlılardan kalan tek Karahanlıca belgeler olarak da değerlendirilebilir.

¹⁷⁸ Bu hususta L. Clark (2018) veya Erdal (1984)’ten yararlanılabilir.

¹⁷⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Clark 2018.

Diğer Karahanlı dönemi eserlerinin ilk kayıtları bugüne ulaşamamış ancak sonraki dönemlerdeki kopyaları hayatta kalabilmiştir. Dolayısıyla, Yarkent hukuk belgeleri birçok açıdan son derece eşsizdir. Öte yandan, ne yazık ki orijinal belgeler bugün kayıp olduğu için çalışmalar yalnızca düşük çözünürlüklü fotoğraflar üzerinden yapılabilmektedir. Bu nedenle, çalışmamızda özellikle Türkçe yazılmış ilk şeri hukuk belgelerinin oldukça erken bir dönemde 11. yüzyılın başlarında yazıldığına altı çizilmiştir.

Bunun yanında, önceki çalışmalarda İslami döneme ait olmadığı için Türkçe yazılmış en eski hukuk belgeleri olarak değerlendirilen Turfan civarında bulunan Eski Uygur yazılı sivil belgelerin ise büyük çoğunluğu¹⁸⁰ 13.-14. yüzyıldan kalmadır. Moğol yönetimi altında yazılmış olduğu anlaşılan bu belgelerin siyasi ve iktisadi değerlendirmesini dönemin iktidarını göz önünde bulundurarak yapmanın özellikle tarihi kayıtlarda hatalı çıkarımlar yorumlamaların önüne geçecektir.

¹⁸⁰ Yukarıda tartışıldığı üzere D. Matsui yalnızca üç belgenin Batı Uygur Kağanlığı döneminde yazılmış olabileceğini öne sürmektedir bk. Bölüm II.

DİZİN

A. ESKİ UYGUR YAZILI SİVİL

BELGELER

al-: almak; satın almak (“al-”,

Wilkens, 2021: 27)

a.-ip 26

altı: altı (“altı”, Wilkens, 2021: 36)

a. 38, 59

altın sarıg: erkek adı (“altın sarıg”,

Wilkens, 2021: 39)

a. 41

altmış kaya: erkek adı (“altmış kaya”,

Wilkens, 2021: 39)

a. 61

amtı: şimdi (“amtı”, Wilkens, 2021:

46)

a. 68

anı: onu (“anı”, Wilkens, 2021: 50)

a.+dın 49

apam: eğer (“apam”, Wilkens, 2021:

55)

a. 74

aram: < **ram** birinci ayın adı (“ram”,

Wilkens, 2021: 567)

a. 59

atı yaña: erkek adı (“yaña”, Wilkens,

2021: 862)

a. 60

a.y.+niñ 81

atlıg: adlı (“atlıg”, Wilkens, 2021: 81)

a. 77

a.+ça 69

ay: ay; ay (otuz günlük süre) (“ay”, Wilkens, 2021: 84)

a. 1, 38, 59

a.+niñtin 13

ayıg: kötü (“ayıg”, Wilkens, 2021: 88)

a. 53

ayıt-: sormak; izin istemek; söylemek; (“ayıt-”, Wilkens, 2021: 89)

a.-ip 79

bar-: gitmek; ulaşmak (“bar-”,

Wilkens, 2021: 142)

b.-ip 73

b.-zun 7

barça: hepsi (“barça”, Wilkens, 2021: 143)

b. 6

basana: erkek adı (“basana”, Wilkens, 2021: 145)

b. 62

baş: baş; başlangıç (“baş”, Wilkens, 2021: 147)

b.+ınka 64

başla-: başlamak (“başla-”, Wilkens, 2021: 148)

berü: -dan bu yana; beri (“berü”, Wilkens, 2021: 160)

b. 13, 63

bër-: vermek; ödemek (“bër-”, Wilkens, 2021: 161)

b.-dim 17, 18, 19, 22, 24, 26, 28, 28, 33, 37
b.-gü 7, 40, 53
b.-ip 42, 67, 68, 76
b.-medin 71
b.-miş 15, 66
b.-se 66
b.-zün 11
bêş: beş (“bêş”, Wilkens, 2021: 162)
b. 23, 25, 35
bil-: bilmek; kabul etmek (“bil-”, Wilkens, 2021: 170)
b.-gil 55
bir: bir; birinci, ilk olarak (“bir”, Wilkens, 2021: 176)
b. 2, 16, 18, 20, 20, 26, 32, 34, 40, 75
birle: ile, birlikte (“birle”, Wilkens, 2021: 180)
b. 5, 40, 73, 74
birök: eğer (“birök”, Wilkens, 2021: 180)
b. 74
biti-: yazmak (“biti-”, Wilkens, 2021: 181)
b.-dim 79
bitig: yazı, belge (“bitig”, Wilkens, 2021: 181)
b. 56, 46, 74
b.+ke 72
b.+ni 79
b.+teki 69, 77
biz: biz (“biz”, Wilkens, 2021: 182)

b. 59, 68, 72, 74, 75, 77, 77
b.+ke 70
b.+ni 54
bodun: halk (“bodun”, Wilkens, 2021: 185)
b. 64, 65
b.+ka 75, 79
b.+lar 72
b.+larka 63
b.+larnı 69, 78
b.+nu 76
bol-: olmak (“bol-”, Wilkens, 2021: 187)
b.-mı 4, 7
b.-up 3, 74
b.-ur 31, 35, 58
bor: şarap (“bor”, Wilkens, 2021: 187)
b.+nı 41
borlukçı: bağcı (“borlukçı”, Wilkens, 2021: 188)
b. 6
b.+lar 3
böz: kumaş, bez (“böz”, Wilkens, 2021: 193)
b. 18, 20, 23, 27, 30, 33, 35, 36
b.+ke 25
b.+ni 15
b.+te 31, 36
bu: bu (“bo”, Wilkens, 2021: 182)
b. 2, 9, 31, 35, 61, 68, 74, 77, 77, 78, 79, 80, 80, 81, 81, 82

buyan kaya: kişi adı (“buyan kaya”, Wilkens, 2021: 208)

b.k.+ka 10

ahşapat: sonuncu ay; on ikinci ay (“ahşapat”, Wilkens, 2021: 216)

. 38

akır: kişi adı (“akır”, Wilkens, 2021: 218)

. 61

ıgay: yoksul, fakir (“ıgay”, Wilkens, 2021: 227)

. 63, 69

ibin: kişi adı (“ibin”, Wilkens, 2021: 234)

. 8

ikin toktemür: erkek adı (“ikin temür”, Wilkens, 2021: 232)

. 52

ikten: bir yer adı (“ikten”, Wilkens, 2021: 227)

.+niŋ 63

ıg: bir yer adı (“ıg” Wilkens, 2021: 577)

. +nı 47; .+ka 50

egsüt-: azaltmak, küçültmek (“egsüt-”, Wilkens, 2021: 102)

e.-metin 70

er-: imek; yardımcı fiil (“er-”, Wilkens, 2021: 111)

e.-miş 53

e.-ser 68

e.-ti 68

esen kara: erkek adı (“esen kara”, Wilkens, 2021: 122)

e. 61

ėki: iki (“ėki”, Wilkens, 2021: 252)

ė. 29, 29

ėl buka: erkek adı (“ėl buka”, Wilkens, 2021: 254)

ė. 39

ėli: elçi; erkek adı (“ėli”, Wilkens, 2021: 255)

ė.+ke 39, 49

ė. 54

ėnü: ikta, tımar (“ėnü”, Wilkens, 2021: 258)

i. 5, 5

ėnsire-: suçlamak, rahatsız olmak (“ėnsire-”, Wilkens, 2021: 258)

i. 54

ėř: eş; arkadaş (“ėř”, Wilkens, 2021: 263)

ė.+ike 73

ıd-: yollamak, göndermek (“ıd-”, Wilkens, 2021: 286)

ı.-sa 57

ı.-kıl 50

ı.-mışsiz 46

ıŋal: kişi adı (“ıŋal”, Wilkens, 2021: 288)

ı. 60

ı.+nıŋ 82

ıt: köpek; dönemsel bir yıl adı (“ıt”, Wilkens, 2021: 291)

ı. 1, 12

ikiçi toyın: kişi adı (“ikiçi toyın”, Wilkens, 2021: 301)

i. 59

i.+niŋ 80

intu: erkek adı (“intu”, Wilkens, 2021: 308)

i. 60

i.+niŋ 81

iş: iş; görev (“iş”, Wilkens, 2021: 313)

i. 4

kadaş: akraba, aile efradı (“kadaş”, Wilkens, 2021: 317)

k.+ların 62

kalan: bir vergi çeşidi; arazi vergisi (“kalan”, Wilkens, 2021: 321)

k. 64, 66

k.+ın 67

kalançı: kalan vergisini toplayan kişi (“kalançı”, Wilkens, 2021: 321)

k. 63

kalanlıg: kalan vergili yer (“kalanlıg”, Wilkens, 2021: 321)

k. 65, 70

kalansız: kalan vergisini ödemeye yükümlü değil (“kalansız”, Wilkens, 2021: 321)

k. 65, 72

kalan: sık, kalın; yoğun (“kalın”, Wilkens, 2021: 321)

k. 3

kan: kağan; han (“kan”, Wilkens, 2021: 328)

k.+ka 18

kap: ölçü birimi (“kap”, Wilkens, 2021: 331)

k. 40

kayu: hangi, hangisi (“kayu”, Wilkens, 2021: 350)

k. 73

k.+sı 75

kêşeş-: müzakere etmek (“kêşeş-”, Wilkens, 2021: 357)

k.-ip 65

kezig: sıra, dizi (“kezig”, Wilkens, 2021: 361)

k.+te 6

k. 42

kêt-: kaybolmak; yitirmek (“kêt-”, Wilkens, 2021: 367)

k.-mis 47

kılık: tutum; idare (“kılık”, Wilkens, 2021: 370)

k.+ı 5

kın: ceza (“kıyn”, Wilkens, 2021: 376)

k.+ınka 76

kıŋdam: erkek adı (“kıŋdam”, Wilkens, 2021: 372)

k. 62

kimko’du: erkek adı (“kimko’du”, Wilkens, 2021: 381)

k. 60

kir-: girmek (“kir-”, Wilkens, 2021: 382)

k.-ip 65

k.-mişçe 72

k.-miş 77

koço: yer adı (“koço”, Wilkens, 2021: 388)

k.+ta 48

koluş: vergi adı

k. 40

korla: kişi adı (“korla”, Wilkens, 2021: 395)

k. 62

koyın: koyun (“koyın”, Wilkens, 2021: 398)

k. 25

köldürtey: erkek adı (“köldürtey”, Wilkens, 2021: 402)

k. 23

köp: sayısız, çok (“köp”, Wilkens, 2021: 407)

k. 4

kupçır: bir vergi çeşidi (“kupçır”, Wilkens, 2021: 424)

k.+nı 44

kuvrag: cemaat (“kuvrag”, Wilkens, 2021: 433)

k. 67, 72

k.+ka 66

k.+larka 65

küç: güç, yetki (“küç”, Wilkens, 2021: 435)

k.+ümüz 69

küçe-: güç kullanmak (“küçe-”, Wilkens, 2021: 435)

k.-miş 71

küskü: fare; dönemsel bir yıl adı (“küskü”, Wilkens, 2021: 445)

k. 38

me: pekiştirme edatı (“me”, Wilkens, 2021: 471)

m. 70

meñlig kurça: erkek adı (“meñlig kurça”, Wilkens, 2021: 473)

m.+iñ 21

men: ben (“men”, Wilkens, 2021: 471)

m. 14, 31, 56, 79, 80, 81, 81, 82

m.+iñ 61

mingiçi: erkek adı (“mingiçi”, Wilkens, 2021: 475)

y. 61

mu: soru edatı (“mu”, Wilkens, 2021: 478)

m.+nça 44

nişan: nişan, iz (“nişan”, Wilkens, 2021: 492)

n. 61

nom kulı: erkek adı; bir Çağatay prensinin adı (MS on dördüncü yüzyıl) (“nom kulı”, Wilkens, 2021: 497)

n. 8, 14, 32

ol: o; bildirme koşacı görevinde de kullanılır (“ol”, Wilkens, 2021: 506)

o. 61, 78, 78, 80, 80, 81, 81, 82

on: on (“on”, Wilkens, 2021: 507)

o. 17, 22, 30, 34

o.+unç 12

onı: onluk grup, on kişilik askerî birlik (“onı”, Wilkens, 2021: 509)

o. 41

otuz: otuz (“otuz”, Wilkens, 2021: 518)

o. 32, 36

o.+ka 59

oza: eskiden, önceden (“oza”, Wilkens, 2021: 520)

o.+tin 63

örmek: örme elbise (“örmek”, Wilkens, 2021: 541)

ö. 29

saldur-: koymak (“saldur-”, Wilkens, 2021: 577)

s.-up 50

salık: vergi, harç (“salık”, Wilkens, 2021: 577)

s. 7

s.+ın 10

sampok: erkek adı (“sampok”, Wilkens, 2021: 578)

s. 61

san: sayı, miktar (“san”, Wilkens, 2021: 579)

s.+ı 16

saṅ: ambar (“saṅ → tsaṅ”, Wilkens, 2021: 583, 749)

s. 67, 71

saṅjik: manastıra ait; tarikata ait (“saṅjik”, Wilkens, 2021: 584)

s. 67, 71

sekiz: sekiz (“sekiz”, Wilkens, 2021: 593)

s.+inç 1

sen: sen (“sen”, Wilkens, 2021: 597)

s. 55

s.+teki 56

ser-: kabullenmek (“ser-”, Wilkens, 2021: 598)

s.-sün 45

sırsıdu: erkek adı (“sırsıdu”, Wilkens, 2021: 611)

s. 61

siz: siz (“siz”, Wilkens, 2021: 617)

s.+ler 44

söz: söz; kabul, onay (“söz”, Wilkens, 2021: 623)

s.+tin 75

sözle-: konuşmak, söylemek (“sözle-”, Wilkens, 2021: 624)

s.-ser 73

sözleş-: haberleşmek, söyleşmek (“sözleş-”, Wilkens, 2021: 624)

s.-ir 74

sokumluk: kesme, kesimlik (“sokumluk”, Wilkens, 2021: 619)

s. 76

şamiç: erkek adı (“şamiç”, Wilkens, 2021: 643)

ş. 60

şık: bir ölçü birimi (“şık”, Wilkens, 2021: 649)

ş. 20

taişidu: erkek adı (“taişidu”, Wilkens, 2021: 663)

t. 60

takıgu: tavuk; dönemsel bir yıl adı (“takıgu”, Wilkens, 2021: 665)

t. 59

tamga: damga (“tamga”, Wilkens, 2021: 667)

t. 77, 78, 80, 80, 81, 81, 82

tañ: sabah (“tañ”, Wilkens, 2021: 671)

t.+da 55

tarı-: ekmek, yetiştirmek (“tarı-”, Wilkens, 2021: 677)

t.-p 71

tarıg: ekin, mahsul (“tarıg”, Wilkens, 2021: 677)

t.+ka 64

tarın-: kendisi için yetiştirmek (“tarın-”, Wilkens, 2021: 677)

t.-ip 64

taruga: vali, denetçi (“taruga”, Wilkens, 2021: 680)

t. 25, 28

tavar: kumaş (para birimi olarak) (“tavar”, Wilkens, 2021: 684)

t. 33

teg-: ulaşmak; erişmek (“teg-”, Wilkens, 2021: 688)

t.-er 77

tegi: kadar, değin (“tegi”, Wilkens, 2021: 688)

t. 64

ter: kira bedeli (“ter”, Wilkens, 2021: 701)

t.+ike 24

telim: çok (“telim”, Wilkens, 2021: 692)

t.-r 3

tè-: demek, söylemek (“tè-”, Wilkens, 2021: 707)

t.-p 45

tègin: erkek adı (“tègin”, Wilkens, 2021: 707)

t. 79

tokuz: dokuz (“tokuz”, Wilkens, 2021: 727)

t. 17

ton: giysi, giyecek (“ton”, Wilkens, 2021: 730)

t. 16, 19, 29

torçe: kişi adı (“torçe”, Wilkens, 2021: 733)

t. 62

torku: ipek (“torku”, Wilkens, 2021: 734)

t. 30, 34

toyın: erkek adı (“toyın”, Wilkens, 2021: 736)

t.+nıñ 78

tugma: erkek adı (“tugma”, Wilkens, 2021: 753)

t. 59

t.+nıŋ 80

tur-: durmak (“tur-”, Wilkens, 2021: 758)

t. 54

t.-ur 48

tuş: zaman (“tuş”, Wilkens, 2021: 762)

t.+ta 2

tut-: tutmak; kabul etmek (“tut-”, Wilkens, 2021: 763)

t.-madın 67

t.-up 65, 66

t.-zun 43

tüşümen: memur (“tüşümen”, Wilkens, 2021: 777)

t. 45

tütün: bir vergi çeşidi (“tütün”, Wilkens, 2021: 778)

t.+ke 19

ud: sığır, inek (“ud”, Wilkens, 2021: 784)

e. 76

ud-: takip etmek (“ud-”, Wilkens, 2021: 784)

u.-a 72

ulag: yerine geçme, halefiyet; posta zincirindeki hayvan (“ulag”, Wilkens, 2021: 790)

u. 24

u.+ka 22

u.+nıŋ 51

umıçı: erkek adı (“umıçı”, Wilkens, 2021: 798)

u. 61

una-: memnun olmak (“una-”, Wilkens, 2021: 799)

u.-mayın 48

üçegü: üçü, her üçü (“üçegü”, Wilkens, 2021: 818)

ü. 9

üçün: için, nedeniyle (“üçün”, Wilkens, 2021: 818)

ü. 4, 8, 70

üle-: bölmek (“üle-”, Wilkens, 2021: 822)

ü.-p 47

ür: darı (“ür”, Wilkens, 2021: 826)

ü. 20

ürtke-: örtmek, kapatmak (“ürt-”, Wilkens, 2021: 828)

ü.-p 57

yavız: kötü (“yavız”, Wilkens, 2021: 877)

y. 53

yakasız: kirasız (“yaka”, Wilkens, 2021: 855)

y. 68

yaŋı: yeni; ayın ilk on gününden biri (“yaŋı”, Wilkens, 2021: 863)

y.+ka 39

yarım: yarı, yarım (“yarım”, Wilkens, 2021: 868)

y. 27

yatla-: sapmak (“yatla-”, Wilkens, 2021: 876)

y.-sar 75

yêt-: yetişmek, erişmek (“yêt-”, Wilkens, 2021: 892)

y.-memiş 49

yègirmi: yirmi (“yègirmi”, Wilkens, 2021: 885)

y.+ke 2

yêr: yer (“yêr”, Wilkens, 2021: 889)

y. 64

y.+in 64

y.+ke 66

y.+ni 67, 70, 71

y.+te 66

yıl: yıl (“yıl”, Wilkens, 2021: 898)

y. 1, 12, 26, 38, 59

yipek: erkek adı (“yipek”, Wilkens, 2021: 905)

y. 62

yok: yok; geçersiz, asılsız (“yok”, Wilkens, 2021: 909)

y. 70

yol: yol (“yol”, Wilkens, 2021: 911)

y.+inta 71

yorı-: yürümek; gitmek (“yori-”, Wilkens, 2021: 914)

y.-r 68

yorık: kullanılır, geçerli (“yorık”, Wilkens, 2021: 914)

y. 27

yüz: yüz (“yüz”, Wilkens, 2021: 926)

y. 30, 34

B. YARKENT BELGELERİ

adığ: uyanıklık (“adığ”, Wilkens, 2021: 8)

a. Y.15

adığ: erkek adı (“adığ”, Wilkens, 2021: 8)

a. Y.25

ahmad: erkek adı, Ahmad (“ahmad”, Steingass, 1884: 16)

a. Y.33, Y.37, Y.60, Y.97

ak(ı)l: akıl, anlayış

a.+ımız Y.36

ali: erkek adı (“alî”, Steingass, 1884: 723)

a. Y.15, Y.27, Y.3, Y.32, Y.37, Y.58, Y.58,

ali muhammad çor: erkek adı (“alî”, Steingass, 1884: 723)

a. Y.55, Y.81

anıı: üçüncü tekil kişi zamiri; genitif durumu “onun”

a Y.86

arık: akarsu, kanal (“arık”, Wilkens, 2021: 62)

a. Y.89

arslan: erkek adı (“arslan”, Wilkens, 2021: 65)

a. Y.34, Y.38, Y.70

ast: aşağıda, aşağı (“ast”, Clauson, 1972: 242)

a. Y.30

at: adlandırma, işaret (“at”, Wilkens, 2021: 78)

a.+ı Y.13, Y.29, Y.66, Y.86

ahır: sonunda; ahir (“uður”, Steingass, 1884: 19)

a.+ında Y.14

ay: ay; ay (otuz günlük süre) (“ay”, Wilkens, 2021: 84)

a.+ın Y.24

a.+ında Y.52

a.+ınta Y.69

babana’il: kişi adı, erkek adı

b. Y.12

babek: kişi adı

b. Y.83

baha: ücret

b.+nı Y.19, Y.77

b.+sı Y.19, Y.91

batıl: geçersiz, sahte (“bâtil”, Steingass, 1884: 108)

b. Y.22, Y.46, Y.93

batıg: su kanalı (“batıg”, Wilkens, 2021: 151)

b. Y.89

bay’: satış; satmak (“bai’”, Steingass, 1884: 155)

b. Y.96

beg: bey (“beg”, Wilkens, 2021: 154)

b. Y.16

b.+niı Y.47

bek tüzün: kişi adı

b. Y.14, Y.31, Y.33

bekeç tudun: kişi adı

b. Y.49

bêr-: vermek; ödemek (“bêr-”,

Wilkens, 2021: 161)

b.-dim Y.95

b.-ürler Y.31

bêş: beş (“bêş”, Wilkens, 2021: 162)

b. Y.94

b.+te Y.94

bir: bir; birinci, ilk olarak (“bir”,

Wilkens, 2021: 176)

b. Y.17, Y.18, Y.38, Y.74, Y.76, Y.78,
Y.79, Y.79, Y.88

birle: ile, birlikte (“birle”, Wilkens,
2021: 180)

b. Y.18, Y.41, Y.88, Y.92

biti-: yazmak (“biti-”, Wilkens, 2021:
181)

b.-dim Y.68

bitil-: yazılmak (“bitil-”, Wilkens,
2021: 182)

b.-di Y.23

b.-miş Y.14

biz: biz (“biz”, Wilkens, 2021: 182)

b. Y.34, Y.42

bol-: olmak (“bol-”, Wilkens, 2021:
187)

b.-tı Y.65

b.-tılar Y.13

b.-ur Y.40

bu: bu

b. Y.13, Y.19, Y.20, Y.23, Y.29, Y.40,

Y.41, Y.46, Y.52, Y.53, Y.66,

Y.73, Y.86, Y.89, Y.91, Y.92,

Y.94, Y.96

bubakir: kişi adı

b. Y.5, Y.9

bugra: erkek adı (“bugra”, Wilkens,
2021: 196)

b. Y.47

bugra üge: erkek adı (“buğra üge”,
Wilkens, 2021: 196/820)

b. Y.50

bul-: bulmak, elde etmek (“bul-”,
Wilkens, 2021: 197)

b.-dum Y.19, Y.91

b.-tum Y.77

bür: fidanlık (“bür”, Wilkens, 2021:
212)

b. Y.19

b.+ke Y.18

bütünlük: tamamen

b. Y.72

çalap: kişi adı

ç. Y.21, Y.3, Y.54, Y.58, Y.59, Y.74,

ç.+ka Y.18, Y.38, Y.42

ç.+nıŋ Y.20

çıt: çit, parmaklık (“çıt”, Wilkens,
2021: 231)

ç. Y.76

çimket: yer adı

ç. Y.90

da‘va: dava

d. Y.22, Y.44, Y.45, Y.92, Y.93

d.+sı Y.22, Y.93

davud: erkek adı

d. Y.26

destan: tuzak

d. Y.45, Y.93

elig: elli, ellinci (“elig”, Wilkens, 2021: 103)

e. Y.19

erken: iken (“erken”, Wilkens, 2021: 116)

e. Y.16, Y.35, Y.36

evvel: ilk, önce (“awwal”, Steingass, 1884: 94)

a. Y.21, Y.46, Y.89

èlig murad: kişi adı

è. Y.56

èkinç/èkiç: ikinci (“èkkinç”, Clauson, 1972: 110)

i. Y.47, Y.89

hacaç: hoca

h.+ı Y.90

h.+nın Y.87

hacib: haznedar; kapıcı başi; kapıcı (“hâcib”, Steingass, 1884: 257)

h. Y.87, Y.90

hadd: sınır (“hadd”, Steingass, 1884: 266)

h.+i Y.18, Y.21, Y.21, Y.48, Y.49,
Y.72, Y.76, Y.79, Y.88, Y.89,
Y.90, Y.91

h.+ları Y.41

hallaç: kumaşçı (“hallâj”, Steingass, 1884: 292)

h. Y.5, Y.58, Y.84

hasan: erkek adı (“hasan”, Steingass, 1884: 278)

h. Y.3, Y.54, Y.57, Y.6, Y.80

hatt: yazı; belge (“hatt”, Steingass, 1884: 329)

h. Y.13, Y.23, Y.29, Y.53, Y.65, Y.66,
Y.73, Y.86, Y.95

hatçı: yazıcı (“hatt”, Steingass, 1884: 329)

h. Y.3

huseyin (/husen): kişi adı

h. Y.17, Y.87

hüccet: vesika

h. Y.95

inal: kişi adının bir bölümü (“inal”, Wilkens, 2021: 288)

i. Y.21

iç: iç (“iç”, Wilkens, 2021: 292)

i.+inde Y.66

i.+indeki Y.91

i.+indekike Y.53

igsiz: hastalısız, sağlıklı (“igsiz”, Wilkens, 2021: 297)

i. Y.15, Y.34

ikegü: her iki, ikisi (“ikegü”, Wilkens, 2021: 301)

i. Y.34

iki: iki (“iki”, Wilkens, 2021: 298)

i. Y.88

ikrar: bildirme, kabullenme (“ikrâr”, Steingass, 1884: 65)

i. Y.36, Y.87

ini: küçük erkek kardeş (“ini”, Wilkens, 2021: 307)

i.+si Y.15, Y.58, Y.59, Y.9

ishak: kişi adı

i. Y.3, Y.17, Y.20, Y.21, Y.38, Y.41, Y.74, Y.80

ismail: kişi adı

i. Y.3

israfil çavlı: kişi adı (“asrâfil”, Steingass, 1884: 41)

i. Y.92

kadaş: akraba, aile efradı (“kadaş”, Wilkens, 2021: 317)

k.+larımızka Y.44

kan-: kanmak, tatmin olmak (“kan-”, Wilkens, 2021: 328)

k.-masa Y.45

kara ser (?): kişi adı

k. Y.1

kaş: kıyı; set (“kaş”, Clauson, 1972: 669)

ķ.+ı Y.90

keçmiş: kişi adı

k. Y.25

kêçmiş teksin: kişi adı

k. Y.7

kêdin: geride, arkada; arka taraf (“kêdin”, Wilkens, 2021: 362)

k. Y.42

kesek: parça (“kesek”, Wilkens, 2021: 359)

k. Y.17, Y.38, Y.74, Y.88

kıl-: etmek, yapmak (“kıl-”, Wilkens, 2021: 369)

k.-sa Y.45

k.-sar Y.22

k.-ur Y.37

kılıl-: yapılmak (“kılıl-”, Wilkens, 2021: 370)

k.-dı Y.30, Y.53, Y.67

kız: kız (“kız”, Wilkens, 2021: 376)

k.+ımız Y.43

kim: kim; (bağlaç) ki (“kim”, Wilkens, 2021: 380)

k. Y.22, Y.44, Y.45, Y.65, Y.86, Y.93

k.+ke Y.92

kişi: şahıs, kişi (“kişi”, Wilkens, 2021: 385)

k.+mizke Y.43

kutlug: kutsal, kutlu (“kutlug”, Wilkens, 2021: 430)

k. Y.24

kürleg muhammad: kişi adı (“muhammad”, Steingass, 1884: 968)

k. m. Y.9

k. m. Y.73

mekayil: kişi adı

m. Y.70

men: ben (“men”, Wilkens, 2021: 471)

m. Y.1, Y.10, Y.11, Y.12, Y.14, Y.25,
Y.25, Y.25, Y.25, Y.26, Y.26,
Y.26, Y.26, Y.27, Y.27, Y.27,
Y.28, Y.3, Y.3, Y.3, Y.31, Y.37,
Y.37, Y.4, Y.5, Y.5, Y.5, Y.54,
Y.54, Y.54, Y.55, Y.55, Y.56,
Y.57, Y.57, Y.58, Y.59, Y.59,
Y.6, Y.6, Y.60, Y.60, Y.61,
Y.64, Y.7, Y.70, Y.71, Y.8,
Y.80, Y.80, Y.81, Y.81, Y.82,
Y.82, Y.82, Y.83, Y.83, Y.83,
Y.84, Y.87, Y.96, Y.96, Y.96,
Y.96, Y.96, Y.97, Y.97

mes‘ud togrıl: erkek adı (“mas‘ûd”,
Steingass, 1884: 1001)

m. Y.89

milk: mülk, mal (“milk”, Steingass,
1884: 1057)

m. Y.20

miñ: bin (“miñ”, Wilkens, 2021: 475)

m. Y.88

miz (/ biz): biz

m. Y.37

muhammad: erkek adı
 (“muḥammad”, Steingass, 1884: 968)

m. Y.59, Y.8, Y.87

musa: erkek adı (“mûşî”, Steingass,
1884: 1083)

m. Y.55

nuri: kişi adı

n. Y.2

og(u)l: oğul, erkek evlat (“ogul”,
Wilkens, 2021: 504)

o.+1 Y.1, Y.15, Y.17, Y.2, Y.27, Y.3,
Y.3, Y.32, Y.33, Y.55, Y.56,
Y.57, Y.57

o.+umızka Y.43

ol: o (“ol”, Wilkens, 2021: 506)

o. Y.13, Y.65, Y.86

o.+1 Y.87, Y.97

‘omar: erkek adı

u. Y.96

on: on (“on”, Wilkens, 2021: 507)

o. Y.94

oron: yer (“oron”, Wilkens, 2021:
514)

o.+1 Y.88

o.+umızda Y.36

osman: erkek adı

o. Y.1, Y.2, Y.15, Y.96

osman kençek: kişi adı

o. k. Y.82

otag: otağ

o. Y.1

ög: akıl, anlayış (“ög”, Wilkens, 2021:
524)

ö. Y.15, Y.34

öz: kendi; şahsen (“öz”, Wilkens,
2021: 546)

ö. Y.35, Y.36

rabul: yer adı

r.+da Y.16, Y.39

rebi‘ül ahir: dördüncü ay

r. Y.52, Y.69, Y.94

rebi'ül evvel: üçüncü ay

e. Y.69

receb: yedinci ay (“racab”, Steingass, 1884: 403)

r. Y.24

sag: sağlıklı; bilinçli (“sag”, Clauson, 1972: 803)

s. Y.30

sarıg: sarı (“sarig”, Wilkens, 2021: 586)

s. Y.8

sat-: satmak (“sat-”, Wilkens, 2021: 589)

s.-tım Y.17, Y.18

s.-tımız Y.42

s.-tmış Y.47

s.-tım Y.75, Y.88, Y.91

s.-tımız Y.39, Y.51

sekiz: sekiz (“sekiz”, Wilkens, 2021: 593)

s. Y.39

seksön (-sekiz on): seksen

s. Y.23

sıçgan: sıçan; büyük fare; dönemsel bir yıl adı (“sıçgan”, Wilkens, 2021: 605)

s. Y.52

sınmas: yer adı

s.+ta Y.87

silihdar: silahdar

s. Y.5

sökmen: kişi adı

s. Y.16

sübaşı: komutan (“süü”, Wilkens, 2021: 638)

s. Y.14, Y.15, Y.32, Y.32, Y.33, Y.37, Y.71, Y.89, Y.96

s.+qa Y.92

takıgu: tavuk; dönemsel bir yıl adı (“takıgu”, Wilkens, 2021: 665)

t. Y.68

tamgaçı: damgacı (“tamga”, Wilkens, 2021: 667)

t. Y.6

tan-durust: yerinde, sağlam

t. Y.16, Y.35

tanuk: tanık (“tanuk”, Wilkens, 2021: 671)

t. Y.1, Y.1, Y.10, Y.11, Y.12, Y.13, Y.2, Y.25, Y.26, Y.26, Y.27, Y.28, Y.29, Y.29, Y.3, Y.4, Y.5, Y.5, Y.54, Y.55, Y.56, Y.57, Y.58, Y.59, Y.59, Y.6, Y.60, Y.61, Y.63, Y.64, Y.65, Y.7, Y.71, Y.8, Y.80, Y.81, Y.82, Y.82, Y.83, Y.84, Y.96, Y.97,

t.+ı Y.46

t.+lar Y.13, Y.30, Y.66

t.+ları Y.86

tapıglıg: hürmetli (“tapıglıg”, Wilkens, 2021: 674)

t. Y.32

teğirmen: değirmen (“teğirmen”, Wilkens, 2021: 689)

t. Y.48

tekneçi: tekneci

t. Y.26, Y.27, Y.56, Y.76, Y.79

togasız: hastaliksız (“togasız”, Wilkens, 2021: 725)

t. Y.16

tört: dört (“tört”, Wilkens, 2021: 740)

t. Y.18, Y.23, Y.40, Y.41, Y.51, Y.88, Y.91

törtünç: dördüncü (“törtünç”, Wilkens, 2021: 745)

t. Y.49, Y.90

tükel: tam, tamamıyla (“tükel”, Wilkens, 2021: 769)

t. Y.19, Y.77, Y.91

ulug: büyük (“ulug”, Wilkens, 2021: 791)

u. Y.72

usparla-: satmak; vermek; teslim etmek

u.-dım Y.20, Y.92

uzun: uzun (“uzun”, Wilkens, 2021: 812)

u. Y.54

üç: üç (“üç”, Wilkens, 2021: 814)

ü. Y.21

ü.+de Y.23, Y.51

üçün: için, nedeniyle (“üçün”, Wilkens, 2021: 818)

ü. Y.72, Y.94

üçünç: üçüncü (“üçünç”, Wilkens, 2021: 818)

ü. Y.48, Y.90

yat: hatıra, bellek; bahis

y. kıl- “bahsetmek, kaydetmek” Y.30, Y.67, Y.86

yahudi: yahudi (“yahûdiyy”, Steingass, 1884: 1242)

y. Y.57

ya‘kub: kişi adı (“ya‘kûb”, Steingass, 1884: 1240)

y. Y.27, Y.56

yalgan: yalan (“yalgan”, Wilkens, 2021: 856)

y. Y.46

yarım: yarı, yarım (“yarım”, Wilkens, 2021: 868)

y.+ı Y.40

yartmak: sikke, para (“yartmak”, Wilkens, 2021: 871)

y. Y.19, Y.39, Y.40, Y.40, Y.88

yaş: yaş, körpe; çim (“yaş”, Wilkens, 2021: 874)

y. Y.18

yêr: yer (“yêr”, Wilkens, 2021: 889)

y. Y.17, Y.20, Y.20, Y.22, Y.39, Y.47, Y.88, Y.92

y.+i Y.21, Y.49, Y.78, Y.79, Y.90, Y.90

y.+imni Y.74

y.+ni Y.41, Y.91, Y.91

y.+niḡ Y.46

y.+nin Y.89

y tmiŖ: yetmiŖ (“y tmiŖ”, Wilkens, 2021: 895)

y. Y.51

yıl: yıl (“yıl”, Wilkens, 2021: 898)

y. Y.23, Y.51, Y.94

y.+ı Y.94

yok: yok; geçersiz, asılsız (“yok”, Wilkens, 2021: 909)

y. Y.45

yol: yol (“yol”, Wilkens, 2021: 911)

y. Y.72

yusuf: kiŖi adı (“y suf”, Steingass, 1884: 1242)

y. Y.11, Y.21, Y.26, Y.5, Y.55, Y.76, Y.79, Y.84

y k: yük (“yük”, Wilkens, 2021: 924)

y. Y.88

yüz: yüz (“yüz”, Wilkens, 2021: 926)

y. Y.19, Y.23, Y.39, Y.40, Y.51, Y.94

KAYNAKÇA

- Ağca, F. (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1987). Eski Türk Hukuk Vesikaları. *Makaleler I* (Haz. O. F. Sertkaya). s. 506-572. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. [1. Baskı: “Eski Türk Hukuk Vesikaları”, JSFO, (Sitzungsberichte der 6. Arbeitstagung der PIAC in Helsinki 4.-8. 6. 1963), Cilt: LXV, 1964, s. 11- 77]
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bazin, L. (2011). *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*. (Çev. V. Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bedirhan, Y. (2012). *Orta Çağ Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Bregel, Y. (2003). *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden: Brill.
- Caferoğlu, A. (1934). Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları. *Türkiyat Mecmuası*, IV, 1-43.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ceylan, Y. G. (2021). *Eski Uygurcada Medeni Hukuk Terimleri*. Yayımlanmamış doktora tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Clark, L. V. (1975). *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*. Yayımlanmamış doktora tezi. Indiana University.
- Clark, L. V. (2018). “In a Language they Knew and Understood”: Turks and Islam in the Yarkand Documents (11th-12th centuries). *Language, Society and Religion in the World of the Turks*. (Ed. Z. Gulácsi). s. 23-51. Brepols Yayıncılık.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Yayıncılık.
- Çandarlıoğlu, G. (2013). *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Çandarlıoğlu, G. (2013). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çınar, O. (2020). Doğu Çağatay Hanlığının İlk Hükümdarı: Tuğluk Timur Han ve Dönemi Hakkında Bir İnceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 106, 201-208.
- Driem, G. (1991). Tangut Verbal Agreement and the Patient Category in Tibeto-Burman. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 54-3: 520-534.
- Erdal, M. (1984). The Turkish Yarkand Documents. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 47, 260-301.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Golden, P. B. (2020). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev. O. Karatay). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Golden, P. B. (2018). Dünya Tarihinde Orta Asya. (Çev. Y. K. Taştan). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gronke, M. (1986). The Arabic Yarkand Documents. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 49, 454-507.
- Gül, B. (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Güzel, H. (2013). *Eski Uygur Sivil Belgelerinde İktisat Terimleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- İzgi, Ö. (1986). *Kutluk Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İzgi, Ö. (1987). *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kanar, M. (2012). *Osmanlı Türkçesi Cep Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Keskin, B. (2020). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. (Çev. S. Karatay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lurje, Pavel. "Yarkand". *Encyclopædia Iranica*.
<https://www.iranicaonline.org/articles/yarkand> [Erişim Tarihi: 22.04.2022].
- Mackerras, C. (2019). Uygurlar. *Erken İç Asya Tarihi*. (Çev. Ş. Tekin). (Der. D. Sinor) s. 425-449. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2019). Mahmud el-Kâşgarî, *Dîvânu Lugâti't-Türk*. (Haz. M. Ölmez). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. (= DLT, 2019)
- Matsui, D. (2010). "Three Uighur Administrative Orders for Delivery of the 10th-12th Centuries", *Studies in the Humanities Hirosaki University (Volume of Cultural Sciences)* 24, Hirosaki, 25-53.
- Matsui, D. (2014). Dating of the Old Uigur Administrative Orders from Turfan. (Ed. Mustafa Özkan, Enfel Doğan) *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (30 Eylül – 04 Ekim 2013 -İstanbul) bildiri kitabı*. c. IV. İstanbul, 611–633.
- Özbay, B. (2019). *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (1. Baskı: 2014)
- Özgüdenli, G. (2007). Ögedey Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 21-22). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2005). *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Radloff, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler*. (Haz. S. Malov). Leningrad: Verlag der Akademie der Wissenschaften der USSR.
- Raschmann, Simone-C. (2007). *Alttürkische Handschriften Teil 13*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Steingass, F. (1884). *The Students Arabic-English Dictionary*. Londra: London: W. H. Allen & Co. 13 Waterloo Place.
- Sümer, F. (2009). Selçuklular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 392-397). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şen, A. (2004). *Uigurische Sprachdenkmäler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Şirin, İ. (2014). *Uygur Sivil Dökümanlarının Söz Varlığı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Tang, L. (2005). *A History of Uighur Religious Conversions (5th-16th Centuries)*. Asia Research Institute National University of Singapore.
- Taşagıl, A. (2001). Karahıtaylar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 415-416). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşagıl, A. (2022). *Uygurlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekin, Ş. (1975). Bilinen En Eski İslami Türkçe Metinler: Uygur Harfleriyle Yazılmış Karahanlılar Devrine Ait Tarla Satış Senetleri. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 4, 157-186.
- Tekin, Ş. (1979-80). A Qarahānid Document of A.D. 1121 (A.H. 515) from Yarkand. *Harvard Ukrainian Studies*, 3-4, 868-883.
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi.
- Vér, M. (2016). *The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan*. Yayımlanmamış doktora tezi. University of Szeged.
- Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Yamada, N. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte 1-3*. (Haz. J. Oda, P. Zieme, H. Umemura ve T. Moriyasu). Osaka.

Yamada, N. (1993). Uygur Satış Mukavelesi Belgelerinin Şekilleri. (Çev. E. Gürsoy-Naskali). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 26, 195-234.

Yılmaz, B. (2020). Uygur Sivil Belgelerinin Moğol Tarihi Araştırmalarındaki Önemi. *Türkbilig*, 40, 251-260.

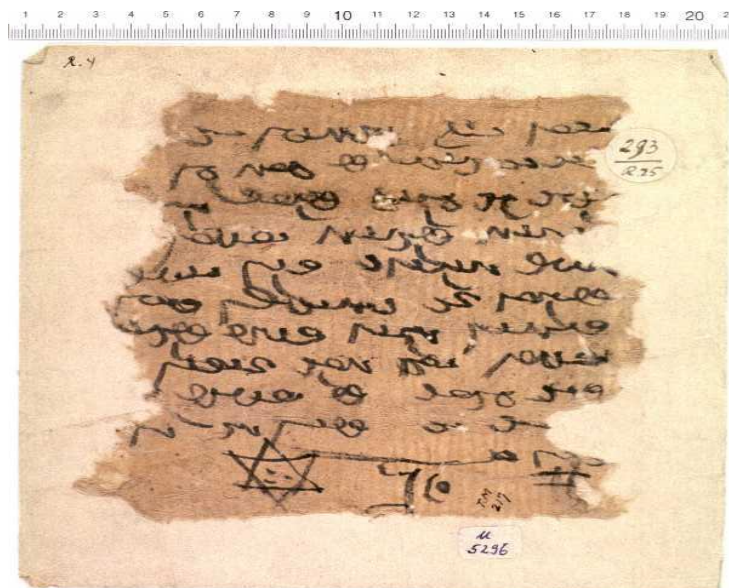
<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5273.jpg> [Erişim Tarihi: 16. 01. 2022].

<http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5240seite1.jpg> [Erişim Tarihi: 16. 01. 2022].

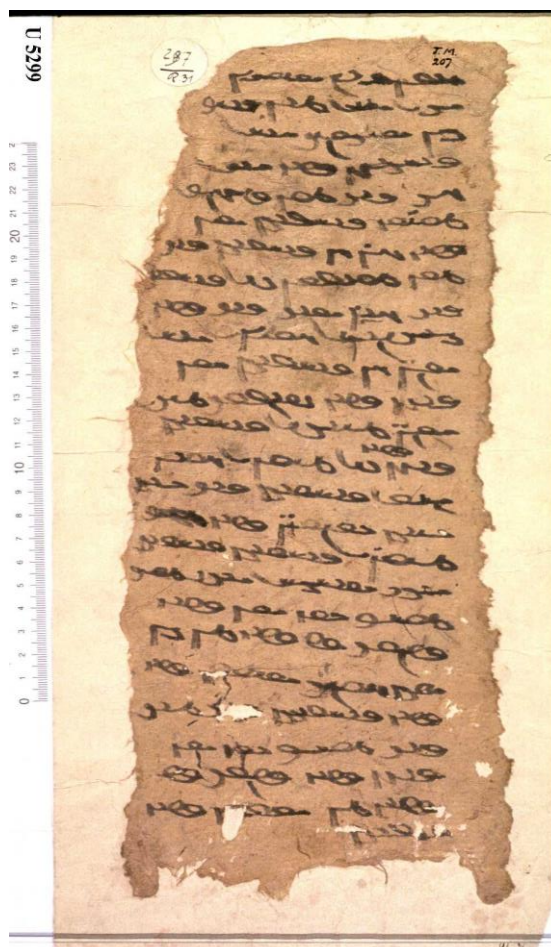
http://turfan.bbaw.de/dta/u/dta_u_index.htm [Erişim Tarihi: 28. 01. 2022].

TIPKIBASIM

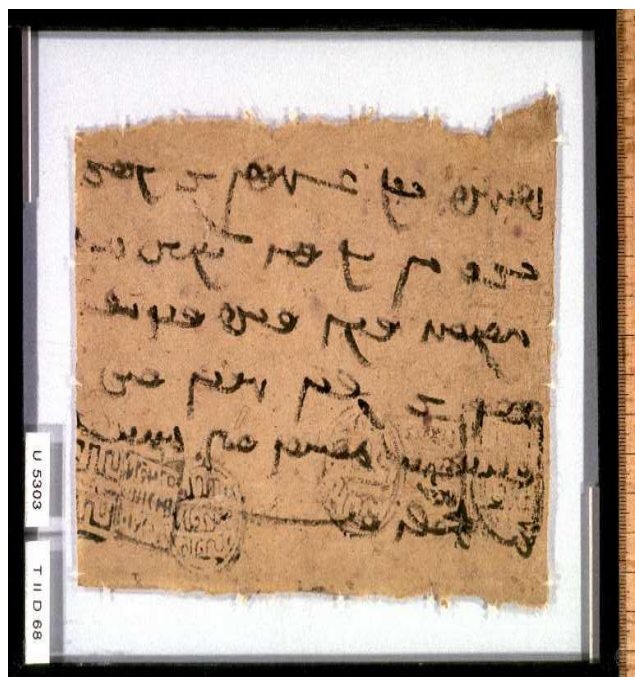
U 5296

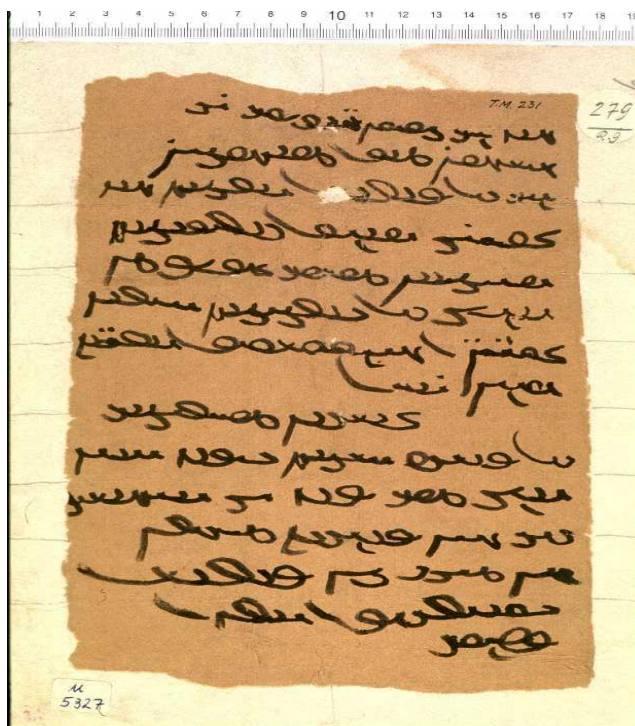
U 5299

U 5303

U 5327

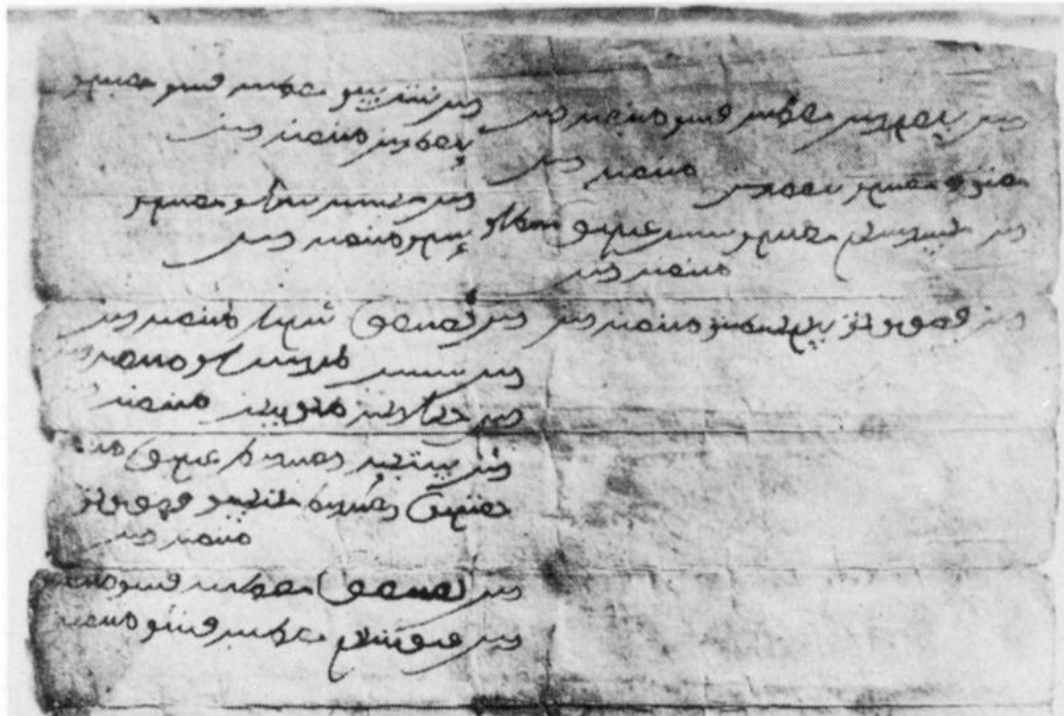
U 5330

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document, written on aged, stained paper. The text is arranged in approximately 20 lines, with some lines being longer than others. The ink is dark, and the paper shows signs of wear, including discoloration and small tears. A ruler is visible at the top of the page, indicating the scale of the document.

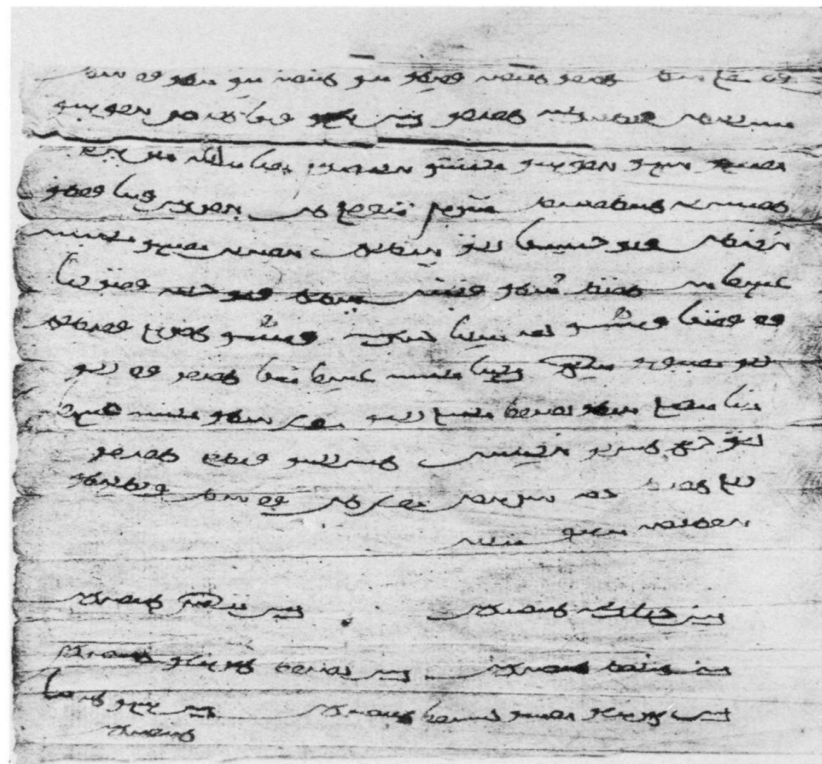
U 5330

YARKENT BELGELERİ

Türki 1

Türki 3

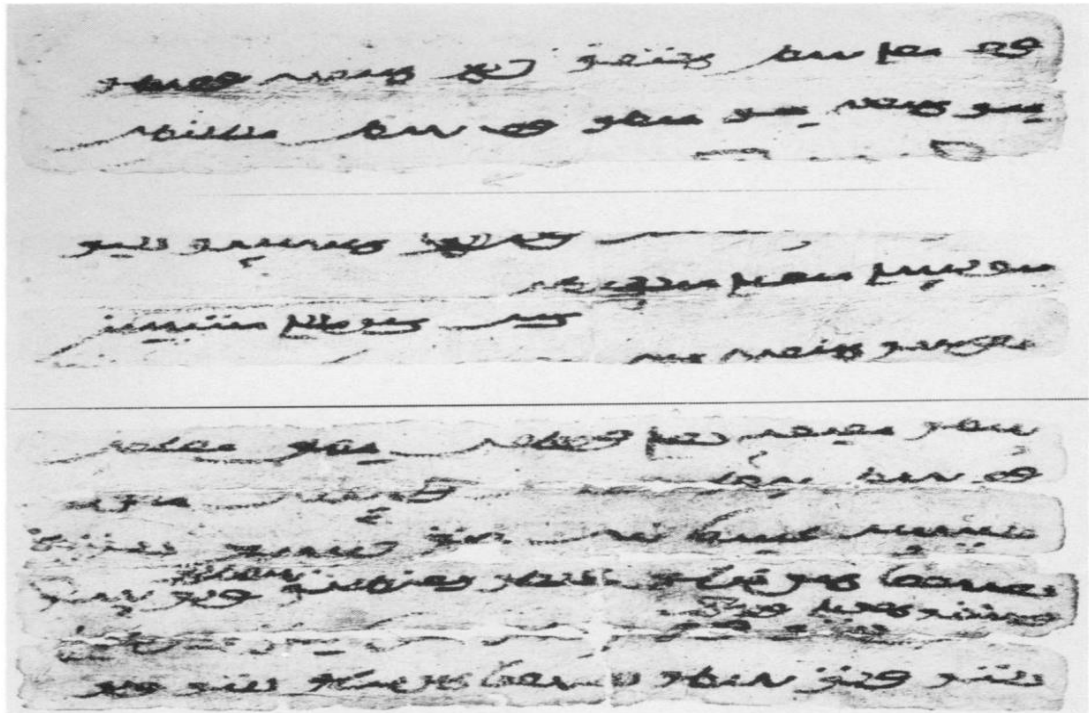
Türki 4+5 (Türki 4)

Handwritten text in a cursive script, likely Ottoman Turkish, on a piece of aged, slightly stained paper. The text is written in dark ink and consists of approximately 15 lines. The script is fluid and characteristic of the period.

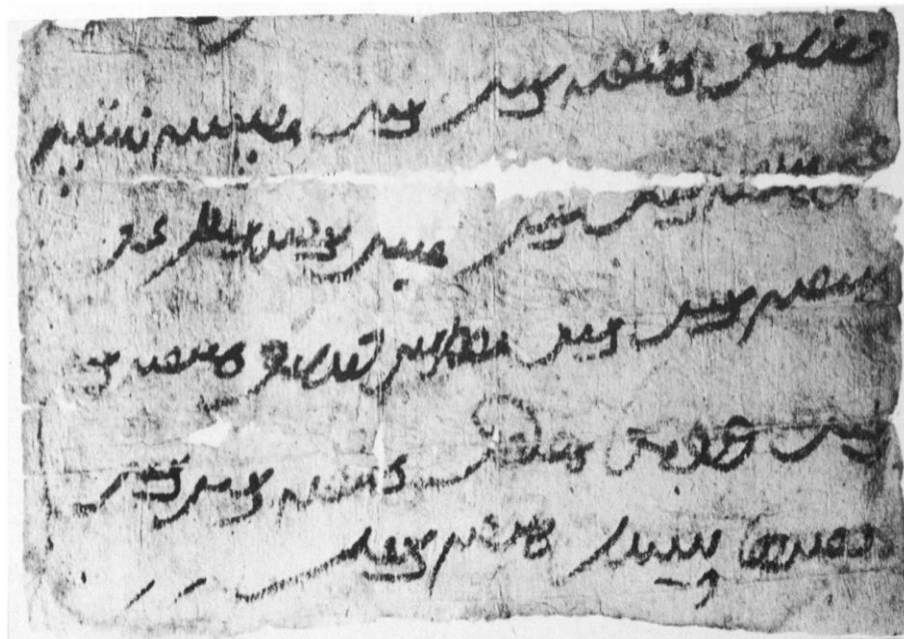
(Türki 5)

Handwritten text in a cursive script, likely Ottoman Turkish, on a piece of aged, slightly stained paper. The text is written in dark ink and consists of approximately 15 lines. The script is fluid and characteristic of the period.

Türki 6

Türki 7

Arap Harfli Türkçe Belge

بسم الله الرحمن الرحيم

بیا اول خط تو رو در کم مبدت تنو قی لاری بی خط آخوید یاد گیرید
 این خط را در دست خود بنویس تا کلماتش را در خط خود بنویس

مین صمن خجاشن تنک او غلی محمد حاج اقرار قیلد وک (سلو نام) قتا
 من محمد حاج و در دست خود بنویس

بیوکیات اکی (لوک) او بی بی ساتم تودت حدی بیو مینک ییاق قا
 سوار یک خط دو (ازین) در دست خود بنویس

بو بیو تنک اول حدی تنق اریق ایلخ حدی معود طغرل سو باشی
 سوار اول این زمین تنق اریق در دست خود بنویس

بیوی او چوچ حدی جکات قاشی تو تیغ حدی خاجی حاج بیوی اوژ
 در دست خود بنویس

مالیک تنق بو تویت آچندگی بیوی ساتم بهاسی جمال بو لودم بیوی
 تنق بو لودم حصار در زمین را در دست خود بنویس

اسرا غل چاول سو باشی غا و بسار لادیم بو بیو بیو لا کم گا اوسا جوی
 با سارا غل چاول تسلیم نمودم این زمین را به کسی دعوی

دستان بوق کم دعوی قلسا دعوی میلا تو دور تیب در دست لوق
 داستان نیست بر سر بوی کند دیوانش باطل است گفته از دست دورتی

اچون میل بیش یوز اون بیش (ا) اورب غاماک) میل و بیج انغز آیندا جو
 در دست خود بنویس

خط حجت بیویدیم
 خط خود را بنویس

مین غن مین عثمان مین نو باشی بو بیج او ذا قنق معن مین
 این اسب این اسب این اسب این اسب

عادر داسید او علی تنو قی مین احمد داسید تنو قی مین
 این اسب این اسب این اسب این اسب

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Pınar Çalğın

Uyruk: T.C.

E-posta: pinar.calgin@hotmail.com

Eğitim

- **Yüksek Lisans**
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı (2020 –)
- **Lisans**
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı (2015-2019)

İş Tecrübesi

- Nevin Eczanesi, Gsm: (212) 432 6980 - Eczacı Teknisyeni (2005-2015)

Diller

- İngilizce: iyi, YÖKDİL: 78,75 (İlkbahar – 2022)

Proje ve Sunumlar

- Anadolu ve Rumeli Ağızları Atlası Projesi – 2018
(<http://www.anadoluverumeliagizlari.com/>)
- Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu – 2021
(Eski Uygur Sivil Belgeleri ile Yarkent Belgelerinin Karşılaştırılması)

Sertifakalar ve Kurslar

- Eczacı Teknisyenliği Belgesi – 2009
- KOSGEB Belgesi – 2017
- Yıldız Teknik Üniversitesi – Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi- TÖMER – 2019
- İstanbul Medeniyet Üniversitesi- Pedagojik Formasyon Sertifikası – 2019

Başarılar

- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı Başarı Bursu (2021 –)